T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HELLENİZM VE ROMA ÇAĞLARI LİKYASI'NDA YEREL KÜLTLER

Yüksek Lisans Tezi

TUBA EFENDİOĞLU

İstanbul, 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HELLENİZM VE ROMA ÇAĞLARI LİKYASI'NDA YEREL KÜLTLER

Yüksek Lisans Tezi

TUBA EFENDİOĞLU

Danışman: Prof. Dr. BÜLENT İPLİKÇİOĞLU

İstanbul, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

TARİH Anabilim Dalı ESKİÇAĞ TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi TUBA EFENDİOĞLU nın HELLENİZM VE ROMA ÇAĞLARI LİKYASIN'DA YEREL KÜLTLER adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 20.11.2008 tarih ve 2008-17/18 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
Tez Savunma Tarihi	29.12.2008	
1) Tez Danışmanı :	PROF. DR. BÜLENT İPLİKÇİOĞLU	
2) Jüri Üyesi :	PROF. DR. VEDAT ÇELGİN	
3) Jüri Üyesi :	PROF. DR. KEMALETTİN KÖROĞLU	

ÖNSÖZ

2001 yılında Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü'ne girdikten sonra, Prof. Dr. Bülent İPLİKÇİOĞLU'nun verdiği «Hellen Tarihi», «Roma Tarihi» ve «Roma Çağı Anadolu Tarihi» derslerine severek katılmam, Eskiçağ Tarihine olan ilgimin çok daha fazla artmasına neden olmuş ve bu alanda çalışmalar yapmanın bana akademik anlamda çok şeyler kazandıracağına inanmamı sağlamıştır. Bu derslerde edindiğim izlenim, bilimsel anlamda Eskiçağ Tarihi yapmanın çok ciddi bir emek ve özveriye dayandığı yolundaydı. Bu şekilde 2005 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Programına kabul edilerek, Eskiçağ Tarihçisi olma yolunda ilk adımımı atmış oldum.

2004 yılı yazında Prof. İPLİKÇİOĞLU başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülen «Batı Pamfilya ve Doğu Likya'da Epigrafya Araştırmaları Projesi»ne katılmış olmam, Yüksek Lisans tezinin konusunun Likya'yla ilgili olmasında şüphesiz önemli bir rol oynadı. Eskiçağ Tarihi derslerinin konuları arasında en çok ilgimi çeken alanın ise «din» olması, Danışmanım Prof. İPLİKÇİOĞLU'nun da önerileri doğrultusunda, tez konumun Likya'nın din yaşamıyla ilgili olması sonucunu doğurdu. Böylece kültürel yönü ağır basan, kültürlerin birbirleriyle olan ilişkisini ve Eskiçağ İnsanının yaşamının manevi yönünü de gözler önüne serecek olan bir konuyu tercih etmiş oluyordum.

Tez çalışmama ilişkin literatürün temini açısından Türkiye'de bazı yayınlara ulaşılamaması nedeniyle, 2007 yılının Eylül ayında, Sevgili Ağabeyim Tuncay EFENDİOĞLU'nun da daveti üzerine, 1 aylık bir süre için Cenevre'ye gittim ve oradaki *Bibliothèques genevoıse*'de eksiklerimi tamamlamam mümkün oldu.

Bu tezin oluşturulmasında bilgi ve deneyimlerini öğrencilerinden hiçbir zaman esirgemeyen, bilimsel bir çalışmada olması gereken özellikleri onlara sürekli olarak büyük bir enerjiyle aktarmaya çalışan, kısacası bizlere Eskiçağ Tarihçisi olmanın yollarını açan Değerli Danışman Hocam Sayın Prof. Dr. Bülent İPLİKÇİOĞLU'na çalışmamın her aşamasındaki katkılarından dolayı; kaynak bilgisinin kaçınılmaz koşulu olan, Hellence ve Latince dilbilgisini, karşılaştığı tüm zorluklara rağmen bizlere şefkat ve sabırla aktarmaya çalışan Sayın Hocam Dr. Sema POLAT-ÖĞÜT'e; Latince derslerinin yanı sıra, bilimsel deneyimlerini benimle paylaşarak

sıcak ilgisini esirgemeyen Sayın Hocam Dr. Filiz CLUZEAU'ya; çalışma süresince yaşadığım maddi zorlukların ortadan kaldırılmasında katkıda bulunan Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü'ne (AKMED) ve özellikle O'nun Sayın Müdürü Kayhan DÖRTLÜK'e; bu bursu almamda referansıyla yardımcı olan ve tezimle ilgili gözden kaçmış eksiklikleri dikkat çekerek bilimsel deneyimlerini benimle paylaşan Sayın Prof. Dr. A. Vedat ÇELGİN'e; devletten aldığım öğrenim kredisinin geri ödenmesi sırasında karşılaştığım ikinci maddi bunalımı aşmada büyük desteklerini gördüğüm, Arkeoloji ve Sanat Yayınları Sayın Yayın Yönetmeni Nezih BAŞGELEN ile Değerli Eşi Sayın Sema BAŞGELEN'e; çalışmada kullanacağım literatürün tedarikinde dostça yardımlarını gördüğüm, Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Kütüphane Sorumlusu Sayın Ali AKKAYA'ya ve aynı kütüphanede görevli Sayın İ. Banu DOĞAN'a; bu araştırma süresince yardımlarını ve arkadaşlığını esirgemeyen, bir nev'i «Kader Yoldaşı» olarak gördüğüm Sevgili Senem DİNÇ'e; Haritalar'ı hazırlayan ve dostluğuyla beni sürekli olarak yüreklendiren Sevgili Dostum Hilal GELGEÇ'e ve, *last not least*, sevgi ve şefkatleriyle maddi-manevi her anlamda yaşamım boyunca beni desteklemiş ve kollamış olan Sevgili Anne – Babam, Atlas – Kemal EFENDİOĞLU ile yaşamımın her anında desteğiyle kendisini yanımda hissettiğim Sevgili Ağabeyim Tuncay EFENDİOĞLU'na burada en derin şükranlarımı sunmayı bir borç biliyorum.

İstanbul, 2008 Tuba EFENDİOĞLU

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ III

GİRİŞ 1

A. LİKYA'NIN COĞRAFİ SINIRLARI ve ÖZELLİKLERİ 1
B. LİKYA TARİHİNE GENEL BAKIŞ 3
C. LİKYA DİNİNE GENEL BAKIŞ 8
Ç. KONUYA İLİŞKİN ANTİK KAYNAKLARIN VE MODERN LİTERATÜRÜN DURUMU; ÇALIŞMANIN AMACI, SINIRLARI VE KURULUŞ DÜZENİ . . 15
D. TEKNİK NOKTALAR 19

I. ANA TANRIÇALAR 22

A. Meter Alessene (Μήτηρ Ἀλασσηνή). 22
B. Meter Kadmene (Μήτηρ Καδμηνή) 24
C. Meter Oreia (Μήτηρ Ὀρεῖα). 24
Ç. Meter Theon (Μήτηρ Θεῶν). 26
D. Diğerleri 28
E. Ana Tanrıçalara İlişkin Genel Değerlendirme 29

II. ERİL TANRILAR 31

A. Kabireioi (Καβιρείοι). 31
B. Ksanthos (Ξάνθος) 32
C. Limyros (Λιμύρος) 33
Ç. Meizoares (Μειζοάρης) 34
D. Meis Ourathos (Μείς Ουραθος) 35
E. Men (Μήν) 37
F. Sabazios (Σαβάζιος) 38
G. Somendeus (Σομενδευς) 40
Ğ. Sozon (Σόζον) 51
H. Theoi Loandeis (Θεοί Λοανδείς) 54
I. Theos Alandros (Θεός Ἀλάνδρος) 54
İ. Tobaloas (Τοβάλοας) 55
J. Eril Tanrılara İlişkin Genel Değerlendirme 55

III. KAKASBOS (Κακασβος) 58
IV. ONİKİ TANRILAR (Δώδεκα Θεοί) 83
V. THEOI DIKAIOI (Θεοί Δικαίοι) 99
VI. VAHŞİ TANRILAR (Θεοί Ἀγρίοι) 103
VII. YERALTI TANRILARI (Θεοί (κατά)χθόνοι) 110

GENEL DEĞERLENDİRME 118

ANTİK KAYNAKLAR DİZİNİ 125

A. Edebi Eserler 125
B. Hellence Yazıtlar 126
C. Likçe Yazıtlar 131
Ç. Sikkeler 131
D. Arkeolojik Belgeler 132

HARİTALAR

1: Likya'da Ana Tanrıça Kültlerinin Dağılımı
2: Likya'da Eril Tanrılar Kültlerinin Dağılımı
3: Likya'da Kakasbos Kültünün Dağılımı
4: Likya'da Oniki Tanrılar Kültünün Dağılımı
5: Likya'da Theoi Dikaioi Kültünün Dağılımı
6: Likya'da Vahşi Tanrılar Kültünün Dağılımı
7: Likya'da Yeraltı Tanrıları Kültünün Dağlımı

KISALTMALAR LİSTESİ

AAWW = *Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse*.

ABSA = *Annual of the British School at Athens*.

AEM = *Archäologisch–epigraphische Mitteilungen aus Österreich*.

AKYÜREK-ŞAHIN 2002 = N. E. AKYÜREK-ŞAHIN, «Oniki Tanrı'ya adanmış adak stelleri. Lykia'da bir geçdevir kültü: DODEKATHEOI», şurada: ŞAHIN – ADAK 2002: 103-113.

Alex. Polyh. *lyk*. (= Alexandros Polyhistor, *Lykaika*) = Cornelius Alexander Polyhistor von Milet, «Λυκαικα», şurada: *FGrH* III: 248 - 313.

AMS = *Asia Minor Studien*.

AS = *Anatolian Studies*.

ASAA = *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e dele Missioni italiane in Oriente*.

ANRW = *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*.

App. *Mithr.* (= Appianus, *Mithridateios*) = *Appian's Roman History,* with an English translation by H. WHITE, London – New York 1912 (*The Loeb Classical Library*).

Archaelogy = *Archaeology. A magazine dealing with the antiquity of the world.*

ARKWRIGHT 1895 = W. ARKWRIGHT, «The Frontier of Lycia and Caria», *JHS* 15 (1895) 93-99.

ARKWRIGHT 1911 = W. ARKWRIGHT, «Penalties in Lycia epitaphs of Hellenistic and Roman Times», *JHS* 31 (1911) 269-275.

Arr. *an.* (= Arrianos, *Anabasis*) = Arrian, *Anabasis Alexandri*, with an English translation by E. ILIFF–ROBSON, London – New York 1929 (*The Loeb Classical Library*).

AULOCK 1974 = H. von AULOCK, «Die Münzprägung des Gordian III und der Tranquilina in Lykien», *Ist.Mitt.* 11 (1974) 8-91.

Le BAS – WADDINGTON 1870 = Ph. Le BAS – W. H. WADDINGTON, *Inscriptions grecques et latines*. Paris, 1970, Hildesheim 1972^{R}.

BCH = *Bulletin de Correspondance Hellénique*.

BCILL = *Bibliothéque des Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain*.

BE = *Bulletin épigraphique*.

BEAN 1956 = G. E. BEAN , «Notes and Inscriptions from the Cibyratis and Caralitis», *ABSA* 51 (1956) 136-156.

BEAN 1958 = G. E. BEAN, «Inscription in the Antalya Museum», *Belleten* 85 (1958) 76-89.

BEAN 1962 = G. E. BEAN, «Report on Journey in Lycia 1960», *AAWW* 7, Graz – Wien – Köln (1962) 1-10.

BEAN 1971 = G. E. BEAN, *Journeys in Northern Lycia 1965-1967*, Wien 1971.

BEAN 1998 = G. E. BEAN, *Eskiçağda Likya Bölgesi*, çev. H. KÖKTEN, İstanbul 1998.

Belleten = *Türk Tarih Kurumu*.

BENNDORF - NIEMANN 1884 = O. BENNDORF - G. NIEMANN, *Reisen im südwestlichen Kleinasien*, I: *Reisen in Lykien und Karien*, Wien 1884.

BERARD 1890 = V. BERARD, «Inscriptions de Telmessos», *BCH* 14 (1890) 162-176.

BERGER 1970 = E. BERGER, *Das Basler Artzrelief*, Mainz-Rhein 1970.

BMC = *Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*.

BMC Lycia = A. FORNI, *Catalogue of the Greek coins of Lycia*, Bologna 1964.

BONNET – MOTTE 1999 = C. BONNET – A. MOTTE (edd.), *Les syncrétismes religieux dans le monde Méditerraéen Antique*. *Actes du Colleque International en l'honneur de Franz Cumont à l'occasion du cinquantième anniversaire de sa mort, Rome Academia Belgica*, *25-27 septembre*, Bruxelles – Brussel – Roma 1999.

BORCHHARDT – DOBESCH 1993 = J. BORCHHARDT – G. DOBESCH (Hrsgg), *Akten des II. Internationalen Lykien Symposions*, *6-12 Mai Wien 1990*, Wien 1993.

BORCHHARDT 1990 = J. BORCHHARDT (Hrsg.), *Götter, Heroen, Herrscher in Lykien*, Wien 1990.

BORCHHARDT 1990 = J. BORCHHARDT, «Kulturgescihtliche Betrachtungen», șurada: BORCHHARDT 1990: 29-37.

BORGEAUD 1996 = Phil. BORGEAUD, *Mother of the the gods.From the Cybele to the Virgin Mary*, Paris 1996.

BRANDT – KOLB 2005 = H. BRANDT – F. KOLB, *Lycia et Pamphylia: Eine römische Provinz im Südwesten Kleinasiens*, Verlag Philipp von Zabern — Mainz am Rhein 2005.

BRIXHE – HODOT 1988 = C. BRIXHE – R. HODOT, *L'Asie Mineure du Nord au Sud*, Nancy 1988.

BRYCE 1974 = T.R. BRYCE, «The Lukka problem – And a possible solution», *JNES* 33 (1974) 395-404.

BRYCE 1983 = T.R. BRYCE, «Political unity in Lycia during the 'Dynastic Period'», *JNES* 42 (1983) 31-42.

BRYCE - ZAHLE 1986 = T. R. BRYCE – J. ZAHLE, *The Lycians. A study of Lycian history and civilisation on the conquest of Alexander the* Great, I: *The Lycians in literary and epigraphic sources*, Copenhagen 1986.

BRYCE 1990 = T. R. BRYCE, «Hellenism in Lycia», șurada: DESCOEUDRES 1990: 531-541.

BRYCE 1992 = T. R. BRYCE, «Lukka revisited», *JNES* 51(1992) 121-130.

Cass. Dio (= Cassius Dio Cocceianus, *Rhomaika*), *Dios Roman History*, with an English translation by E. CARY, London – New York 1924-1926.

CIG = *Corpus Inscriptionum Graecarum*.

Chiron = *Chiron. Mitteilungen der Komission für alte Geschichte und Epigraphik des Deutsches Archäologischen Instituts*.

COLLIGNON 1877 = M. COLLIGNON, «Rapport. Sur un voyage archéologique en Asie Mineure», *BCH* 1 (1877) 361-376.

COLLIGNON 1878 = M. COLLIGNON, «Inscription d'ormélé en Phrygie I», *BCH* 2 (1878) 170-184.

COLLIGNON 1880 = M. COLLIGNON, «Ex-voto au dieu Cavalier», *BCH* 4 (1880) 291-295.

COLVIN 2004a = S. COLVIN (ed.), *The Greco – Roman East: Politic, culture, society*, Cambridge 2004 (*YCIS* 31).

COLVIN 2004b = S. COLVIN, *Names in Hellenistic and Roman Lycia*, șurada: COLVIN 2004a: 44–84.

COMSTOCK – VERMULE 1976 = M. B. COMSTOCK – C. C. VERMULE, *Sculpture in Stone.The Greek, Roman and Etruscan Collection of the Museum of fine Arts*, Boston 1976.

CORSTEN *et alii* 1998 = Th. CORSTEN – Th. DREW-BEAR – M. ÖZSAİT, «Kibyra», *EA* 30 (1998) 48-80.

CORSTEN 2001 = Th. CORSTEN, «Kibyra 2000», *AST* 19/2, Ankara (2001) 139-141.

COULTON 1988: J. J. COULTON, «Balboura Survey 1987», *AST* 6 (1988) 225-232.

COULTON 1993 = J. J. COULTON, «North Lycia before the Romans», şurada: BORCHHARDT – DOBESCH 1990: 79-84.

DELEMEN 1999 = I. DELEMEN, *Anatolian Rider Gods. A Study on stone finds from the regions of Lycia, Pisidia, Isauria, Lycaonia, Phrygia, Lydia and Caria in the Late Roman Period* (*AMS* 35), Bonn 1999.

DESCOEUDRES 1990 = J. P. DESCEOEUDRES (ed.), *Greek colonists and native populations: Proceedings of the First Australian Congrees of Classical Archaeology held in honour of A.D. Trendall*, Oxford 1990.

Des COURTILS 2003 = J. Des COURTOLS, *Ksanthos ve Letoon Rehberi*, İstanbul 2003.

DIAMANTARAS 1894 = A. DIAMANTARAS, «Epigraphai ek Lykias (en grec)», *BCH* 18 (1894) 323-333.

Diod. (= Diodoros *Sicilos*), *Diodorus of Sicily*, with an English translation by C. H. OLDFATHER, London – Cambridge 1935.

DNP = *Der Neue Pauly*.

DÖRTLÜK *et alii* 2006: K. DÖRTLÜK – B. VARKIVANÇ – T. KAHYA – J. D. COURTILS – M. DOĞAN–ALPASLAN – R. BOYRAZ, *III. Likya Sempozyumu 07-10 Kasım Antalya: Sempozyum Bildirileri. Suna - İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü — The III*rd *Symposium on Lycia 07-10 November 2005 Antalya .Suna&İnan Kıraç Research Institute on Mediterranean Civilizations*, I-II, Antalya 2006.

DREW-BEAR – LABARRE 2004 = Th. DREW-BEAR – G. LABARRE, «Une dédicace aux douze dieux Lyciens et la question de leur origines», şurada: LABARRE 2004: 81-101.

EA = *Epigraphica Anatolica. Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens.*

EPRO = *Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain*.

Eur. *hipp*. (= Euripides, *Hippolytos*), Euripides, *Ion, Hippolytus, Medea, Alcestis*, with an English translation by A. S. WAY, London-Newyork 1928.

FdX = *Fouilles de Xanthos*.

FGrH = F. JACOBY (ed.), *Die Fragmente der griechischen Historiker*, III, Leiden 1964.

FREI 1988 = P. FREI, «Phrygische Toponyme», *EA* 11 (1988) 9-34.

FREI 1990 = P. FREI, «Geschichte Lykiens im altertum», şurada: BORCHHARDT 1990: 7-18.

FREI 1990a = P. FREI, «Die Götterkulte Lykiens in der Kaiserzeit», *ANRW* II 18.3, (1990) 1730-1864.

FREYER–SCHAUENBURG 1994 = B. FREYER-SCHAUENBURG, *Die lykischen Zwölfgötter – Reliefs mit Beiträgen zu den Inschriften von Georg Petzl*, (*AMS* 13) Bonn 1994.

FRÉZOULS 1993 = Ed. FRÉZOULS, «Les cultes de la Lycie occidentale», şurada: BORCHHARDT – DOBESCH (1993): 203-212.

GAGÉ 1926 = J. GAGÉ, «Deux dieux cavaliers d'Asie Mineure (d'apres deux bas – reliefs inédits)», *MEFRA* 43 (1926) 103-123.

GANSZYNIEC 1924 = I. GANSZYNIEC, «Labyrs», *RE* 12/1 (1924) 286-307.

GGM = C. MÜLLER (Hrsg.), *Geographi Graeci Minores* I-II,Tabulae, 1855-1961.

HANSEN – NIELSEN 2005 = M. H. HANSEN – T. H. NIELSEN (edd.), *An inventory of Archaic ans Classical poleis. An investigation conducted by Copenhagen Polis Centre for Danish National Research Foundation*, Oxford 2004

Hdt. (Herodotos, *Historai*) = *Herodot Tarihi*, çev.: M. ÖKMEN, İstanbul 1991[2].

HEBERDEY – KALINKA 1896 = R. HEBERDEY – E. KALINKA, *Bericht über zwei Reisen im südwestlichen Kleinasien*, Wien 1896.

HEBERDEY 1929 = R. HEBERDEY, *Termessische Studien*, Wien – Leipzig 1929.

Hellenica = *Recueil d'Épigraphie de Numismatique et d'Antiquités Grecques*.

Hethitica = *Collection de travaux relatifs à la philologie, l'histoire et l'archéologie hittites*.

HICKS 1890 = E. L. HICKS, «Inscriptions from Western Cilicia», *JHS* 12 (1890) 225-273.

HN = B. V. HEAD, *Historia Numorum a Manual of Greek Numismatics*, London 1977.

Hom. *il.* (= Homeros, *Ilias*) = Homer, *Iliad* with an English translation by A. T. MURRAY, London – New York 1929 (*The Loeb Classical Library*).

HORSLEY 1998 = G. H. R. HORSLEY, «A Pisidian Poet», *EA* 29 (1998) 45-58.

HOUWINK TEN CATE 1961 = Ph. H. J. HOUWINK TEN CATE, *The Luwian populations groups of Lycia and Cilicia Aspera during the Hellenistic period*, Amsterdam 1961.

IGR = *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertineantes*.

IGR IV = *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertineantes*, R. CAGNAT (ed.) Paris 1901-1977.

IGSK = *Inscriften griechicher Städte aus Kleinasien*.

IGSK 40 = Th. CORSTEN (Hrsg.), *Die Inschriften von Prusa ad Olympum, Teil II: Die Geschichte der Stadt in der Antike. Inschriften unbekannter Herkunft im Archäologischen Museum Bursa*, Bonn 1993.

IGSK 48 = S. ŞAHİN (Hrsg.), *Die Inschriften von Arykanda*, Bonn 1994.

IGSK 60 = Th. CORSTEN (Hrsg.), *Die Inschriften von Kibyra*, Bonn 2002.

IGSK 62 = L. JONNES (Hrsg.), *Inscriptions of the Sultan Dağı I (Philomelion, Thymbrion/Hadrianopolis, Tyraio)*, Bonn 2002.

Ist.Mitt. = *Istanbuler Mitteilungen. Deutsches Archäologisches Institut Abteilung Istanbul*.

İPLİKÇİOĞLU *et alii* 1992 = B. İPLİKÇİOĞLU – G. ÇELGİN – A. V. ÇELGİN, «Kuzey Likya'dan Yeni Yazıtlar», *AST* 9 Ankara (1992) 183-192.

İPLİKÇİOĞLU *et alii* 2000 = B. İPLİKÇİOĞLU – G. ÇELGİN – A. V. ÇELGİN, «Doğu Kuzeydoğu Lykia – Güneybatı Pisidia Epigrafik Tarihi Coğrafi Yüzey Araştırmaları Projesi 1999 Çalışmaları», *AST* 18/1, Ankara (2001) 241-245.

İPLİKÇİOĞLU 2001 = B. İPLİKÇİOĞLU, «Doğu ve Kuzeydoğu Lykia – Güneybatı Pisidia Epigrafik – Tarihi Coğrafi Yüzey Araştırmaları Projesi 2000 Yılı Çalışmaları», *AST* 19/2, Ankara (2001) 127-132

İPLİKÇİOĞLU 2002 = B. İPLİKÇİOĞLU, «Batı Pamfilya ve Doğu Likya'da Epigrafya Araştırmaları 2001», *AST* 20/2 Ankara (2003) 71-75.

İPLİKÇİOĞLU 2003 = B. İPLİKÇİOĞLU, «Batı Pamfilya ve Doğu Likya'da Epigrafya Araştırmaları 2002», *AST* 21/1 Ankara (2003) 75-78.

İPLİKÇİOĞLU 2006 = B. İPLİKÇİOĞLU, «ΘΕΟΙ ΔΙΚΑΙΟΙ. Die “Gerechten Götter” in zwei neuen Inschriften aus Termessos», *AAWW* 141/2 (2006) 5-16.

İPLİKÇİOĞLU 2007a= B. İPLİKÇİOĞLU, «Doğu Likya’da Epigrafik Araştırmalar», şurada: DÖRTLÜK *et alii* 2007: 325-329.

İPLİKÇİOĞLU 2007b= B. İPLİKÇİOĞLU, «Entscheidung eines Staathalters von Lykien in einem Rechtsstreit zwischen Termessos und dem Koinon der Lykier», şurada: SCHULER 2007: 81-83.

JHS = *Journal of Hellenic Studies*.

JNES = Journal of Near Eastern Studies.

JOHNSON 1984 = S. E. JOHNSON, «The Present State of Sabazios Research», *ANRW* 17.4 (1984) 1584-1613.

JONES 1971²= A. H. M. JONES, *The cities of the eastern Roman provinces*, Oxford 1971².

KEEN – HANSEN 2005 = A. G. KEEN – M. H. HANSEN, «Lykia», şurada: HANSEN - NIELSEN 2004:1138-1142.

KEEN 1998 = A. G. KEEN, *Dynastic Lycia*. A political history of the Lycians and their relations with foreign powers c. 545 – 362 B.C., Leiden – Boston – Köln 1998.

Kernos = *Revue internationale et pludisciplinaire de religion grecque antique*.

KOLB 1991 = F. KOLB, «Bericht über Feldforsuchungen in Kyaneai und Umbegung im Sommer 1990», *AST* 9, Ankara (1991) 21-46.

KOLB 1993 = F. KOLB (hrsg.), *Lykische Studien 1. Die Siedlungskammer von Kyaneai*, Bonn 1993 (=*AMS* 9).

KRETSCHMER 1896 = P. KRETSCHMER, *Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache*, Göttingen 1896.

KÜTÜK 1986 = S. KÜTÜK , «Kakasbos ve Kültü», *TTK* 9, (1986) 405-413.

LABARRE 2004 = G. LABARRE (ed.), *Les Cultes Locaux dans les mondes Grec et Romain. Actes du Colloque de Lyon 7-8 Juin 2001*, Lyon-Paris 2004.

LANCKORONSKI 1892 = K. G. LANCKORONSKI, *Stadte Pamphyliens und Pisidien*, Leipzig 1892.

LANE 1985 = E. N. LANE, *Corpus Cultus Iovis Sabazii* (*EPRO* 100 I: The Hand; II: The other monuments and literary evidence), Leiden 1983-1985.

LANE 1990 = E. N. LANE, «Men: A neglected cult of Roman Asia Minor», *ANRW* 18.3 (1990) 2161-2174.

LANE 1996 = E. N. LANE (ed.), *Cybele, Attis & Related Cults*, Leiden 1996.

LAROCHE 1979 = E. LAROCHE, *Florilegum Anatolicum: mélanges offertes a Emimanuel Laroche*. Paris 1979.

LAROCHE 1980 = E. LAROCHE, «Les Dieux de la Lycie classique d’après les textes Lyciennes», şurada: MAISSONNEUVE (ed.) 1980: 1-6.

LEBRUN 1987 = R. LEBRUN, «Notes lyciennes», *BCILL* 37, R. LEBRUN (ed.), *Hethitica VII Acta Anatolica E. Laroche oblata*. Paris (1987) 149-160.

LEBRUN 1987a = R. LEBRUN, «Problemes des Religion Anatolienne», *Hethetica* VII (1987a) 241-261.

LEBRUN 1990 = R. LEBRUN, «Quelques aspects de la divination en Anatolie du Sud-Ouest», *Kernos* 3 (1990) 185-195.

LEBRUN 1998 = R. LEBRUN, «Panthéons locaux de Lycie, Lycaonie et Cilicie aux deuxime et premier millénaires av. J.-C.», *Kernos* 11 (1998) 143-155.

LEBRUN 1999 = R. LEBRUN, «Observations concernant des sycrétismes d'Anatolie centrale et méridionale aux second et premier millénaires avant Notre ère», şurada: C. BONNET- A. MOTTE: (1999) 179-188.

Le ROY 1990 = Chr. Le ROY, «Civilisation et Societe dans la Lycie archaique et classique», şurada: *TTK* 10, Ankara (1990) 197-204.

Le ROY 1990a = Chr. Le ROY, «Die Religion der Lykier», şurada: BORCHHARDT 1990: 41-44.

Le ROY 2004 = Chr. Le ROY, «Dieux anatoliens et dieux grecs en Lycie», şurada: G. LABARRE 2004: 263-275.

LÉVÊQUE 1971 = P. LÉVÊQUE, «Essai de Typologie des Syncrétismes», şurada: *Les Syncrétismes dans les religions grecque et romaine. Colloque de Strasbourg*, 179-187.

LIMC = J. BOARDMAN (Hrsg.), *Lexicon Iconographicum Mythologia classicae*.

Liv. (= Livius, *Ab urbe condita*) = *Livy*, with an english translation by A. C. SCHLESINGER, London – Cambridge(Mass.) 1951 (*The Loeb Classical Library*).

LOEWY 1883 = E. LOEWY, «Der Name des Gottes Κακασβος», *AEM* 7 (1883) 107-139.

LONG 1987 = Ch. R. LONG, «The Twelve Gods of Greece and Rome», *EPRO* 107 (1987) 17-351.

MAISSONNEUVE 1980 = A. MAISSONNEUVE (ed.), *Bibliotheque de l'ınstitut français d'études anatoliens d'Istanbul XXVII. Actes du Colloque sur la Lycie antique*. Paris 1980.

MAREK 2000 = C. MAREK, «Wer war der Basileus Kaunios», *AS* 39: *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens und des ägäischen Bereiches Festschrift für Baki Öğün zum 75. Geburtstag*. (2000), 195-199.

MARKSTEINER *et alii* 2007 = Th. MARKSTEINER – B. STARK – M. WÖRRLE – B. YENER-MARKSTEINER, «Der Yalak Başı auf dem Bonda Tepesi in Ostlykien. Eine dörfliche Siedlung und ein ländlicher Kultplatz im Umland von Limyra», *Chiron* 37 (2007) 243-293.

MEFRA = *Melanges de L'Ecole Françoise d'archaelogie*.

MELLINK 1969 = M.J. MELLINK, «The Early Bronze Age in Southwest Anatolia : *A start in Lycia*», *Archaelogy* 22 (1969) 290-299.

MERKELBACH 1993 = R. MERKELBACH, «Referat. Die Götter Hosios und Dikaios in Mäonien und Phrygien», *ZPE* 97 (1993) 291-296.

METZGER 1952 = H. METZGER, *Catalogue des monuments votifs du Musée d'Adalia*, Paris 1952.

METZGER *et alii* 1979 = H. METZGER, E. LAROCHE, A. DUPONT-SOMMER, M. MAYRHOFFER, «La stèle trilingue du Létoon», *FdX* VI, Paris 1979.

MILLER 1993 = M. MILLER, «Archäologische Befunde im Umland von Kyaneai. Festung, Tempel, Gehöfte, Kirchen», şurada: KOLB 1993: 57-86.

MILNER – SMITH 1994 = N. P. MILNER – M. F. SMITH, «New Votive Reliefs from Oinoanda», *AS* 44 (1994) 65-76.

MILNER 1997 = N. P. MILNER , «Votive Reliefs from the Balboura and its environs: Epigraphical Appendix», *AS* 47 (1997) 33-49.

MILNER 1998 = N. P. MILNER , *An Epigraphical Survey in the Kibyra-Olbasa region conducted by A. S. Hall*, Ankara 1998.

NEUMANN 1979 = G. NEUMANN, «Namen und Epiklesen lykischer Götter», şurada: LAROCHE 1979: 259-271.

NEUMANN 1979a = G. NEUMANN, *Neufunde lykischer Inschriften seit 1901*, Wien 1979.

NEUMANN 2007 = G. NEUMANN, *Glossar des Lykischen. Überarbeitet und zum Druck gebracht von Johann Tischler* Wiesbaden 2007.

NOUR 1980 = Chr. NOUR, *Tyraion en Cabalde:Épigraphie et géographie historique*, Zutphen 1980.

ONUR 2001 = F. ONUR, «Epigraphische Mitteilungen aus Antalya IV. The Lamp – Stand offreings of Primipilarius Flavius Bassus to Apollo Patroos in Patara», *EA* 33 (2001) 169-173.

OMS = *Opera Minora Selecta*.

PACE 1921: B. PACE, «La zona costiera de Adalia a Side», *ASAA* 7 (1921) 29-71.

PALAZ–ERDEMİR – ERDEMİR 2007= H. PALAZ–ERDEMİR – H. ERDEMİR, «Akdeniz Çevresinde Gelişen Siyasi Olaylarda Likya'nın Yeri (İ.Ö. 5.yy. ile İ.S. 1.yy Arası)», şurada: DÖRTLÜK *et alii* 2007: 573-585.

PETERSEN – von LUSCHAN 1889 = E. PETERSEN – F. von LUSCHAN, *Reisen in Lykien, Milas und Kibyratis* (*Reisen im Südwestlichen Kleinasien II*), Wien 1889.

PETZL 1994 = G. PETZL, «Die Beichtinschriften Westkleinaisens», *EA* 22 (1994) 1-174.

PETZL 1999 = G. PETZL, «Men», *DNP* 7 (1999) 1210.

PETZL 2001 = G. PETZL, «Varia Epigraphica», *EA* 33 Bonn (2001) 51-56.

Plin. *nat.* (= Plinius Secundus Gaius, *Naturalis Historia*) = Pliny, *Naturalis Historia*, with an english translation by H. ROCKHAM, London 1947.(*The Loeb Classical Library*).

Plut *Alex..* (= Plutarkhos, *Aleksandros*), *Plutarkh's lives – Alexander*, with an english translation by B. PERRIN London – New York 1919 (*The Loeb Classical Library*).

Plut.*Brut.* (= Plutarkhos,*Brutus*.), *Plutarkh's lives – Brutus*, with an English translation by B. PERRIN London – New York 1918 (*The Loeb Classical Library*).

Plut. *Defec. orac.* (= Plutarkhos, *De Defectu Oracularum*), *Plutarkh's morolia*, with an english translation by F. C. BABBITT London 1936 (*The Loeb Classical Library*).

Ps.- Sk. (= Pseudo Skylaks, *Periplus*), Scylacis Caryendensis, « Fr. 100 "LYKIA"», *GGM* I: 15-96.

RE = *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*.

REIN 1996 = M. J. REIN, «Phrygia Matar: Emergence of an Iconogrophic Type», şurada: LANE 1996: 223-238.

RHA = *Revue Hitittite et Asianique.*

RICL 1991 = M. RICL, «Hosios kai Dikaios», *EA* 18 (1991) 1-70.

RICL 1992a = M. RICL, «Hosios kai Dikaios. Seconde partie: Analyse», *EA* 19 (1992) 71-103.

RICL 1992b = M. RICL, «Hosios kai Dikaios. Nouve aux monuments», *EA* 20 (1992) 95-100.

ROBERT 1946 = L. ROBERT, «Un dieu Anatolien: Kakasbos», *Hellenica* III (1946) 38-74.

ROBERT 1946a: L. ROBERT, «Une Trinité Lycienne», *Hellenica* III (1946) 75-76.

ROBERT 1949 = L. ROBERT, «Divinités d'Anatolie», *Hellenica* VII (1949) 50-58.

ROBERT 1955 = L. ROBERT, «Villes et monnaies de Lycie», *Hellenica* X (1955) 188-222.

ROBERT 1969 = L. ROBERT,«Voyages en Pisidie et en Carie»,*OMS* III (1969) 1455-1459.

ROBERT 1978 = L. ROBERT, «Les conquêtes du dynasten lycien Arbinas», *Journal des Savants* (1978) 3-48.

ROBERT 1983 = L. ROBERT, «Documents d'Asie Mineure», *BCH* 107 (1983) 547-597.

SAVAŞ 2007= S. Ö. SAVAŞ, «Anadolu (Hitit–Luvi) Hiyeroglifli Belgeler Işığında: Ḫattuŝa'dan Lukka'ya», şurada: DÖRTLÜK *et alii* 2007: 675-701.

SCHAFER 1950 = R. SCHAFER, «Some Lycian penalties», *RHA* 52 (1950) 1-17.

SCHULER 2007= Chr. SCHULER, *Griechische Epigraphik in Lykien:Eine Zwischenbilanz. Akten des Int. Kolloquiums. München 24-26 Februar 2005,* Wien 2007.

SEG = *Supplementum Epigraphicum Graecum*.

SMITH 1997 = T. J. SMITH, «Votive reliefs from the Balboura and its environs», *AS* 47 (1997) 3-49.

SNG AULOCK 1964 = *Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland. Sammlung von AULOCK, Lykien*, Berlin 1964.

SNG AULOCK Nachtr. 1968 = *Sylloge Nummorum Graecorum, Detschland. Sammlung von Aulock, Nachträge IV*, Berlin 1968.

SNG Cop. 1955 = *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Madals. Danish National Museum, Lycia – Pamphylia*, Copenhagen 1955.

Steph. Byz. *ethn.* (= Stephanos Byzantinos, *Ethnika*), Stephani Byzantii, *Ethnicorum quae supersunt*, ex recessione A. MEINEKII, Berolini 1849.

Strab. (= Strabon, *Geographika*) = *The Geography of Strabo*, with an English translation by H. L. JONES, London – New York 1917-1932 (*The Loeb Classical Library).*

STERRETT 1888 = J. R. S. STERRETT, *The Wolfe Expedition to Asia Minor [during the Summer of 1885], Papers of the American School of Classical Studies at Athens 3 (1884-85)*, Boston 1888.

ŞAHİN 1991 = S. ŞAHİN, «Bemerkungen zu Lykischen und Pamphylischen Inschriften» *EA* 17 (1991) 113 – 138.

ŞAHİN – ADAK 2002 = S. ŞAHİN – M. ADAK (edd), *Likya İncelemeleri 1*, İstanbul 2002.

TAM I: E. KALINKA, *Tituli Lyciae lingua Lyciae conscripti*, Vindobonae 1901.

TAM II: E. KALINKA, *Tituli Asiae Minoris*, II: *Tituli Lyciae linguis Graeca et Latina conscripti*, 1: *Pars Lyciae occidentalis cum Xantho oppido*, 2: *Regio quae ad Xanthum flumen pertinet praeter Xanthum oppidum*, 3: *Regiones montanae a valle Xanthi fluminis ad oram orientalem*, Vindobonae 1920-1944.

Thuk. (= Thukydides) = Thucydides, *History of the Peloponnesian war*, with an English translation by C. F. SMITH, London – New York 1928 (*The Loeb Classical Library*).

TIB 8 = H. HELLENKEMPER – F. HILD (Hrsgg), *Tabula Imperii Byzantini*, 8: *Lykien und Pamphylien*, Wien 2006.

TTK = *Türk Tarih Kongresi*.

VASSILAVA 2001 = M. VASSILAVA, «Further considerations on the cult of Kybele», *AS* 51 (2001) 51-63.

VERMASEREN 1987 = M. J. VERMASEREN, *Cultus Cybelae Attidsque* (*CCCA*) I, Leiden – New York – København – Köln 1987.

WEINREICH 1913 = O. WEINREICH, *Lykische Zwölfgötter Reliefs. Untersuchungen zur Geschichte des dreizehnten Gottes*, Heidelberg 1913.

YCIS = *Yale Classical Studies*.

ZIMMERMANN 1993 = M. ZIMMERMANN, «Neue Inschriften aus Kyaneai und Umgebung II», şurada: KOLB 1993: 139-150.

ZGUSTA 1964 = L. ZGUSTA, *Kleinasiatische Personennamen*, Prag 1964.

ZPE = *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*.

GİRİŞ

A. LİKYA'NIN COĞRAFİ SINIRLARI VE ÖZELLİKLERİ

Anadolu'nun güneybatı kıyılarında yer alan; bugün, Köyceğiz'den Antalya il sınırını da içine alacak şekilde uzanan kıyılar ile kuzeyde iç bölgelere doğru uzanan Toros Sıradağları'nın hâkim olduğu coğrafya antikçağda Likya ülkesini oluşturur. Coğrafi sınırları belirleyen etnik farklılıklar ve politik gelişmeler hakkında gerek antik yazarlar[1] ve gerekse bu konuda antik yazarların da görüşlerini dikkate alan modern araştırmacılar değişik görüşler öne sürerler.

Modern araştırmaların da ortaya çıkardığı üzere, Likya ülkesine ilişkin sınırlar; batıda Massikytos Dağı (Akdağ) ve Indos ırmağı (Dalaman Çayı), doğuda Solyma (Beydağları) ile Limyros (Alakır Çayı) Irmağı olarak kabul edilmektedir. Arkayik ve Klasik Çağlar'da batı sınırının Daidala (İnlice Asarı) ile Telmessos (Muğla-Fethiye) arasında bulunan bölgede olduğunu, belge niteliği taşıyan Patara Yol Anıtı'dan (*Stadiasmos Patarensis*) öğrenmekteyiz. ARKWRIGHT 1895: 95'in gösterdiği gibi, daha geç dönemde, M.s. 74 yılında, İmparator Vespasianus zamanında yapılan yeni düzenleme ile Rhodos'un Peraia'sını kaybetmesiyle batı sınırı, Lydai (Muğla-Fethiye, Ovacık)'ya kadar uzanmıştır.

KEEN 1998: 13, KEEN – HANSEN 2005: 1138, COLVIN 2004: 50 ve BRYCE 1986: 206, Phaselis kentinin doğusunun Likya ülkesi sınırı olduğunda hemfikirlerdirler. BRYCE 1986: 206'nın da işaret ettiği üzere, M.ö. 167 yılında Rhodos yönetiminden kurtulan Lykia, kendi birliği içine Phaselis'i de dâhil etmiştir. Her ne kadar

---

[1] Likya'nın batı sınırı: Hdt. I 172,2, Kalynda (Muğla-Ortaca) kentini sınır gösterirken; Alex. Poly. *lyk.* frag. 54.71, Telandros (Muğla-Fethiye, İncirköy'ün 4km. kuzeybatısı) ve Daidala'yı (Muğla-Fethiye, İnlice Asarı) Likya sınırları içine katmaktadır. Strab. XIV 3,1 v.d., Kalynda ve Kaunos (Muğla-Köyceğiz) kentlerini batı sınırının dışında gösterir. Steph. Byz. 387,13 ise, Krya (Fethiye-Taşyaka) Likya ülkesi sınırları içine dahil eder. Doğu sınırı:Ps.-Sk. 100, Likya'yı Perge (Aksu Bucağı) kentine kadar uzanan bir coğrafya olarak belirtirken; Alex. Poly. *lyk.* frag. 63 ve Strab. XIV 4, 1 Phaselis (Tekirova) kentini Likya ülkesi içinde doğu sınırı olarak göstermektedirler. Plin.*nat.* V 26-96 ise, Phaselis ve Olbia (Antalya İl merkezinin 4 km. batısında) kentlerini Pamfilya ülkesi sınırları içinde bırakmaktadır. Kuzey sınırı: Alex. Poly. *lyk.* frag 52'ye göre, Oinoanda (Burdur-İncealiler Köyü) kenti Likya'nın kuzey sınırı içinde kalmakta; Plin. *nat.* V 28-101'e göre ise, Oinoanda ile birlikte Khoma (Antalya-Elmalı, Hacımusalar), Kandyba (Antalya-Kaş) ve Boubon (Burdur-Gölhisar) kuzey Likya kentleridir.

bu durum, politik bir manzara oluştursa da, birliğin temelini oluşturan etnik yapı düşüncesi çerçevesinde, Phaselis'in bir Likya kenti olduğu anlaşılmaktadır.

Likya'nın kuzey sınırının; Toros Dağları'nın bitiminde konumlanan ve dağlardaki havzalardan beslenen üç akarsuyun (Ksanthos [Eşen Çayı], Myros [Demre Çayı], Arykandos [Başgöz Çayı]) kuzeye doğru uzanan kollarının oluşturduğu düşünülmektedir. Roma İmparatorluk Çağı'nda Elmalı Ovası'nda yer alan Khoma, Podalia ve Nisa kentleri Likya Birliği'ne girerek Likya'nın siyasi olarak da kuzey coğrafyası içinde yer almışlardır. COULTON 1993: 79 v.dd.'nin İşaret ettiği gibi, Kibyra Bölgesi Roma İmparatorluk Çağı'nda Likya Birliği içinde yer almış ve birlik sikkeleri basmıştır. Bu bölgenin, Arkayik ve Klasik Çağlar'ında, önce Frigya etkisinde kaldığı, Roma Cumhuriyet Dönemi'nin ilk dönemlerinde de Asia Eyaleti içinde yer aldığı bilinmektedir. Kuzey sınırı için, İPLİKÇİOĞLU 2007a: 326 ve İPLİKÇİOĞLU 2007b: 82'de ayrıntılı bir şekilde ele alınan, Antalya İl merkezinin 12 km. kuzeydoğusunda, Termessos'a sınır olan, Elmalı bölgesinde yer alan Müren Köyü'nde bulunan bir yazıtta, Termessos'a kiraya verilen arazi üzerinde Likya Birliği ile Termessos'un anlaşmazlığı konu edilir. Yazıttan da anlaşılacağı üzere, Likya'nın kuzey sınırı imparatorluk çağının başlarında buraya kadar uzandığı anlaşılmaktadır.

Bu sınırlar içinde Likya ülkesinin fiziki coğrafyasına bakacak olursak: Son derece dağlık, parçalı bir yapı ortaya çıkar. Dağların uzanışı, kuzeydoğu–güneybatı yönünde olup, ortalama yükseltisi 1000 metreyi bulmaktadır. Doğudan batıya doğru sıralayabileceğimiz dağlardan; Gölgelidağlar, Akdağlar ve Beydağları Likya'nın içlerine doğru uzanır ve Likya'yı kısımlara ayırır. Likya'nın batı ve doğu kısımlarında geniş verimli ovalar yer almaktadır. Bunlardan, Finike, Demre ve Eşençay vadileri gibi zengin delta ovalarının yanı sıra daha kuzeyde konumlanan Elmalı Ovası de bu zengin ovalar içinde sayılmaktadır.

Bu zengin ovaları besleyen su sistemi de oldukça zengindir. Dağlardan beslenen bu ırmakları doğudan batıya doğru sıralarsak; Limyros, Arykandos, Myros, Ksanthos, Glaukos (Nif Çayı) ve Indos'tur (Dalaman Çayı).

Bu dağlık ve parçalı coğrafya'nın kuzeyden izole edildiği, etkilere karşı kapalı olduğu görünmektedir. Hem Kragos (Boncuk Dağı) ve Antikragos (Baba Dağı) dağlarının arasından hem de *Indos* ile *Glaukos* ırmaklarının ormanlık araziye doğru açılan dar yollarından, Karya'ya açılan geçiş alanları yer almaktadır. KEEN 1998: 13'e göre, bu bölgede Karya ve Likya kültürlerinin etkileşimi görülmüştür. Özellikle basılan sikkelerde, Karya dilindeki seslerin Likçe'ye uyarlandığı gözlemlenmiştir.

Likya'da bulunan diğer vadiler içinde en genişi olarak kabul edilen Ksanthos Vadisi, Likya'nın Arkayik ve Klasik Çağları'nda her bakımdan önemli bir merkez olarak kabul edilir. Zira Tlos (Antalya-Düver), Pinara (Fethiye, Minare Köyü) ve Patara (Fethiye, Ovagelmiş) gibi kentlerde olduğu gibi özellikle Ksanthos kenti gerek politik gerekse dini bakımdan önemli bir merkez olarak Likya'da uzun müddet kabul görmüştür.

Likya'nın batısında Karya kültürü etkisi olduğu gibi, kıyılarda da Hellen nüfuzunun etkin olduğu bilinmektedir. M.ö. VII. yy.'da, Alakır Çayı ağzında yer alan Rhodiapolis (Kumluca yakınında), Korydalla (Hacıveliler), Gagai (Yenice) ve Phaselis kentlerinin Rhodos'un kolonileri olduğu bilinmektedir.

Likya ülkesinin konum olarak, Mısır'a, Kıbrıs ve Ege Denizi'ne olan erişimiyle; sahip olduğu yeraltı ve yerüstü kaynakları, kendine has kültürel zenginlikleri, ülkeyi dış güçlerin ilgi alanına çekmiştir.

B. LİKYA TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Likya ülkesinin sakinleri hakkında ilk bilgileri, Homeros'dan almaktayız[2]. Ünlü şair Homeros, Likyalı olarak dile getirdiği Sarpedon ve diğer Likyalı komutanlardan birer kahraman olarak bahseder. Zira Homeros'un belirttiği bu Likyalılar'ın gerçekten M.ö.I. Binyıl'da, bu ülkenin sakinleri oldukları şüphelidir. MELLINK 1969: 291'e göre Elmalı Karataş Semahöyük'te yapılan araştırmalar neticesinde; bu bölgede kullanılan ağaç, taş ve çamur tuğla gibi malzemelerin zaman aşımına karşı koyamadığı görülmektedir. Bu durum bölgede yerleşime ait kanıtların da zamanla ortadan kalkmış olacağı düşüncesini ortaya çıkarır.

Bir diğer görüş ise, Hitit metinlerinde ve Mısır hiyerogliflerinde adları geçen Lukkalar'ın, Likyalıların selefleri olduğu fikridir. Kadeş Savaşı'nda Hitit müttefiki olarak adı geçen, III. Ramses tarafından «Deniz İnsanları» olarak adlandırılan bu topluluğun; bazı modern araştırmacılar tarafından da dile getirildiği gibi[3], aynı coğrafya üzerinde yaşayarak kültürel birlik oluşturdukları; ama hiçbir politik birliğe sahip olmadıkları bilinmektedir. Tam olarak yerleşim yerlerinin, BRYCE 1992: 121-

---

2 Hom. *İl.* II 876 v.d. ; X 430; XII 315–438 ve XVI 659–662.

3 BRYCE 1974: 404, BRYCE 1992: 130, KEEN 1998: 26 ve SAVAŞ 2007: 684.

130'un da ayrıntılı olarak ele aldığı gibi, başta Karya'nın batısındaki Miletos'ta olabileceği fakat Geç Bronz Çağı'nda çıkan karışıklıklar nedeniyle, Likya'ya göç ettikleri düşünülmektedir. Luviler'in önemli bir kolu olan Lukkalar'ın, Likya kültürü üzerinde, gerek kullanılan dil gerekse de inanç konusunda etkilerini uzun süre korudukları bilinmektedir.

Hdt. I 173.1 v.dd., Likyalıları, Giritli Sarpedon ile beraber bu bölgeye gelen ve «Termilai» (Termiller) olarak adlandırılan halkla ilişkilendirir[4]. BRYCE 1986: 206, Homeros'un dile getirdiği Likyalılar'ın Karya'da iskân eden Lukkalar olabileceği ve Herodotos gibi diğer antik yazarların da ele aldığı «Termilai»'ın ya Girit'ten gelen göçmenlerin hepsine verilen ad olduğu ya da Giritli göçmenlerin, Lukkalar'la kaynaşması sonucu ortaya çıkan halk olabileceğini belirtir. BRYCE 1986: 22'nin işaret ettiği gibi, likçe «Trm̃mli» isminin, Hellence'ye «Termilai» olarak uyarlandığı aşikârdır. Kendilerine her ne kadar «Trm̃mli» olarak adlandırsalar da, Hellenler onları «Lykoioi» olarak adlandırmayı uygun görmüşlerdir[5]. Zamanla bu isim Likyalılarca kullanılmış ve bu durum da «Trm̃mli»'in Hellenize olma aşamasını göstermiştir.

Likyalılar'ın kökenleri dışında en ilgi çekici yanlarından biri de tarihleridir. M.ö. VII. yy.daki kolonizasyon hareketi sonucu kıyıda yer alan birkaç kentin Rhodos tarafından ele geçirildiğini belirtmiştik. Kıyılardan öteye koloni kurulmamasının nedeni JONES 1971: 95'in de belirttiği gibi, yerel mevcudiyetin, yabancı etkiye karşı gösterdiği mücadele gücüdür. Pers egemenliğine kadarki dönemde Likyalılar'ın özgür olduğu görülmektedir. Hdt. I 28'den anlaşıldığına göre Likya, Lydia kralı Kroisos'un Kızılırmağın batısına dek yaptığı sefer kapsamı içinde bulunmamaktadır. Lakin bu durum, Kroisos'un Pers gücüne Likyalılar'ın karşı koyamamaları üzerine uzun sürmez. M.ö. 540 yılında Ionia sahil kent devletlerinin yanında Karya'yı da Pers hâkimiyeti altına alan Persli komutan Harpagos'a karşı, Ksanthos'ta küçük bir ordu karşı çıkmış fakat bu küçük ordu, büyük bir yenilgiyi engelleyememiştir[6].

Pers yönetimi sırasında, Likyalı prenslerin kendi adlarına sikke basımına devam ettikleri görülür. Bunlardan, «kuprilii» olarak sikkelerde adı geçen hanedanın, Lik-

---

4 Antik yazarlardan Strab. XII 8,5 'de Herodotos gibi, Sarpedon efsanesini ele alarak, Likyalılar'ı bu Giritli göçmenler olarak dile getirir ve Antikçağ bakış açısıyla Giritliler gibi Likyalılar'ı da barbar olarak görür.

5 Bu ismi, Hdt. I 173 ve VII 92, Atina mültecisi Pandion oğlu Lykos'a bağlamıştır.

6 BRYCE 1990: 531, BRYCE 1983: 32 ve HOUWINK TEN CATE 1961: 4'te ele alındığı gibi, Ksanthos kenti bu büyük yenilgi sonucu harap olmuş, fakat bu yıkımı gerçekleştiren Persler tarafından tekrar inşa edilmiştir.

ya'da varlığını sürdüren en uzun hanedanlık olduğu düşünülmektedir. Kserkses'in ordusuna yol gösteren Sikas oğlu Kybernikos'un, sikkelerde geçen «kuprilii» ismiyle ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Pers egemenliği altında Likya'da Hellen etkilerini, bulunan çift dilli yazıtlardan fark edebiliriz. Hellence isimlerin yazıtlarda önemli bir yer tutuğu gözlenmekle beraber, Pers şahıs isimlerinin de yazıtlarda yer aldığı görülür[7]. M.ö. IV. yy.ın sonlarında artık çift dilli yazıtların yerine yalnızca Hellence'nin kullanıldığı yazıtlar geçmiştir. Bu dönemde, Likya ülkesinde Hellen nüfusunun artış kaydetmiş olabileceği veya Pers etkisine rağmen devam eden ticari ilişkilerin aynı zamanda, BRYCE 1990: 540'ın önerdiği gibi, ülkelerinde zulme uğrayan veya tutunamayan sanatçıların, henüz Hellen kültürü bakımdan bakir olan bu topraklara yerleşmiş olabileceği varsayımları da bulunmaktadır.

Pers egemenliği sırasında, Likya'nın askeri güçlerinden de yararlanıldığı anlaşılmakta; örneğin, Kserkses'in M.ö. 480 yılında, Hellas'a düzenlediği sefere Likya'nın 50 gemi göndererek katkıda bulunduğu bilinmektedir. Fakat Kimon vasıtasıyla Attika–Delos Deniz Birliği'ne M.ö. 452–445 yıllarında dâhil olan Likya'nın bu birliğe bağlılığı, finansal açıdan öteye gitmemiştir[8]. Peloponnesos Savaşı'nda muhakkak ki, sahip olduğu kıyılar nedeniyle büyük önem taşımış olan Likya'nın bu savaşa katılmadığı bilinmektedir[9].

M.ö. 362 yılında meydana gelen satrap ayaklanmasında, Likya'nın da isyana katıldığı görülür. M.ö. 358–337 yılları arasında Persler, Likya'yı, Karya satrapı olan Mausollos gözetimine verir. Vergilerin de Mausollos'a ödendiği bu dönemde, Likya'nın batısında etkin olan Karya, özellikle Mausollos'tan sonra kardeşi Piksadoros, İskender'in Likya'ya gelişine kadar yönetimde söz sahibi olur. HOUWINK TEN CATE 1961: 14, özellikle bu dönemde Likçe yazıtlarda Karya kökenli isimlerin varlığından bahseder ve etkileşimin bu dönemde gözle görünür derecede belirgin olduğunu öne sürer.

Makedonya'dan Anadolu'ya geçen İskender'in, Arr. *an.* I 24,2 v.d'nda belirtildiği gibi, M.ö. 334–333 kışını Likya'da geçirdiği bilinmektedir. İskender, Telmessos'dan

---

7 BRYCE 1990: 537'in belirttiği gibi, Pers isimlerinin yazıtlarda yer almasının en önemli sebeplerinden biri, Likyalı aristokrat sınıfının, Persler'e karşı politik jest yapma isteği olabilir.

8 Thuk. II 9'un II. Attika-Delos Deniz Birliği içinde Likya'yı belirtmediği görülür. Bu durumda, Likya'nın birlik içindeki vazifesi ve konumunu sorgulanmasına neden olmaktadır.

9 Thuk. VIII 41 v.d'den, M.ö. 430–429 yıllarında Peloponnesos Savaşı giderlerini düşünerek para toplamak amacıyla önce Karya daha sonra Likya'nın kapısına dayanan Melesandros'un yenilgiye uğradığını ve yaşamını yitirdiğini bilmekteyiz.

Ksanthos vadisine ulaşır ve herhangi bir mukavemet görmeksizin, Pinara, Ksanthos ve Patara'ya gelerek, ardından Phaselis'i kuşatır[10]. PALAZ–ERDEMİR–ERDEMİR 2007: 578'in ele aldığı gibi, İskender'in, Perslerin deniz gücünü etkisiz hale getirmek istemiş olabileceği düşünülmektedir.

İskender'in M.ö. 323 yılındaki ölümüyle, komutanları arasındaki mücadele sonucu, Likya'yı etkisine alan ilk Hellenistik devlet, Ptolemaioslar'ın Mısır'ı olmuştur. Likya'da Ptolemaios egemenliğinin, ilk olarak Ptolemaios I tarafından kurulduğu, fakat M.ö. 288–287 yılında pekiştirildiği bilinmektedir. Ksanthos ve Patara bu dönemde tekrar ele geçirilmiş, hatta Ptolemaios II'un eşi Arsinoe'nin adı Patara kentine verilmiştir. Bu dönemde Hellenleşme süreci hız kazanmış, Likya kentlerinde, diğer hellen kentlerine özgü otonomiler oluşturulmuş; ama gene son söz Hellenistik Mısır kralına bırakılmıştır. Kral, gerekli sorunları çözen ve kararlar alan bir kontrol mekanizması oluşturmuş; ama kenti kendi içindeki işlerini organize etmekle yükümlü kılmıştır. Yine bu dönemde, kıyılardaki kentlerin sayısı artmış, var olanların da ikmali ve büyümesi söz konusu olmuştur. İktidarlarını kültürel, özellikle dinsel açıdan gerçekleştiren Ptolemaioslar, Hellen tanrılarıyla özdeşleştirdikleri tanrılarını, Likya *pantheon*'una katmıştırlar.

Ptolemaioslar'ın etkisini kaybetmesiyle, bölgede Seleukoslar'ın etkin olduğu bilinmektedir. Bu dönemde, Hellenistik devletlerin, Akdeniz'de ön plana çıkan Roma gücüne karşı tetikte olduğu görülür. Seleukos kralı III. Antiokhos, M.ö. 190 yılında, batıya doğru ilerlemesi sonucu, Roma ile karşı karşıya gelmiştir. Rhodos ve Pergamon'un da müttefikliğini sağlayan Roma, Liv. XXXVII 22 v.d.'da da aktarıldığı gibi, Phaselis'i üs olarak seçmiştir. III. Antiokhos 'un yenilgisi üzerine, Roma, Liv. XXXVII 56; XLV 22'de belirtildiği gibi, müttefiki Rhodos'a Karya ve Likya'yı armağan etmiştir. Fakat Rhodos'un ağır vergilerle ve baskıcı yönetimiyle Likya'yı bunaltması, Likya'nın Roma *Senatus*'una başvurmasına neden olmuş ve Roma *Senatus*'unca Likya'nın özgürlüğü tekrar ilan edilmiştir (Liv. XLV 25).

Rhodos etkisinden kurtulan ve çok düşkün olduğu bağımsızlıklarına kavuşan Likya, federal yapıda bir birlik kurarak, başta 23 kentin katıldığı bir meclis oluşturmuştur. M.ö. 167 yılında varlığı ortaya çıkmış olan bu meclis anlayışının temelleri-

---

[10] Arr. *an.* I 24, 1; III 6, 6 ve Plut. *Alex.* XVII 3 v.d. bize bu konuda geniş bilgiler sunmaktadır.

nin daha önceki dönemlerde atılmış olduğu düşünülmektedir[11]. Likya Birliğine dahil olan kentlerin adı geçen meclisteki oylamalara ilişkin olarak, Strab. XIV (666)'dan anlaşıldığı gibi, büyüklük ve zenginliklerine göre oylamada etkin oldukları görülür. Zengin olan kentlerin 3, orta hallilerin 2 ve diğerlerinin 1 oy hakkı vardı. JONES 1971: 105'in dikkat çektiği gibi, bu meclis memur atamalarında ve hatta dış politikada da etkin olmuştur.

Mithridates'in, Küçükasya'da, tüm Hellen kentlerinin kurtarıcısı rolünü üstlendiği M.ö. 88–83 yıllarında, App. *Mith*. XX 21'den de görüldüğü gibi, Likya da bu saldırılara karşı çıkmış, Sulla'nın Küçükasya'nın tekrar yapılandırılması sırasında, Likya'nın özgürlüğü tekrar hatırlatılmıştır. Mithridates tarafından Kibyra'ya dâhil edilen Oinoanda, Boubon ve Balboura, Likya'ya hediye olarak verilmiştir(Strab. XIII 4,17).

Mithridates tehlikesi bir ölçüde halledilirken; korsanlar da savaş sırasında kendilerine sığınak aramakla meşguldüler. Likya Birliği içinde yer alan Olympos kentinin korsan şefi olan Zeniketes tarafından işgal edildiği görülmektedir. Romalı komutan Publius Servilius Isauricus tarafından bu tehlike bertaraf edilmiştir.

Fakat Likya'nın zorlu mücadelesi zaman içinde devam etmiştir. Brutus'un, Likya Birliği tarafından yardım göremeyeceğini anlaması üzerine Likya'ya saldırdığı bilinmektedir. Bu konuda, Plut. *Brut.* 30 v.d., Brutus'ün Ksanthos'a yaptığı saldırı karşısında, Ksanthoslular'ın kahramanca karşı koyduğunu ve Brutus'un çaresiz 150 talent isteyerek saldırıyı durduğunu aktarmaktadır.

Likya'nın özgür konumu ve Birliğin varlığı M.s. 43 yılına kadar devam etmiştir. Bununla birlikte, Claudius Likya'daki iç karışıklığı ve Romalılar'ın bu karışıklıklar sırasında öldürülmelerini bahane ederek Likya'yı bir Roma eyaleti haline getirir (Cass. Dio. LX 17,3). Son olarak Likya, Vespasianus Döneminde, Ms. 74 yılında, Pamfilya ile birleştirilerek çifte eyalet halini alır (*Provincia Lycia et Pamphylia*).

M.s. II. yy'ın iyi günleri giderek yerini ekonomik zorluklara bırakmıştır. Doğuda Pers tehlikesinin ortaya çıktığı sıralarda, Isauria'nın, Likya – Pamfilya Eyaleti'ne katıldığını görüyoruz. Fakat M.s. III. yy'da, Isauria'nın eşkıya faaliyetlerine ev sahipliği yaptığı ve bu faaliyetlerin M.s. 280 yılında bir nebze durdurulabildiği anlaşılmaktadır.

---

[11] BRYCE 1986: 101 ve BRYCE 1983: 31'den anlaşıldığına göre, Pers hükümdarı Dareios'un 400 gümüş talent ile ödenmesi şart koşulan vergi konusunda, Likya'da da finansal işlerin organizasyonu için, politik bir kurumun oluşturulmuş olması söz konusudur.

Ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın baş gösterdiği M.s. III. ve IV. yy.'larında, Diocletianus ve Constantinus, yönetimle ilgili önemli reformlar gerçekleştirirler. Eyaletlerin yönetim ve coğrafi alanları daraltarak oluşturulan ve «Dioecesis» adı verilen yönetim alanları oluşturulur. İşte, Likya da bu düzenlemelerle Asia Dioecesis'i içinde yer almış bu durum, M.s. VI. yy'a, Iustinanus dönemine kadar devam etmiştir.

C. LİKYA DİNİNE GENEL BAKIŞ

Likya'yı gezen ilk seyyahlar tarafından bir Hellen toplumu olarak tanımlanmış olmakla birlikte (KEEN 1998: 1 vd.); aslında sonradan Hellenize olmuş olan Likyalılar hakkında, Likçe yazıtların çözülmesiyle önemli bazı sorulara yanıtlar verilebilmiştir. Likçe yazısı, Luvi kökenli seslerin, Rhodos etkisiyle Hellence harflere uyarlanmasına dayanmaktadır. Günümüze kadar ulaşabilen taş, sikke, metal ve seramik malzemeler üzerinde kalan Likçe yazıtların büyük bir kısmını mezar yazıtları oluşturmaktadır. En eski Likçe yazıtın M.ö. 500 yıllarına tarihlenmekte olup (*TAM* I 35), en geç döneme tarihlenen yazıtın da Ptolemaioslar dönemine ait olabileceği yorumları yapılmaktadır (BRYCE 1986: 45, 49). En uzun Likçe yazıt, Ksanthos Letoon'unda bulunmuş olan 255 satırlık üç dilli yazıttır. Metnin Hellence, Likçe ve Aramice versiyonlarının bulunduğu bu yazıtın M.ö. 358 ila M.ö. 337 yılları arasında olabileceği düşünülmektedir[12].

Likçe mezar yazıtlarının giderek yerini Hellence yazıtlara, Pers Egemenliği devrinde bırakmıştır. Hellence, genelde kehanet yazılarında veya hanedan üyeleri prenslerin kahramanlıklarının anlatıldığı yazıtlarda etkili olmuş; aynı zamanda Hellenistik Çağ öncesi Hellenleşme'nin bariz bir belirtisi olarak ortaya çıkmıştır. Le ROY 1990: 197- 204'e göre söz konusu durum, Likya toplum dilinin artık değiştiğinin de en açık göstergesiydi. Mausollos ve Piksadoros dönemleri sırasında da Likya dilinde önemli değişimler söz konusu olduğu gibi, İskender döneminde bu değişim Hellence açısından artık bir zafere ulaşmıştır. Likçe'nin etkilerini yalnızca yerel isimlerde, Roma İmparatorluk Çağı sonlarına kadar muhafaza ettiğini bilmekteyiz.

Hellenistik Çağ öncesi Likya toplumuna ve dinine dair ipuçları, kısıtlı bilgiler sunan M.ö. V. ve IV. yy.a ait mezar yazıtlarıdır. Sadece Likçe yazıtların yanı sıra

---

[12] NEUMANN 1979a: no. 320 ve BRYCE 1986: 48.

Likçe – Hellence çift dilli olarak kaleme alınmış mezar yazıtlarında ölü gömme uygulamaları ve aile ilişkileri konusunda satır aralarının sunduğu bilgiler mevcuttur. BRYCE 1986: 116'da dile getirildiği gibi, mezar sahibinin kimliği, mezarında bulunmasını istediği kişilerin listesi, mezarın düzenlenmesine dair işler, mezar sahibi tarafından belirlenen kuralları ihlal edenlere karşı uygulanan cezalar ve bu cezaları gerçekleştiren tanrı veya kurumların adları açıkça ifade edilmiştir. Mezar denetimini düzenleyen ve «yerel» olarak işlev gören kuruma Likçe *miñt* denilmekteydi (BRYCE 1986: 116'da Le ROY 1990: 200). Bunun yanı sıra Likçe yazıtlarda geçen *kumaza* (*TAM* I 20.49; 65.22 ve 111.1), mezar yazıtlarında, mezar sahibinin öne sürdüğü kuralları ihlal edenlere karşı cezayı uygulayacak tanrı veya tanrıçalarla beraber anılan ilahi bir göreve karşılık geldiği düşünülmektedir (BRYCE 1986: 131). Kelime anlamı olarak, LAROCHE 1980: 2, sıfat özelliği taşıyan *kuma* sözcüğünün, Luvi dilinde *kummais* olarak bilinen sıfatın devamı olmadığını fakat yukarıdaki üç dilli yazıttan anlaşıldığına göre, Hellence karşılığının ἱερεύς (rahip) olduğunu söylemektedir. Buna bağlı olarak «kutsal» sıfatının karşılığı olarak düşünülen *kummaza* sözcüğünün dini onurlandırılmalarda veya din – politika ilişkilerinde yer almış olabileceği düşünülmektedir. Gene üç dilli yazıttan, Hellence karşılıklarına göre, *kumaha* = τὰ ἱερεῖα (tapınaklar), *kumezei* = θύειν (kurban etmek, sunu sunmak), *kumeziye* = ἱερόν/βωμός (tapınak/sunu) anlamları ortaya çıkmaktadır[13].

Likyalılar'ın dinsel yaşamı hakkında bilgi edinebildiğimiz bir diğer alan ise sanattır. Le ROY 1990: 43 bize her ne kadar Likyalılar'ın mezarlarında bile dünyevi işlere yönelik mesajlar verdiğini öne sürse de, aslında mezar süslemelerinde bu toplumun öbür dünya konusunda da mesaj veriyor olması açıktır. Ksanthos'taki *Harpy* anıtı[14] , Likya hanedanında önemli yer edinmiş olan Arbinas'ın mezarı olduğu düşünülen *Nereid* anıtı[15], yine Ksanthos'ta bulunan bir mezarda resmedilmiş olan ve «Dans Eden Kadınlar» olarak adlandırılan anıtta, ruhların öbür dünya yolculuğunda refakat eden perilere, ruh ve cinlere inandıkları ortaya çıkmaktadır.

---

13 LAROCHE 1980: 2; BRYCE 1986: 129 – 131; LEBRUN 1987: 151; Le ROY 1990: 42.

14 BERGER 1970: 129 – 144; BORCHHARDT 1990a: 32; Le ROY 1990a: 43 ve Des COURTILS 2003: 56 yazarların bu konudaki ortak görüşü «Sirenler» olarak düşünülen bu yaratıkların ahret yolculuğuna rehberlik ettiği düşüncesidir.

15 Bu konudaki değişik görüşlerin ayrıntıları için KEEN 1988: 205; BORCHHARDT 1990a: 32; Le ROY 1990a: 43–44; Des COURTILS 2003: 100.

Gene Likçe mezar yazıtları, Hellenistik Çağ öncesi Likyası'nda, mezar sahiplerinin yardım diledikleri, bize birtakım ilahlar hakkında bilgiler vermektedir. SCHAFER 1950: 9'un da dikkat çektiği gibi, aynı mezar yazıtlarında para cezalarının yanı sıra, Likçe *ttleiti ~ ttlidi* fiillerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu fiiller, mezar kaidelerine uymayanların, tanrı veya tanrıçalar tarafından «lanetlenmiş» ve «günahkâr» olarak nitelendirildiklerini göstermektedir[16]. Manevi cezalandırılmaları, çift dilli yazılmış yazıtlarda da örnekleriyle görmekteyiz. ARKWRIGHT 1911: 271'in de ifade ettiği üzere, mezar hukukunu ihlal edenlerin yaptıkları işe, ἀσέβεια (dinsizlik) adı verilmekteydi.

Mezar koruyan tanrılar, Likçe'de *mãhãi* sözcüğüyle ifade edilmişlerdir. *Mãhãi* sözcüğünün kesin olmamakla birlikte genetiv veya nominativ çoğul ve aynı zamanda Luvi kökenli *massani* sözcüğünün bir devamı olduğu, bunların yanı sıra karşılığının θεοί (Tanrılar) anlamına geldiği düşünülmektedir[17].

Hellenistik Çağ öncesi mezar yazıtlarındaki cezalandırmalarda zikredilen bu tanrılar tam olarak *mãhãi huwedri* adı altında geçer. Bu tanrıların, «Birleşik Tanrılar», «Tanrılar Kurulu» veya «Tüm Tanrılar» olarak tercüme edilmesi uygun görülmüştür[18]. Likya «pantheonu» veya «birlikte hareket eden Likya tanrıları» olarak düşünülen ve *TAM* I 57, 88 ve 93'de geçen bu ilahların Hellenistik Çağ öncesinde bir tanrılar kurulunu gösteren tek tanrılar kurulu olduğu anlaşılmaktadır (Le ROY 1990a: 42).

Mezar yazıtlarında geçen tanrıların yerel tanrılar olduğuna şüphe olmadığı gibi; M.ö. II. bin yıl Luviler'in dinsel yaşamının özellikle güneybatı Küçük Asya'da sürdüğü düşünülürse, Likya bu konuda önemli bir örneği temsil etmektedir[19]. Luvi etkisinin M.ö. VI. yy.dan itibaren yerini Hellen kültürüne bıraktığı Likya'da, Bronz Çağı'ndan kalma Anadolu kökenli kültler geniş çapta yer almıştır. Likya *pantheon*'unda yer alan bu tanrılar, daha sonra varsa Hellen karşılıklarıyla özdeşleşerek tapım görmeye devam edecektir. BRYCE 1986: 174 v.d.'de yapılan kategorilere göre söz konusu dönemin tanrılara ilişkin kısa bilgilere aşağıda vermek yerinde olacaktır. Bronz Çağı Anadolu'su Kökenli Olanlar veya Olması Muhtemel

---

16 KEEN 1998: 205 *itlehi* kelimesini insanlara verilen mezar ihlaline karşı 'öc alan ajanlar' olarak yorumlamaktadır.

17 Bu konuda, HOUWINK TEN CATE 1961: 94; LAROCHE 1980: 1; BRYCE 1986: 173.

18 HOUWINK TEN CATE 1961: 94; BRYCE 1986: 173; LEBRUN 1998: 147.

19 LEBRUN 1987: 149; LEBRUN 1987a: 241; LEBRUN 1998: 143 ve LEBRUN 1999: 179–180.

Tanrılar'la, Karya Kökenli Tanrılar ve Diğer Olası Likya Tanrıları şeklinde ele alınabilir.

Bronz Çağı Anadolu'su Kökenli Olanlar:

Tesêti : NEUMANN 2007: 350, adı geçen tanrı isminin *tasa* veya *tesi* kökünden geldiğini ve zamanla –*êti* son eki alarak kişi adı haline dönüştüğünü öne sürdüğü *TAM* I 135(Limyra) ile 149 (Rhodiapolis)'da adı geçen bu tanrının, Likçe anlamıyla bir «yemin tanrıları» olduğu anlaşılmaktadır (Le ROY 1990: 42). Bu konuda, HOUWINK TEN CATE 1961: 186 da söz konusu bu tanrıları Hititler'de *linkiiantes* adlı yemin tanrılarıyla karşılaştırmakta ve Hititler'e bağlı devletlerle yapılan antlaşmalarda, kurallara uymayanların «Yemin Tanrıları» tarafından cezalandırılacakları ifadesini hatırlatmaktadır. İşte bu ifadelere benzer uyarılar Likya'da mezar yazıtlarında yer almış; ama bu sefer uyarı, mezar soyguncularına karşı olmuştur (BRYCE 1986: 178).

Bronz Çağı Anadolu'su Kökenli Olması Muhtemel Tanrılar:

Qebeliya: Limyra'da adı geçen tanrının, Hitit tanrısı Ḫabaliya'yla özdeşleştirildiği ve bu tanrının Hitit-Luvi lehçesinde bir ırmak tanrısı olabileceği ileri sürülmekte ve Hellence karşılığının Καβαλις olduğu da düşünülmektedir (LEBRUN 1987a: 243; LEBRUN 1999: 185; NEUMANN 2007: 299).

Qeli (veya *Qele*): Limyra'da bulunan bir mezar yazıtında *Qeli*'nin *kumaza*'sı olarak geçen bir ifadeden anlaşıldığına göre, bir yerel tanrı olduğu düşünülmekte, fakat tanrı hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. NEUMANN 1979a: no.322.2'de (Pinara) adı geçen tanrıçanın Hitit-Luvi kökenli tanrıçalardan Ḫalki ile özdeşleştirilmiş olabileceği ihtimaller arasındadır[20]. Eğer bu özdeşleştirme doğru ise, tanrıçanın «Tahıl Tanrıçası» olması gerekmektedir. Ayrıca, NEUMANN 1979: 49 v.d., sonradan tanrı isminden türeyen *Kila-muw*'un dinsel bir şahıs ismine dönüştüğünü ifade etmektedir.[21]. LEBRUN 1987a: 244 ve NEUMANN 2007: 300; bu isimden, Hellence Κελλιμωτας şahıs adının ortaya çıktığını düşünmektedirler.

Trzzubi : Tanrı, *TAM* 111.1'de (Limyra), rahipliğini yapmış olan Erzesinube'nin mezar koruyuculuğunu da yapmaktadır (BRYCE 1986: 179; FREI 1990: 1836). Bu tanrı, LEBRUN 1987a: 244 ve LEBRUN 1998: 146, 148'den anlaşıldığı gibi, vahşi

---

[20] BRYCE 1986: 179; LEBRUN 1987a: 244; FREI 1990a: 1823; LEBRUN 1998: 148; LEBRUN 1999: 185.

[21] Aynı öneriye BRYCE 1986: 179; LEBRUN 1987a: 244 ve LEBRUN 1998: 148'de bu duruma katıldığı gibi Hitit-luvi lehçesinde *ha* ayrıca «Gün» anlamına da geldiğini hatırlatmaktadırlar.

doğanın koruyucusu ve Likya'da ciddi tapım gören önemli bir tanrıdır. HOUWINK TEN CATE 1961: 104 ve NEUMANN 2007: 381, Hellence karşılığının Τρωσοβιος (Trosobios) olduğunu ve LEBRUN 1999: 185 ise, Likçedeki –*bi* ve Hellencedeki βιος son ekinin, Hitit-Luvi dilinde *pija* yani «sayın» anlamına geldiğini söylemektedir. Bu tanrının Hellence karşılığının bir şahıs adı değil bir tanrı adı olabileceğini NEUMANN 1979: 262 ve BRYCE 1986: 186 düşünmektedirler fakat bu ada benzeyen bir örneğin, *TAM* I 83'te (Arneai) geçen *Krzzubi* isminin ise tanrısal bir isim olamayacağını söylerler.

Karya Kökenli Olan Tanrılar:

Arββazuma (Hellence = Ἀρκεσιμα): Yukarıda sözünü ettiğimiz Ksanthos'da yer alan üç dilli yazıtta adına rastladığımız tanrının, diğer tanrılarla beraber kültünün kurulmasına ve rahip atanmasına dair bilgiler bulunmaktadır[22]. Hakkında çok fazla bilgiye sahip olunmamasına rağmen; LEBRUN 1987a: 245, tanrının adının Aramice karşılığına uygun bir Hellence karşılığının bulduğunu ifade etmektedir. Adı geçen Hellen dilindeki karşılığının Ἀρκεσιμα olduğu görülmektedir[23]. METZGER *et alii* 1979: 57, tanrının Karya kökenli olduğunu gösteren en önemli kanıtın adı olduğu söylerken; NEUMANN 1979: 269 ise tanrının adının Hellence karşılığının aslında Ἀρκεσίμαχος adının kısaltılmış hali olduğunu düşünmektedir.

Xñtawati χbidêñni (Hel.= Βασιλεὺς Καύνιος): Tanrının Likya'da adının geçtiği yerlerden ilki, gene Ksanthos üç dilli yazıtıdır.Tanrının «Καύνιος» *epitheton*'u almış olması ayrıca farklı yorumlara yol açmıştır. Likçe *Xñtawati Xbidēñni* ve Aramice 'LH' KBYDŠ olarak yazıtta geçen ve tanrının adının önünde yer alan sözcüklerin birer yer ismi olabileceği düşünülmüştür[24]. Bu durum, tanrının yerel bir «Kaunos Kralı» olma ihtimalini doğurmasına rağmen; Hellence karşılığında Βασιλεὺς Καύνιος şeklinde olması tanrının, «Kaunos'lu Kral» anlamının düşünülmesine yol açmaktadır. MAREK 2000: 195, Kos'ta tapım gören Asklepios'un da adak örneklerinde Βασιλεὺς olarak nitelendirildiğini söylemekle birlikte, bunun pek kanıt olmadığı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra Basileus Kaunios'un, LEBRUN 1987a: 244'de

---

22 METZGER *et alii* 1979: 146, 155; BRYCE 1986: 91–93, 191; FREI 1990a: 1797.

23 NEUMANN 1979a: no. 320a, 8.18.24.28b; BRYCE 1986: 191; FREI 1990: 1797; LEBRUN 1999: 188; LEBRUN 1998: 149; LEBRUN 1987a: 244.

24 SEG XXVII (1977) 942; LAROCHE 1980: 6; SEG XXXI (1981) 1315; SEG XXXV (1985) 1441; BRYCE 1986: 191 vd. ; LEBRUN 1987a: 244; KEEN 1988: 193, 203; FREI 1990: 1781; SEG XLVI (1996) 1720; LEBRUN 1998: 149; SEG XLVIII (1998) 1721; LEBRUN 1999: 188; MAREK 2000: 195–199; SEG LI (2001) 1840 ve NEUMANN 2007: 128 v.d.

belirtildiği gibi Kaunos kentinin koruyucu bir tanrısı olma ihtimali vardır. MAREK 2000: 198 v.d., Kaunos'un baş tanrısı olarak Apollon'un göründüğü ve öne sürdüğü gibi «Kral» olarak nitelenen tanrının, belki de Kaunos'un Hellenleşmeden önce tapılan bir yerel tanrıya karşılık geldiğini açıklamaktadır.

Arkesima örneğinde olduğu gibi, üç dilli yazıtta bu kültün kurulmasına ilişkin olarak resmi ifadeler yer almakta ve bunlardan anlaşıldığına göre, Karya satrapı Piksodaros'un, kültün kurulmasına ilişkin kural ve icraatın garantörü ve gerektiğinde cezalandırıcısı olarak yer alacağı hatta yazıtın Aramice kısmında Piksodaros'un yazıtı yazan kişi olarak nitelendirildiği anlaşılmaktadır[25].

Aynı tanrının Letoon'da Arkesima (Ἀρκεσιμα) ile ortak kültünün kurulduğu bilinmekle birlikte[26]; bu kuruluşun ne zaman olduğu ve tanrının ne zamana kadar tapım gördüğü kesin olarak açıklanamamaktadır (FREI 1990a: 1781).

Diğer Olası Likya Tanrıları:

Ddewezi : *TAM* I 65.24'de zikredilen tanrıya Isinda'da tapıldığı anlaşılmakta; adının «güneş» anlamına gelebileceği ve Luvice karşılığının *Tiwaza* olduğu düşünülmektedir[27].

Eheledi (veya *Heledi*): NEUMANN 1979a: no. 306.4 (Çağman) ve 309c.4 v.d. da (Limyra) bulunan bir mezar yazıtında adı geçen tanrı, BRYCE 1986: 189 ve LEBRUN 1987a: 245 ve NEUMANN 2007: 92 bunun tanrısal isimden bozma bir ad olabileceği düşüncesindedirler.

Eheti (veya *Ehetehi*): *TAM* I 44b.48'de (Ksanthos) geçen bu ismin de ilahi bir ad olabileceği düşünülmektedir (BRYCE 1986: 189).

Hppñterus : M.ö. IV. yy.a tarihlenen *TAM* I 58.5 (Antiphellos) ve *TAM* I 139. 4'te (Limyra) geçen bu adın söz konusu yazıtların ilkinde *hppñterus mãhãi miñtehi* olarak yer aldığı; diğer yazıtta sadece *hppñterus mãhãi* olarak ifade edildiği görülmektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi *mãhãi*, Likçe dilinde «tanrı veya tanrılar» anlamı taşımaktadır[28]. Ayrıca FREI 1990: 1803 v.d., bu tanrının mezar ihlaline karşı lanetine başvurulan tanrı veya tanrılar olduğunu söylemektedir. Adın özelliğine

---

25 SEG XXXV (1985) 1441; SEG XLVIII (1998) 1741.

26 NEUMANN 1979a: no. 320a; BRYCE 1986: 191; FREI 1990a: 1781.

27 BRYCE 1986: 189; LEBRUN 1998: 147; LEBRUN 1999: 187; NEUMANN 2007: 40 v.d.

28 BRYCE 1986: 188'de tartışıldığı gibi, *hppñterus*'un 'tanrılar' kelimesini niteleyen bir sıfat olabileceği varsayılmaktadır.

dayanılarak, bunun «kutsal tanrılar birliği» veya «tapınak tanrıları» anlamına geldiği düşüncesi de hâkimdir[29].

Ia : Hakkında pek bilgi sahibi olmadığımız tanrı BRYCE 1986: 189'a göre Mezopotamya tanrısı Ea ile özdeşleştirilebilir.

Khba (veya *Xba*): *TAM* I 102.4, 106.2 (Limyra) ve NEUMANN 1979: no. 309c.6 (Myra), 312'de (Limyra) geçen, M.ö. VI. yy.da tapıldığı anlaşılan bu tanrının bir nehir tanrısı olabileceği düşünülmektedir(LEBRUN 1987: 153; LEBRUN 1998: 148,149 ve NEUMANN 2007: 114). Bilindiği gibi, Myra ve Limyra, ırmaklar kıyısında bulunmaktadır ve Limyra'da ırmak nekropolisin hemen karşısında yer almaktadır. Bu nedenle FREI 1990: 1804, bu tanrının mezar ihlalcilerine karşı laneti dilenen yerel bir ırmak tanrısı olduğu kanaatindedir. Likçe yazıtlarda *pddê Xba* şeklinde geçen tanrının, adını niteleyen *pddê* sözcüğünün ne olabileceği henüz anlaşılamamıştır. Tanrının Geç Bronz Çağı'ndan kalan Hurri tanrısı Ḫepat'la ilişkisi de ayrıca sorgulanmaktadır[30].

Ermẽma (veya *Armẽma*) : NEUMANN 1979a: no. 304.5'te (Sura) geçen ilahi ad, Anadolu'da kültünün oldukça yaygın olduğu Ay tanrısıdır. Hitit ve Luvi'lerde yaygın olarak adı geçen ve Luvi kültürünün yayıldığı Kilikya, Pamfilya, Likya ve Karya'da değişik formlarda varlığını sürdüren bir ilahtır[31]. Ayrıca, Hititler'de gökyüzündeki ay ile takvimde yer alan ayın aynı sözcükten türediği bilinmekte olup; bu durumun aynı şekilde Likya'da da devam ettiği kesin olmasa da Likçe *Armazata* sözcüğünün «aylık» anlamına geldiğini göz önünde tutularak tahmin edilebilir (LEBRUN 1987a: 244; NEUMANN 2007: 20). Bu tanrı adından çıkmış Hellenistik ve Roma Çağı Likyası yazıtlarında birçok kez şahıs adı olarak bulunmaktadır.

Tesmẽmi : Myra'daki bir yazıtta adı geçen tanrının M.ö. IV. yy.a tarihlenen likçe bir yazıtta (NEUMANN 1979a:no. 309c.7) mezar koruyucusu olarak geçmekte olup, Hitit bağlantısının sorgulanmasının yanı sıra adı geçen tanrının Hattiler'deki *Tasimmeti* ile bağlantısı olabileceği düşünülmektedir[32].

---

29 BRYCE 1986: 188'de bu duruma ilişkin ayrıntılar tartışılmakta ve yazar, likçede sıfatların isimlerden önce geldiğini işaret ederek bu adın bir tanrı adı olamayacağını düşünmektedir.

30 BRYCE 1986: 189; LEBRUN 1987: 153; FREI 1990: 1804; LEBRUN 1998: 148.

31 BRYCE 1986: 189; LEBRUN 1987a: 244; LEBRUN 1999: 186.

32 BRYCE 1986: 189; LEBRUN 1987: 154; FREI 1990a: 1828; LEBRUN 1998: 149; ayrıca KEEN 1988: 205 ise tanrıları 'kutsal ceza ajanları' olarak yorumlaması bakımdan dikkat çekicidir.

Trbbâmara : Myra'da mezar ihlalcilerine karşı lanetine sığınılan tanrının (NEUMANN 1979a: no. 309c), Tesm̃mi ve Khba ile aynı yüzyılda tapım gördüğü bilinmekte; fakat hakkında başkaca bir bilgiye sahip olunamamaktadır[33].

Ç. KONUYA İLİŞKİN ANTİK KAYNAKLARIN VE MODERN LİTERATÜRÜN DURUMU; ÇALIŞMANIN AMACI, SINIRLARI VE KURULUŞ DÜZENİ

Yukarıda açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, son derece renkli ve çok yönlü bir din yaşamına sahip olan Likya'da Hellenistik ve Roma çağlarındaki yerel kültler, belirleyebildiğimiz kadarıyla, henüz üzerinde kapsamlı bir şekilde durulmamış konulardandır. Tebcil edilen tanrıların tamamen Hellen ya da Anadolu kökenli olduğuna dair eksiksiz yada kesin kanıtlar bulunmamakla birlikte, mevcut kaynaklar çerçevesinde kültlerin kökeni konusunda yorumlar yapılagelmiştir.

Konunun çok yönlü bir araştırmayı gerektirmesinden dolayı, amacımıza ulaşmak için süreli bibliyografik yayınların taranmasına başvurulmuş olup; *L'Année philologique* yanı sıra, *Gnomon* ve online olarak ulaşılabilen *DAI ZENON* değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ortaya çıkmasında en önemli paya sahip olan epigrafik kaynaklar için; *CIG*; *IG*, *IGR*, *IGSK*, *SEG TAM* , *BE*, *EA* ve *ZPE* taranmıştır.

Sikkeler için de, *SNG*, *SNG Cop.*, *SNG Nachtr*. AULOCK ve *SNG* AULOCK dikkate alınmıştır.

Çalışmamıza ilişkin bilgilerin Antik edebi eserlerde olmadığı görülmektedir. Çalışmanın başlıklarından biri olan «Vahşi Tanrılar» konusunda ipuçları veren Alex. Poly. *lyk.*, konusunu ettiğimiz tanrılar hakkında fikir edinmemizi sağlamış; aynı tanrılar için değişik bir yorum getiren Plut. *defect. orac.* 21 (421 D) ise, bu değişik yorumlarından dolayı çalışma içinde değerlendirilmiştir.

Roma Çağı Likya dinine ilişkin en kapsamlı çalışma, şüphesiz ki, FREI 1990a'dır. Eserin katalog kısmında Roma Çağı ve öncesinde tebcil edilen tanrılar ve onlara ilişkin kaynakları sıralanmakta ve ardından hem Hellenleşme öncesi,

---

[33] LEBRUN 1987: 154; FREI 1990a: 1835; LEBRUN 1998: 149 ve NEUMANN 2007: 370 ise, -*mara* ve - *meri* son ekinin ada, ilahi bir özellik kattığını düşünmektedir.

hem de sonrası tanrıları bir arada gösteren coğrafi dağılımlar, tebcil edildikleri zamanlar göz önünde tutarak yorumlanmaktadır.

Likya'da tebcil edilen tanrılara ilişkin genel yorumlar getiren ama bunun yanı sıra birçok ayrıntı hakkında bilgiler veren BRYCE 1986, KEEN 1988 ve Le ROY 1990a, Likya Ülkesi hakkında yeni bilgiler vermekte ve dinsel yaşamına ilişkin önemli varsayımları içermektedirler. Özellikle BRYCE 1986, çalışma sınırımızın belirlerken, Hellen etkisi olmayan kültler hakkındaki yorumları açısından dikkate değer bulunmuştur.

Hellenleşme öncesi ve sonrası dönemlerde, Likya'da Anadolu kökeni hakkında şüpheye düşülen tanrılara ilişkin problemleri ele alan LEBRUN 1987, 1987a, 1998 ve 1999, kültler üzerindeki Hellen ve yerel gelenekleri tartışmaktadır.

Küçükasya'da tebcil edilen tanrılar üzerine en geniş bilgi ve yorumların yer aldığı ROBERT 1983, kültlerin tebcil edildikleri bölgelerde ne gibi farklı özellikler aldığına dair bilgiler ve yorumlar içermektedir.

Likya'nın dini yaşamı ve kültleri üzerinde yorum getiren bu eserler dışında, çalışmanın bölümlerini oluşturan kültler hakkında kapsamlı eserler de bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Kakasbos konusunu ele alan ve bu kültün genel dağılımı ve yazıtlar ilişkin yorumlar getiren en kapsamlı eser ROBERT 1946'dır. Bu çalışmadan da yararlanarak ve Atlı Tanrılar'a ilişkin tüm kaynakları bir araya getirip, bunlar hakkındaki yorumları içeren en güncel eser ise DELEMEN 1999'dur.

Oniki Tanrılar hakkında kaleme alınmış ilk eserler WEINREICH (1913) ve LONG (1987) tarafından kaleme alınmıştır.. Oniki Tanrılar'la ilgili tüm yazıtları bir araya getiren, arkeolojik verileri de dikkate alan en güncel çalışma ise FREYER-SCHAUENBURG 1994'tür.. Adı geçen bu eser, hem WEINREICH 1916 hem de LONG 1987'de verilen tüm bilgileri içermenin yanı sıra, Oniki Tanrılar hakkında son zamanlarda bulunmuş tüm epigrafik ve arkeolojik kaynakları içermektedir. Bu kapsamlı çalışmadan başka, Oniki Tanrılar'ın Likya'daki kimliği hakkında tartışan DREW-BEAR – LABARRE 2004, Oniki Tanrılar'ın kökenleri hakkında farklı bir yorum getirmesi bakımdan dikkate alınması gereken bir makaledir.

Likya gibi, kültürel etkileşimin yoğun olduğu bir coğrafyada, tapım gören tanrıların kesin ve net bir şekilde tanımlamak ve kökenleri hakkında birtakım yargılara varmak, eldeki verilere göre mümkün olmasa da, bu konudaki varsayımların da dikkate alınmasıyla Likya'daki *pantheon* hakkında fikir edinmemiz mümkündür.

İşte bu noktada, çalışmamızın amacı, Likya'da tebcil edilen tanrıların kökenleri hakkındaki varsayımlardan yola çıkarak Likya *pantheon*'unun özelliklerini tespit belirleyebilmektir. Bu özellikler, hiç şüphesiz, coğrafi dağılımı da kapsayacak şekilde bize Likya'daki kültürel etkileşimi de gösterecektir. Özellikler, M.ö. IV. yy.dan itibaren söz konusu coğrafyada etkisini artıran Hellen kültürünün etki alanını da görmemizi sağlayacaktır.

Kendine has bir kültüre sahip olan Likya'da zamanla *pantheon*'a kabul edilen ilahların daha önceki ilahlarla olan ilişkilerini, bu ilahların Hellenizm ve Roma çağlarında hangi kentlerde ve hangi biçimlerde tapım gördüklerini gösterebilmek; bu tanrı ve tanrıçaların ne gibi aşamalardan geçip, hangi değişiklikler geçirdiklerinin belirlenmesi açısından önemli olup bu da amaçlarımızın arasındadır.

Kentlerin en çok hangi kültlere eğilimli olduklarını ortaya çıkartıp, Likya insanlarının özellikle Hellenistik ve Roma çağlarında hangi inançlara eğilim gösterip, hangi ihtiyaçlar için tanrılardan medet umduklarını tahmin etmek de bir başka amacımızdır.

Konuya ilişkin yazıtların ve sikkelerin bir araya getirilmesi öncelikli bir amaç olmamakla birlikte, çalışmanın sonunda Likya'da tebcil edilen yerel kültlere ilişkin bir yazıt *corpus*'unun ve sikke kataloğunun oluşmasına da neden olmuştur.

M.ö. II. bin yıldan itibaren Hitit–Luvi geleneklerinin devamının izlendiği en önemli coğrafyalardan biri olan Likya'da, Hellenleşmenin getirdiği bir başka boyut da şüphesiz dinsel yaşamdır. İşte bu durumda, ele alınması gereken unsurlardan biri de, bu dinsel yaşamdaki tanrıların hangilerinin gerçekten Anadolu kökenli olduğu sorusunu yanıtlamak olmuştur.

Sadece Likya için değil, tüm Küçükasya coğrafyasında etkili olan kültürel alışveriş, kültlerin genel görüntüsünü de belirlemiştir. Hellen *pantheonu*'nda yer alan birçok tanrı, Anadolu'da tebcil edilen birçok tanrının farklı kimlikler kazanmasına sebep olmuştur. Örneğin, Küçükasya'da, herkesçe Hellen tanrısı olarak bilinen Zeus'un, aslında, tebcil edildiği bölgenin Hellenleşme öncesi tapım gören yerel bir tanrısının Hellen giysisi içindeki halidir. Aynı şekilde adlarının yanında bölge yada yer adları almış hemen hemen tüm tanrılar için de aynı şeyleri düşünmemiz yanlış değildir. Adlarını *epitheton* olarak alan bu kültlerin Hellen kültürünün nüfuzunun henüz etkin olmadığı dönemlerde Likyalılar tarafından tebcil edilen önemli yerel tanrılar olduğu düşünülebilir. Ama ne derecede Anadolu kökenli olabileceklerine ise şüpheyle bakılmalıdır. Çalışmanın adını belirlerken yukarıda belirttiğimiz özellikleri

iyice kavrayarak belirli bir sınır getirilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. «Yerel» kavramından kastettiğimiz şey, ne Likya'nın tümünde tebcil edilen tanrılar ne de, Hellen veya Anadolu dışındaki *pantheon*'larda tebcil edilen ve ne de, hem Anadolu özelliği taşıyan, hem de Hellen özelliklerini kaybetmemiş, ortak kültürel bir kimlik almış yani *syncretismus*'a uğramış tanrılardır. «Yerel» sıfatını kullanırken, Anadolulu olan yada olduğu düşünülen kültlerin Likyada'ki görünümünü dikkate aldık.

Anlaşılacağı gibi, Anadolulu olmayan ve *syncretismus*'a uğramamış kültler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Dâhil edilmeyen bu kültler; Mısır kültleri (Isis, Serapis, Zeus Ammon), Roma kültü (Dea Roma), tamamen Hellen kökenli olduğu bilinen kültler (Adrasteia, Asklepios, Demeter, Dionysos, *Gymnasion* Herakles'i ve Hermes'i), *syncretismus*'a uğramış kültler (Athena, Apollon, Ares, Artemis, Dioskuroi, Eleuthera, Herakles, Kronos), Mezopotamya ve İran kökenli kültler, ayrıca bir çalışma konusu olabilecek kapsamda olan Mithras kültü ve Yahudi kökenli kültlerdir (İsrail Tanrısı ve Theos Hypsistos). Heros kültleri ve kehanet yazıtlarında geçen ilahi (veya ruhsal) nitelikli adların da çalışma kapsamına alınması uygun görülmemiştir.

Yukarıda coğrafi sınırını belirlediğimiz Likya Ülkesi'ne bu ülkenin kuzeyindeki Kibyra Bölgesi de dahil edilmiştir. Fakat, çalışma sonunda yer alan ilgili haritaların uygun olmaması nedeniyle Kibyra egemenlik alanında yer alan Karamanlı gösterilememiştir.

Çalışmanın Gelişme Bölümü, 7 ana başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümler oluşturulurken, özellikle LEBRUN 1998: 143 dikkate alınmıştır. Zira, söz konusu eserde Anadolu'da tapım görmüş olan heterojen yapıdaki kültler dört ana gruba ayrılmıştır. Bu gruplardan ilki, eril veya dişi imge olarak belirlenen Fırtına, Güneş ve Ana tanrıça kültleridir. Gene aynı esere göre, ikinci grubu vahşi doğanın koruyucu tanrıları; üçüncü grubu ise, Savaş tanrıları oluşturmaktadır. Son grupta; dağ, ırmak veya kaynak güçlerinin koruyucu tanrıları yer almaktadır. Bu sıraladığımız özelliklerin yanı sıra; 2008 yılında Bülent İplikçioğlu tarafından verilen Hellenizm - Roma Çağı Anadolu Tarihi derslerinden de edindiğim bilgiler sayesinde, Anadolu'daki kültlerin genel görüntüsü içinde bu dörtlü grupta ana tanrıçalar ilk sırayı almaktadır. Ana Tanrıçalar'dan sonra ikinci sırayı Eril Baştanrılar, yani Zeus'lar; üçüncü sırayı ise Ay Tanrısı Men ve dördüncü sırayı da özellikle Roma İmparatorluk Çağı'nda etkin olan Hosios ve Dikaios (Adil ve Aziz Tanrılar) oluşturmaktadır. İşte bu bilgiler ışığında her iki bilgi birikimini konumuza uyarlayarak gerekli bölümler oluşturulmuştur.

Birinci ana başlığımız olan Ana Tanrıçalar bu çerçevede oluşturulmuş olup; bu bölümün alt başlıklarını, Kybele kültünün Anadolu'nun değişik bölgelerinde Meter (Μητήρ) diye adıyla anılan ve farklı *epitheton*lar alarak tebcil edilen tanrılar oluşturmaktadır. Bunlar sırasıyla, Meter Alassene (Μητήρ Ἀλασσήνη), Meter Kadmene (Μητήρ Καδμήνη), Meter Oreia (Μητήρ Ὀρεῖα) ve Meter Theon'dur. (Μητήρ Θεῶν). Likya'da bulunan ve hangi «Ana»ya ait olduğu bilinmeyen arkeolojik veriler için de «Diğerleri» alt başlığı oluşturulmuş ve Ana Tanrıçalar'a ilişkin genel ve Likya'ya özgü durumlarına ilişkin yorumlar da bölümün sonunda «Ana Tanrıçalara İlişkin Genel Değerlendirme» başlığı altında verilmiştir.

İkinci ana başlığımızda, Likya'da sınırlı ölçüde tebcil edilen, hatta adlarına sadece Likya'da rastladığımız «Eril Tanrılar»dır. Bu başlık altında, Kabireioi (Καβιρείοι), Ksanthos (Ξάνθος), Limyros (Λιμύρος), Meizoares (Μειζοάρης), Meis Ourathos (Μείς Ουραθος), Men (Μήν), Sabazios (Σαβάζιος), Somendeus (Σομενδευς), Sozon (Σόζον), Theoi Loandeis (Θεοί Λοανδείς), Theos Alandros (Θεός Ἀλάνδρος) ve Tobaloas (Τοβάλοας) yer almaktadırlar. Tüm bu Eril Tanrılar hakkında genel bir yorum için, «Eril Tanrılara İlişkin Genel Değerlendirme» bölümü bulunmaktadır.

İkinci bölümümüzden sonraki bölümler oluşturulurken, ortaya konulan bu bölümlerde yer alan tanrıların hepsinin ayrıca bir çalışma alanına sahip olacak derecede önemli olmaları dikkate alınmıştır. Böylece Kakasbos (Κακασβος) çalışmanın üçüncü ana başlığını oluşturmaktadır. Kakasbos'dan sonra ise Likya'ya özgülüğü kabul edilmiş olan Oniki Tanrılar (Δώδεκα Θεοί) dördüncü ana başlık olarak yer almaktadır. Hosios kai Dikaios'la ilişkisi tartışılan Theoi Dikaioi (Θεοί Δικαίοι) kültü, Likya'ya özgülüğü tartışılmaya değer bulunarak, beşinci ana başlık olarak verilmiştir. Altıncı ana başlıkta, Likya'da yerel bir kült olarak tebcil edilen Vahşi Tanrılar (Θεοί Ἀγρίοι) ve son ana başlığımızda ise, mezar yazıtlarında karşılaştığımız Yeraltı Tanrıları (Θεοί (κατα)χθόνιοι) bulunmaktadır.

D. TEKNİK NOKTALAR

Metinde kullanılan kısaltmalar, *L'Anneé Philologique*'nin kısaltmalar listesinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Bu kaynak dışında bazı bulamadığımız süreli yayın kısaltmaları için ve antik yazarların adları ve eserlerine ilişkin kısaltmalar için *Der Neue Pauly*'nin kısaltma listesi dikkate alınmış; epigrafik eserlerin kısaltmaları için, *SEG* kullanılmıştır. Metin içinde kullanılan monografya ve makale kısaltmaları için, yazarın soyadı ve eserinin yayın yılı şeklinde yazılmış olup, bir yazarın bir yıl içinde çıkmış birden fazla eseri var ise, eserlerin alfabetik sırası göz önüne alınarak yayın yılından sonra «a», «b» şeklinde gösterilmiştir. Bu söz konusu durum epigrafik, nümizmatik ve arkeolojik eserlerde de mevcutsa, ilgili yazıtın, sikkenin veya arkeolojik belgenin numarası veya sayfası yazılmıştır.

Konumuzla ilgili tüm antik eserler çalışma içinde yer almaktadır. Bu kaynakların düzenini ve kolayca takibini sağlamak amacıyla her bir kaynak *Testimonia* olarak düşülmüş olup, *Testimonia* «**T**» şeklinde kısaltılarak Arap rakamlarıyla (**T1**, **T2**, **T3**…v.b.) sıralanmıştır. Belgelerin sıralanmasında ise, alfabetik sıra göz önünde tutulmuştur, eğer aynı belge birden çok eserde yayımlanmışsa, bu eserlerin yayım yılına göre, eskiden yeniye doğru, kronolojik bir düzen içinde oluşturulmuştur. İlgili belgelerin yazıtları, sikke açıklamaları veya arkeolojik betimlemeleri, yayımlandığı eser adlarının hemen altında yer almıştır. Bazen yazıtların da yer aldığı arkeolojik belgelerde ise, Epigrafik Kaynaklar'da yer alan yazıtı verildikten sonra «Arkeolojik tasvir için bk.» ifadesiyle Arkeolojik Belgeler kısmında yer alan *Testimonia* numarası yazılmıştır. Aynı durum, Yazıtlar için de uygulanmış ve Arkeolojik Belgeler'de «Yazıt için bk.» ibaresi kullanılarak, yazıta yönlendirme yapılmıştır. Antik eserlerin yayımlandığı yerler, *corpus* ve eser adı olarak verilmiş; *corpus*'larda, *corpus*'un kısaltması verildikten sonra antik eserin *corpus*'taki numarası yazılmıştır. Eser adı olarak kısaltılmasın da ise, yazarın soyadı, eserin basım yılı verilip, iki nokta konduktan sonra ilgili antik kaynağın eserdeki numarası (no: …) yazılmıştır. Fakat eserde herhangi bir numaralandırma yapılmamışsa, antik kaynağın eserde geçtiği sayfa verilmiştir.

Prensip olarak metin içinde en fazla iki eserin referans verildiği dipnotlar yer almış, iki eserden fazla olanlar ya da konuyla ilgili açıklamalar metnin altına konmuştur. Antik yazar ve eserleri, epigrafik, nümizmatik eserler kısaltılmış biçimiyle italik yazılmıştır. Dipnotlarda yer alan modern literatür, sırasıyla yazar soyadı, eserinin basım yılı ve ilgili sayfalar olarak kısaltılmış, aynı dipnot içinde arka arkaya gelen birden fazla eserde ise basım yılı eskiden yeniye doğru sıralanmıştır. Antik

kaynakların dipnotta yer alması, ilgili eserin kısaltması ve ilgili kaynağın numarası ve gerekliyse sayfası şeklinde olmuştur.

Antik kaynaklar dizininde, edebi eserler başlığı altında, antik yazarın ve eserinin metin içinde kullanılan kısaltması yazılmış, çalışmada yer aldığı *Testimona* numarası, dipnot veya sayfası yer almış, edebi kaynakların kısaltmaları da «Kısaltmalar Listesi»nde verilmiştir. «Yazıtlar», «Sikkeler» ve «Arkeolojik Belgeler» başlıklarında ise, yararlanılan belgelerin metin içinde kullanılan kısaltması verilerek, altına bu çalışma içinde geçtiği *Testimonia* numarası, dipnot veya sayfası yazılmıştır.

Çalışma sonunda yer alan S. AYDAL tarafından oluşturulan *Likya Gezi Planı 1/250 000*, Antalya'dan yararlanılarak oluşturulmuş Haritalar ise, sırasıyla gelişme bölümünde yer alan tüm kültlerin, Likya'daki dağılımını vermektedir. HARİTA 1: Likya'da Ana Tanrıça Kültlerinin Dağılımı, HARİTA 2: Likya'da Eril Tanrılar Kültünün Dağılımı, HARİTA 3: Likya'da Kakasbos Kültünün Dağılımı, HARİTA 4: Likya'da Oniki Tanrılar Kültünün Dağılımı, HARİTA 5: Likya'da Theoi Dikaioi Kültünün Dağılımı, HARİTA 6: Likya'da Vahşi Tanrılar Kültünün Dağılımı ve HARİTA 7: Yeraltı Tanrılar Kültünün Dağılımı'nı vermektedir. Harita içinde kullanılan şekil ve renk sembolleri haritanın altında küçük bir açıklama şeklinde verilmiştir.

Son olarak çalışma içinde « » kullanılan işaretler tırnak işaretleri olarak kullanılmıştır.

I. ANA TANRIÇALAR

A. Meter Alassene (Μήτηρ Ἀλασσηνή)

Kibyra (Karamanlı)

Epigrafik Belgeler

T1 CORSTEN *et alii* 1998: no. 3

Μητρί Ἀλασσηνῇ | Ἀρτέμων Σῳ[.] | MAPI vac. OΣ[..] | Rölyef | ὑπὲρ σωτηρίας ||[4] καὶ προκοπῆς. Μ(άρκου). | Καλπουρνίου . Λόγ|γου . τοῦ δεσπότου | αὐτοῦ . εὐξάμενος||[8] *vacat* ἀνέσ *vacat* τησεν.

Arkeolojik tasvir için bk. **T2**.

Arkeolojik Belgeler

T2 CORSTEN *et alii* 1998: no. 3

Karamanlı'da özel bir mülkün iç duvarında bulunan kabartma, mermerden yapılmış bir steldir. Ön cephesi haricinde kenar ve köşeler son derece süssüz bırakılmıştır. Ön cephede, oturmuş ve yüzleri kırılmış üç tanrıça betimlenmiştir. Cepheden tasvir edilen tanrıçalardan ortada yer alan tanrıça, yeleleri oldukça kötü tasvir edilmiş olan aslanla desteklenmiştir. Ortadaki tanrıça figürü solda bulunan figürden büyük, sağdakinden ise küçük görünmektedir. Bu üç bayan da *khiton* giyinmekle beraber başlarında ince bir tül örtü bulunmaktadır. Rölyefin ortası özellikle ortada bulunan figürün sol tarafı iki bölüme ayrılarak kırılmış, sağda yer alan tanrıça figürünün ise yukarısı kırılmıştır. Yazıt için bk. **T1**.

Kibyra (Karamanlı)

Epigrafik Belgeler

T3 COLLIGNON 1878: no. 16; CORSTEN *et alii* 1998: no. 8; *SEG* XLVIII (1998): no. 1607

[Μητρὶ Ἀλασσηνῇ] | Μ(ᾶρκος). Καλπούρνιος | Ἐπίνεικος νέος | καὶ Καλπουρνία ||[4] Μυστικὴ ἡ γυνὴ | αὐτοῦ ἱερώμε|νοι αὐτῆς.

Arkeolojik tasvir için bk. **T4**.

Arkeolojik Belgeler

T4 COLLIGNON 1878: no. 16; CORSTEN *et alii* 1998: no. 8.

Karamanlı'da özel bir mülkün duvarında bulunan ve 1968 yılından beri de Burdur Müzesi bahçesinde er alan kabartma, beyaz mermerden yapılmıştır. Üç tarafında da rölyeflerin bulunduğu sunağın ön ve sol üst kısmı kırılmıştır. Ön tarafında, cepheden

oturan üç dişi figür yer almaktadır. Bu üç dişi figürün uzun elbiseleri yere paralel biçimde değmekte ve kolları da rahatlıkla görülebilmektedir. Rölyefin üst kısmı kırık olduğundan figürlerin kafaları da görünmemektedir. Sunağın sol tarafında iki oturan figür yer almakta ve bu figürler iç içe durmaktadır. Bu sol kenarda bulunan figürlerden sağda bulunan törensel kıyafetler içinde yer almakta solda bulunan diğer figür ise dizlerine kadar uzanan bir elbise içinde görünmektedir. Sunağın arkasında ise biraz daha biçimsiz ama büyükçe bir kadın şekli yer almaktadır. Bu şeklin reisleri olduğu düşünülmekte ve üst kısmında bir zamanlar bir büst olacağı düşünülmektedir. Yazıt için bk. **T3**.

Bugünkü Sazak ve Karamanlı bölgelerini de içine alan çevrede bulunan bu adak yazıtları şimdiye kadar bilinmeyen *epitheton* alarak tapım görmüş olan Ana Tanrıça'ya işaret etmektedir. Anadolu'da tebcil edilen Ana Tanrıçalar arasında sayabileceğimiz tanrıça'ya sunulmuş adaklar CORSTEN *et alii* 1998: 51 tarafından, **T1** ve **T3**'de yer alan ifadelerden anlaşıldığı gibi, M.s. I./II. yy.a tarihlendirilmektedir. Ana tanrıçanın aldığı *epitheton*'un sonundaki -ηνή ekine binaen şimdiye kadar bilinmeyen ve aslında yerinin de tam olarak bilinmediği bu bölgenin, Αλασσος/-ον olması muhtemel görünmektedir. **T2** ve **T4**'te Ana Tanrıça'nın farklı iki dişi figürlerle tasvir edilmiş olması ya, tek bir tanrıça olarak tebcil edilmediği ya da diğer iki dişi figürlerin tanrıçanın rahibeleri veya adakta bunan kadınlar olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Ana Tanrıça'nın *epitheton* olarak aldığı ve bir yer ismini belirttiği düşünülen Αλασσος/-ον'nda *Calpurnius*'lar ailesine ait zengin mülklerin bulunduğu düşünülmektedir. **T1**'de yer alan Ἀρτέμων'un M. Calpurnius Longus'un kölesi ve bundan dolayı **T1**.sat. 2'de yer alan Σῳ[.] Artemon'un baba isminden çok *ethnikon*'u olması ihtimali bulunmaktadır (CORSTEN *et alii* 1998: 53).

T4'teki Ana Tanrıça tasvirinin **T2**'dekiyle benzerliği, gene Meter Alassene'ye işaret etmektedir. Bunun yanı sıra, Calpurnius ailesine ait olan **T3**'te M. Calpurnius'un eşiyle birlikte Ana Tanrıça'nın rahipi olduğu anlaşılmaktadır. CORSTEN *et alii* 1998: no. 5'deki yazıttan da anlaşıldığı gibi, M. Calpurnisu'un büyük emlak sahibi olduğu görülmektedir.

Ana Tanrıça'nın isminin yanında yer alan Αλασσος/-ον hakkında tam olarak kesin bilgiler bulunmasa da Plinius'un üç büyük Galat şehri Ankyra, Tavion ve Pessinus'u sıralarken belirlediği Galat soyları içinde Alassenes adında bir halktan

bahsetmektedir[34]. CORSTEN *et alii* 1998: 53'e göre, Plinius'un açıkladığı bu halkların Alassos/-on sakinleri olabilir.

B. Meter Kadmene (Μήτηρ Καδμηνή)

Keratapa (Çaltepe Köyü)

Epigrafik Belgeler

T5 MILNER 1998: no.122; *SEG* XLVIII (1998): no. 1576

Ἱέρω<ν> Ἑρμογᾶ | Μητρὶ Καδμ ν η|νῇ εὐχήν.

Arkeolojik tasvir için bk. **T6**.

Arkeolojik Belgeler

T6 MILNER 1998: no.122

Keratapa'da bir kaya mezarı üzerindeki kabartmada iki yanında aslan bulunan tahta oturmuş ve sade biçimde betimlenmiş bir Ana Tanrıça görülmektedir. Yazıt için bk. **T5**.

Yazıt muhtemelen Roma İmparatorluk Çağı'na aittir.

C. Meter Oreia (Μήτηρ Ὀρεῖα)

Nisa

Epigrafik Belgeler:

T7 *TAM* II/3: no. 737; VERMASEREN 1987: no. 731

[— — — Δι]ο̣ύσιος Διο|[— — —] Διογένους Λυ|[— — —]ῃς Θεῷ Ὑψίσ|[τῳ καὶ Μητρ]ὶ̣ ὀρείᾳ καὶ Κελε||[4][— — —] κ̣αὶ θεοῖς πᾶ̣σι | [καὶ θεαῖς] π̣άσαις χαρισ|[τ]ήρ̣ι̣ον.

---

[34] Plin. *nat.hist.* V 147 : *praetor hoc celebres Actalenses, Alassenses, Commenses, Didienses, Hierorenses, Lystreni etc.*

Oinoanda

Epigrafik Belgeler:

T8 HEBERDEY – KALINKA 1896: no. 79; *BE* (1940): no. 156; VERMASEREN 1987: no. 729

Κλοινιζόας Ἑρμαίου Ὀνοβ[ά]||ρου Μνανδράσεως ἀπέλυ|σεν τῆι Μητρὶ Ὀρείαι ἱεροδού|λας Ἀκιεροῦν καὶ Ἀπιονιθεῖν ||[4] τὰς ἑαυτοῦ παῖδις (*sic!*) καὶ ἔστω | παρὲξ Ὀπράμιος Ἀρείου τῆι | θεᾶι καὶ Κλοινιζιραῖο[ς], | καὶ μὴ ἐξέστω μηθενὶ ||[8] ἀντιποιήσασθαι αὐτοῦ | καθ' (*sic!*) οὐδένα τρόπον, εἰ | δὲ μὴ ἔνοχος ἔστω | τῆι Μητρὶ ὀρείαι καὶ προσ||[12]αποτεινέτω ἱερὰς | δραχμὰς πενταρ|κοσίας.

Ana Tanrıça kültü çerçevesinde en yaygın şekilde tapım gören Meter Oreia, **T7**'den anlaşılacağı üzere, Nisa'da tek başına tapım görmemektedir. Özellikle M.s. III. yy.da oldukça etkin olan Theos Hypsistos ve adı Kele- hecesiyle başlayan bir tanrıyla üçlü bir grup olarak tebcil edilmesi göze çarpmaktadır. FREI 1990a: 1814'ün de dikkat çektiği gibi, Anadolu'nun birçok yerinde «Ana, Baba ve Oğul» şeklinde adakların ve Meter adıyla başlayıp sonrasında bir *epitheton* alan tanrıçaların varlığı bilinmekte olup, Kele- ile başlayan tanrının Attis olma ihtimali vardır.

Tanrıça Oinoanda'da tek başına geçmektedir (**T8**). Söz konusu belge, içlerinden birinin köle olduğu[35], tanrıçanın tapınak görevliliğini üstlenmiş kişilerin mezar yazıtıdır. Προσαποτεινέτω burada Meter Oreia'ya bağlı bir şekilde kullanılmış, ceza ödemesinin tapınağa yapılacağının da altı çizilmiştir. Oinoanda'da bulunan bu mezar yazıtı kaya bir temele oturtulmuş ve altı basamaklı bir yapının üzerinde yer almaktadır.

T8 kayaya dayandırılmış bir mezara ait olup, **T7** ise bir mağaranın duvarına yazılmış olarak bulunmuştur. Tanrıçanın daha çok dağlık alanlarda, mağaralarda tebcil edildiği anlaşılmaktadır. Kybele kültünün birer uzantısı olan ve değişik *epitheton*'lar alarak tapım gören bu Ana'lar, bu gibi yerlerle ilişkilendirilmiştir. BORGEAUD 1996: 6'da belirtildiği gibi, Anadolu'da uzun müddet tapım gören bu tanrıçaların, Hellen mitolojisinde yer alan Rhea'nın Zeus'u bir mağarada doğurduğu düşüncesi de tebcil yerlerinin belirlenmesinde etkili olmuş olabilir. Kybele'nin daha çok Meter Oreia olarak yaygın tapım görmüş olması, Frigyalı *Meter Kubeliya*'nın

---

35 HEBERDEY – KALINKA 1896: 54, ἀντιποιήσασθαι αὐτοῦ ibaresinin köleliği ifade ettiğni göstermektedir.

Meter Oreia olarak tebcil edilmeye devam etmesi şaşırtıcı gelmemektedir. Çünkü kaya betimlemeleri, mağara kutsallığı ve en önemlisi dağların kutsallığı «Dağların Anası»nı, Μήτηρ Ὀρεῖα'yı ortaya çıkarmıştır. Bu *epitheton*'un geçtiği yazıtlardan anlaşıldığına göre, tanrıça daha çok geç döneme ait yazıtlarda geçmektedir. Fakat Kybele kültünün bu önemli uzantısının daha erken dönemlerden itibaren tapım görmeye başladığını, paleotik bir geçmişi olan Karain Mağarası'ndaki yazıttan anlıyoruz (ŞAHİN 1991: 127).

Tanrıçanın genelde güneybatı Küçükasya'nın dağlık alanlarda daha çok tebcil edildiği de gözlenmektedir. Pisidia Antiokheiası'nda (STERRETT 1888: 280 v.d) Pamfilya'da Karain'de, Likya'da Nisa ve Oinoanda'da uzun süre tapım gördüğü anlaşılan tanrıçanın, Eur. *Hipp.* 143 ve Diodor. III. 58,3'te olduğu gibi, antik yazarların dikkat çektiği üzere Didyma gibi eski kehanet merkezlerinde de uzun süre önemli bir pozisyona sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Ç. Meter Theon (Μήτηρ Θεῶν)

Kibyra (Karamanlı)

Epigrafik Belgeler

T9 *SEG* XLVII (1997): no. 1809; CORSTEN *et alii* 1998: no. 12.

Ἔτους ρι′ να′ | Rölyef | [Μη]τρὶ θεῶν ἁγνῇ χρυ|σοπλοκάμῳ ἀνέθηκ[αν] | Τρωίλος Ὠφελίωνος ||[4] ἀπὸ Μακροῦ πεδίοι[ο] | καὶ Τατεις ἄλοχος | θυγάτηρ μεγάλου | Ἀγαθείνου. καὶ φίλιο[ι] ||[8] παῖδες, οὓς δὴ σύ | θεὰ Βασίλια. σώους | ἀνθρωποῖσι φυλάσ|σοις ἤματα πάντα ||[12].

Arkeolojik tasvir için bk. **T110**.

Arkeolojik Belgeler

T10 CORSTEN *et alii* 1998: no. 12.

Karamanlı çıkışında Tefenni'ye giden yol üzerinde bulunan rölyef, **T1** ile beraber Karamanlı'daki Kocapınar çay bahçesi girişinde bulunmuştur. Beyaz mermerden yapılmış olan sunağın dört tarafında da profil yer almaktadır. Üstte yer alan profilin önü zarar görmüş ve sol köşesi de kırılmıştır. Altta yer alan profilin ise önü ve alt sağ kenarının kırık olduğu görülmektedir. Dört tarafı da rölyeflerle süslenen sunağın ön cephesinde yer alan figürlerin başları kırılmıştır. Sağ tarafta yer alan bir diğer figür ise Ay Tanrısı Men'i göstermektedir. Başında Frigya takkesiyle yer alan tanrı, ayak bileklerine kadar uzanan elbisesi ve omzunun altındaki hilalle betimlenmiştir. Tanrı

Men'in solunda bir *adorant* yer almakta ve *taenia* tutmaktadır. Sunağın sol tarafında ise, vücudu son derece hasar görmüş bir atlı ellerini açarak tasvir edilmiştir. Son olarak sunağın arka tarafında son derece silik çıkmış bir büst yer almaktadır. Yazıt için bk. **T9**.

Kitanaura (Saraycık)

Epigrafik Belgeler:

T11 *TAM* II/3: no. 1222 LII; VERMASEREN 1987: no. 732.

ς̣ς̣ς̣ς̣ [α΄ κε΄] {Δ} Μ̣<η>τρ̣[ὸ]ς θ̣εῶν̣ | Τ]έσσα̣ρ̣ες ἐ̣ξ̣ε̣ῖ<α>ι, πέμ̣πτος χεῖος τά̣δε α̣ὐδᾷ. | ὡ̣ς ἄ̣ρ̣ν̣α̣ς κ̣ρ̣α̣τοῦ̣σ̣ι λύκοι κρ̣α̣τερ̣οί τε̣ λ̣έο[ν]τ̣ε̣ς | β̣ο̣[ῦ]ς ἕ̣λικ̣α̣ς, π̣ά̣ν̣τ̣ω̣ν̣ τ̣ο̣ύτων δ΄ ἔ̣τι κ̣α̣ὶ σ̣ὺ κρ̣α̣τ̣ή̣σ[ε]ις ||[4] κ]α̣ὶ̣ π̣ά̣ν̣τ΄ ἔ̣σ̣τ̣α̣ι σ̣ο̣ι̣, ὅσσ΄ ἐπερωτᾶς, σὺν Δ̣ι̣ὸ̣ς Ἑ̣ρ̣μ̣ῇ̣.

«Tanrıların Anası»'na sunulmuş bir adağın, *heksametron* vezniyle[36] kaleme alınmış olan yazıtının (**T9**) ilk satırında Kibyra *Era*'sına tarihlendirilme yapıldığı anlaşılmaktadır. **T9**'da 110-151 olarak görülen bu tarih, bize yazıtın gerçekte M.s. 134/5 yılında kaleme alındığını göstermektedir. Yazıtın 5. satırında yer alan Μακρὸν πεδίον'un Pisidia bölgesinde yer almaktadır. Zira **T9**'da adağı adayan kişilerin Pisidia Akören'de, yine *heksametron* vezninde tanrı Helios, Hermes, Men ve tanrıça Hera'ya adak adadıkları görülmektedir (HORSLEY 1997: 45-58).

T9'un kabartmasında (**T10**), Ana Tanrıça'nın yanı sıra, kasket ve hilal simgeleriyle betimlenmiş olan Men de tasvir edilmiştir. Bu durum, Ana Tanrıça'nın tek başına o bölgede tebcil edilmediğini göstermektedir. Yukarıda sözünü ettiğimiz Meter Alessene ile aynı olabileceği söylenmektedir. (CORSTEN *et alii* 1998: 65).

«Tanrıların Anası» (Μήτηρ Θεῶν) Kitanaura'daki bir kehanet yazıtında[37] da karşımıza çıkmaktadır (**T11**). Roma İmparatorluk Çağı'na tarihlendirilebilecek, büyük bir kısmı günümüze kadar ulaşamayan söz konusu yazıtta, 56 adet cevabın bulunduğu görülmektedir.

---

36 **T9**'da yer alan yazıtın vezinsiz durumu: Μητρὶ θεῶν ἁγνῇ χρυσοπλοκάμῳ ἀνέθηκαν | Τρωίλος Ὠφελίωνος ἀπὸ Μακροῦ πεδίοιο | καὶ Τατεις ἄλοχος, θυγάτηρ μεγάλου Ἀγαθείνου, | καὶ φίλιοι παῖδες, οὔς δὴ σύ θεὰ Βασίλια. ||[4] σώους ἀνθρωποῖσι φυλάσσοις ἥματα πάντα.

37 Beşlik zarlar üzerinden veya buna benzer numaralı bir sistem oluşturularak yazılmış bu kehanet yazıtına bir örnek de Termessos'da bulunmaktadır (*TAM* III/1:no. 34).

D. Diğerleri

Yukarıda değerlendirilmesi yapılan Meter Kadmene, Oreia ve Theon'un dışında aşağıdaki yerlerde, kimliği daha yakından belirlenemeyen Ana Tanrıçalar bulunmaktadır.

Korydalla

Arkeolojik Belgeler

T12 VERMASEREN 1987: no. 733

Beyaz mermerden bir rölyefte Kybele, tahta çıkartılmış ve *naiskos* içinde yer almaktadır. Tanrıça her zamanki giysiler içinde (*polos*, *chiton*, *himation*) giyinmiş; sağ elinde *patera* ve sol elinde ise *tympanum* tutmaktadır. Solunda yer alan *anta* daha genç ve sağında yer alan *anta* ise kız olduğu anlaşılmaktadır. M.ö. 4.yy.a tarihlendirilmektedir.

Ksanthos - Telmessos

Arkeolojik Belgeler

T13 VERMASEREN 1987: no. 725

Telmessos – Ksanthos arasında bulunmuştur. Kybele bir tahta taburesiyle beraber oturmuştur. Uzanmış olan sağ elinde bir *patera* tutmakta, sol elini ise bir aslanın başına koymuş durumdadır. Tanrıçanın başı ve sağ omzu kayıptır.

Podalia (Ilyağ)

Arkeolojik Belgeler

T14 NOUR 1980: no. 88; VERMASEREN 1987: no. 730.

Üçlü alınlıkla *aedicula* içinde bir tanrıça oturmaktadır. Üzerinde uzun bir giysi bulunmakta; her iki elini de aslan olmadığı anlaşılan bir hayvanın üzerine koymaktadır.

Tyriaion (Teke Kozağacı)

Arkeolojik Belgeler

T15 NOUR 1980: no.35; VERMASEREN 1987: no. 728

Kemerli niş ve iki sütun içinde Ana tanrıça, yüksek arkalı tahtına taburesiyle beraber oturtulmuştur. Her iki eli de kucağında durmaktadır. Bir tarafından duran tanımlanamayan bir hayvan oturmaktadır.

E. Ana Tanrıçalara İlişkin Genel Değerlendirme

Hitit ve Hurri toplumları tarafından *Kubaba* olarak tebcil edilen, önce *Kubela* adını ardından da Hellen kültürünün de etkisiyle, M.ö. VI. yy.a tarihlenen en erken Frigya yazıtlarında *Matar/Meter Kubeliya* adını almaya başlamıştır (VASSILAVA 2001: 53; BORGEAUD 1996: 6).

Frigya'da daha çok etkin olan bu ana tanrıça kültünün Strab. X,3,15 v.d. Trakya Ana Tanrıçası'yla benzerliklerini öne sürmekte ve Trakya Ana Tanrıça öğretilerinin Rhea, Dionysos'un yanı sıra Kybele ile olan özelliklerine de dikkat çekmektedir.

Ana Tanrıça, bu inancının olgunlaştığı Frigya topraklarında ünlü Frigya kralı Midas'ın annesi olarak da betimlenir (Diod. III 59,8; VASSILAVA 2001: 53). Midas'ın, Büyük Ana Dağ tanrısı ile Zeus'tan olduğu düşüncesi, tanrıçanın neden dağları *epitheton* olarak kullandığının sebebini göstermesi açısından önemlidir. Bu konuda REIN 1996: 227, antik Hellen literatüründe Ana Tanrıçayı kastetmek için en çok *Meter* adının kullanıldığını ve bu Hellenceye çevrilmiş adın Dağ Anası «Μήτηρ Ὀρεῖα» veya giderek eşanlamı haline gelen «Tanrıların Anası»nı (Μήτηρ Θεῶν) tanımladığını, ayrıca giderek *Kubela* yerine kullanıldığını belirtir. Özel bir dağı belirtmese de Ὀρεῖα vahşi bir hayatı belirttiği düşünülmektedir (VASSILAVA 2001: 53). BORGEAUD 1996: 19 da *Meter Kubela*'nın paleografik bir kullanımdan doğduğunu ve *Meter Oreia*'nın ise Hellen etkisiyle zaman zaman coğrafi *epitheton* alarak (*Meter Didyme*, *Meter Idea* vs.) uzun müddet bu şekilde tebcil edildiğini düşünmektedir. Hatta BORGEAUD 1996: 83, bu etkinin ve değişimin Keltler'in Ana Tanrıça kültüründe yer alan «Dağ Anası» = «Tanrıların Anası» ile eşit tutulduğu konusuna da dikkat çekmektedir.

Tanrıçanın, genelde mağaralarda tapım görmesinin ve kaya kabartmalarında tasvir edilmesinin, sözünü ettiğimiz Ana Tanrıça = Dağ Anası ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Girit'te Rhea, Trakya'da Bendis ve Hellen mitolojisinde ise Demeter olarak farklı adlar altında tapım gördüğü kabul edilmektedir (BORGEAUD 1996: 19).

Tanrıça daha çok tahta oturmuş, yanında vahşi hayvanlarla birlikte tasvir edilmektedir. Bu betimlemeleri Likya'da da farklı dönemlere tarihlenen eserlerde görebilmekteyiz (**T2**, **T6**, **T14** ve **T15**).

Likya'da görünen odur ki, Ana Tanrıça'ya ait en erken belge M.ö. IV.yy.a (**T12**); en geç zamana ait belge ise M.s. III .yy.a (**T7**) aittir.

Ana Tanrıça'nın bazen tek başına yazıtlarda ve tasvirlerde tek başına yer almaktadır. M.s. III. yy.da dinsel alanda ön plana çıkan soyut dinsel düşüncenin ve tek tanrılı inancın yolunu açan Theos Hypsistos'la da anılan Tanrıça (**T7**); ayrıca kendisi gibi Frigya kökenli olan Ay Tanrısı Men ile de birlikte tasvir edilmiştir (**T10**).

Kültün Likya'daki dağılımına gelince: Tanrıçaya daha çok dağlık ve Likya'nın kuzeyindeki alanlarda tapıldığı görülmekte; fakat, **T12** ve **T13**'te olduğu gibi, Likya'nın kıyılarındaki tasvirlerde de rastlanmaktadır.

Ana Tanrıçanın genelde bir *epitheton* ve o ilgili bölgenin yerel özelliklerini alarak tebcil edildiğine yukarıda da bahsetmiştik. Bu duruma açıklık getiren Strabon da Frigyalılar'ın ve Küçükasya'daki başka halkların bir yer ismi almış olan Ana Tanrıçalar'ı tebcil ettiklerine dikkat çekmiştir (Strab. X 3, 12).

II. ERİL TANRILAR

A. Kabireioi (Καβιρείοι)

Tlos

Epigrafik Belgeler

T16 *TAM* II/2: no. 550.6

... Ι[3] Ἀριστείδης Ἀντιγένους τοῦ Ἀριστείδο[υ] ||[4] ὁ ἱερεὺς Διονύσου διὰ βίου καὶ ἀρχιερ<ε>ὺς | θεῶν μεγάλων Καβίρων (δραχμὰς) τρισχ[ιλίας] | Βρύων Μενελάου, φύσι δὲ Βρύονος (δραχμὰς) ͵α |[7] ...

Nümizmatik Belgeler

T17 *SNG* AULOCK 1964: no. 4466.

Önyüz: Damgalanmıştır.

Arkayüz: Kalkanlı ve çift yönlü olan balta tutan bir tanrı (?), ΤΛΩΤΩΝ, Æ 22 (III. Gordianus Dönemi).

FREI 1990a: 1807'de adı geçen tanrılar hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. M.s. I.yy.a tarihlenen **T16**'da Likya'da Hellen tanrısı olarak tapım gören Dionysos'un da rahibi olan Ἀριστείδης'in ayrıca θεῶν μεγάλων olarak betimlenen Kabireioi tanrılarının da rahibi olduğunu görüyoruz. Nümizmatik bir belge olarak bir nebze şüpheli yaklaşılan **T17**'de sikke üzerindeki çift yönlü balta taşıyan tanrıların, aşağıda da belirteceğimiz Vahşi Tanrılar içinde olabileceği varsayılmıştır. Kuşkuyla yaklaşılan sikkeyi bir kenara bırakırsak, tanrının erken dönemde tapım gördüğü düşünülebilir (FREI 1990a: 1807,1849). Tanrının daha erken dönemde, en azından M.ö. IV. yy.da Tlos'da tapım görüp görmediği ise tam olarak anlaşılamamakta fakat Sabazios kültünün Tlos'da erken döneme kadar uzananan tapımı dikkate alınacak olursa, Kabireoi'un da daha erken dönemde, belki Sabazios'la ilişkilendirilerek, tebcil edildiği düşünülebilir.

B. Ksanthos (Ξάνθος)

Ksanthos

Epigrafik Belgeler

T18 *TAM* II/2: no. 294

[— — —]| [ἱ]ερασάμεν̣[ος πατρῷ]|ου θεοῦ Ξάνθου, γυ|μνασιαρχήσας τῆς | σεμνοτάτης γερου||[4]σίας, τελέσας δὲ καὶ | ἑτέρας πλείονας πο|λειτικὰς ἀρχάς, τῇ | πατρίδι τὸν ἀνδρι||[8]άντα κατὰ τὰ ἐψη|φισμένα ἐκ τῶν ἰδί|ων ἀνέστησα.

T19 *TAM* II/2: no. 295

Αὐρήλιος Ἀλέξαν|δρος Ἀππατίω|νος τοῦ Ἀλεξάν|δρου Ξάνθι[ος],||[4] ἱερασάμεν̣[ος] | πατρῷου θε|οῦ Ξάνθου | τὸν ἀνδ̣ριάν̣||[8] [τα — — —] | [———].

T20 *TAM* II/2: no. 296

[Ἱέ?]ρων Ἐπαφρο|[δε]ίτου τοῦ Αἴ[σ]?|[χρ?]ωνος · Ξάνθι·ο[ς],| ἱερασάμε||[4][νο]ς πατρῷου θε|[οῦ] Ξάνθου, ἀγέστ|ησα τὸν ἀν|[δρι]άντα ἐκ τῶν ||[8] [ἰδί]ων τῇ πατρίδι | [καθ]ὰ ἐψη[φίσατο] | [Ξανθίων ὁ δῆμος].

Ksanthos'ta tapım gören ve ırmak tanrısı olduğu anlaşılan, söz konusu ilaha ait elimizde belge olarak yalnızca yazıtların olduğunu görüyoruz. Her üç yazıtta da tanrının rahipleri olduğu anlaşılan kişiler adına heykellerin dikilmesi kararı alındığı görülmektedir. Ksanthos Irmağı tanrısının, bu yazıtlar çerçevesinde düşünüldüğünde göze çarpan bir *epitheton* aldığı fark edilmekte olup; her üç yazıtta da tanrı Πάτρῳος sıfatını kullanmaktadır. Miras yoluyla geçen usul, örf ve kurumlar için kullanılan söz konusu kelime, tanrının o bölgeye mahsus olduğunu ve diğer tanrılar içinde önemli bir yere sahip olduğunu belirtmek için de kullanılmıştır. Bu *epitheton*'un daha çok Apollon için kullanıldığı bilinmektedir. FREI 1990a: 1754'te tanrı Apollon'un Likya Birliği tanrısı olduğunu özellikle belirtmek için bu lakabı kullandığını söylerken, yine Apollon için ONUR 2001: 172'de Patara'da bulunan bir adak yazıtında aynı unvanla karşılaşmaktayız.

Her ne kadar Apollon için ve Apollon'un Helios'la özdeşleştirildiği yerlerde betimleme amacıyla kullanılsa da, πάτρῳος lakabı Ksanthos ırmak tanrısının da yerelliğini vurgulamak için kullanıldığı açıkça anlaşılmaktadır.

Bugün, Eşen Çayı olarak bilinen Ksanthos Irmağı'nın tanrısı olan tanrı, yazıtlardan anlaşılığı gibi Roma İmparatorluk Çağı'na kadar tapım görmüştür . FREI 1990a:

1851'in de dikkat çektiği gibi, ırmak tanrılarının Hellenistik Çağ sonrasında tekrar tebcil edilmeye başlayan tanrılar arasında olduğu anlaşılmaktadır.

C. Limyros (Λιμύρος)

Tlos

Nümizmatik Belgeler

T21 AULOCK 1974: no. 113
Önyüz: Işık tacı giymiş III. Gordianus büstü; ΑΥΤ ΚΑΙ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ ϹΕΒ.
Arkayüz: Irmağı doldurmuş (depolamış) sakallı Irmak tanrısı Limyros; sağında kamış, solunda yıkılmış kaynak damarını desteklemekte; suların aktığı yerden: ΛΙΜΥΡΕΩΝ. Æ 18,00 (III. Gordianus Dönemi).

Limyra'da sikke üzerinde betimlemesi görülen tanrı, **T21** dışında belgelenmiş değildir. FREI 1990a: 1814, 1851'de, adı geçen tanrının Roma İmparatorluk Çağı öncesinde tapım gördüğü varsayılmaktadır. Yukarıda, s. 10 bahsettiğimiz *Khba* (veya *Xba*) adlı tanrının mezar ihlallerine karşı lanetine başvurulan bir tanrı olduğunu ve Limyra'da nekropolün nehir kenarında bulunmasından dolayı nehir tanrısı olabileceğini belirtmiştik. İşte bu söz konusu tanrının Hellenistik Çağ öncesi tapım gördüğü ve Roma İmparatorluk Çağı'nda ise kentin adına izafeten Limyros adını almış olduğu düşünülebilir. Fakat şimdiye kadar elde edilen veriler bunu bir varsayımdan ileri götürecek derecede değildir. Adı geçen tanrının **T21**'de betimlenmiş olması, FREI 1990a: 1851 zikredilen yerel tanrıların geç dönemlerde tekrar tapım görmeye başladığını akla getirir. Bunun Ksanthos Irmak Tanrısı gibi Roma Çağ'ında yerel özelliklerini muhafaza etmiş bir tapınç olduğu anlaşılmaktadır.

Ç. Meizoares (Μειζοάρης)

Mnara

Epigrafik Belgeler

T22 İPLİKÇİOĞLU 2001:no. 20; *SEG* LII (2002): 1440
Οἱ περὶ Αλοαν̣ | Ἑρμαίου καὶ | Κολαλημιν Λυ|σάνδρου ἑταῖ ||[4] ροι Θεῷ Ποτα|μῳ Μιζοάρῃ | εὐχήν.

T23 İPLİKÇİOĞLU 2001:no. 21; *SEG* LII (2002): no. 1441
Εμ̣β̣ρ̣α̣ομ|ος τρὶς Κρ̣ίσ|που Οὐαλαι|ρίου εὐχὴ Πο ||[4]ταμῷ Μειζο|άρῃ.

T24 İPLİKÇİOĞLU 2001:no. 22; *SEG* LII (2002): no. 1442
Κολαλη|μις γ̀ | Ποτα|μῷ Μι||[4]ζάρῃ | εὐχήν.

T25 İPLİKÇİOĞLU 2001:no. 23; *SEG* LII (2002): no. 1443
Ποταμῷ | Σώζοντι | Μιζάρῃ{ς} εὐ|χὴν Μέναν||[4]δρος.

T26 İPLİKÇİOĞLU 2001:no. 24; *SEG* LII (2002): no. 1444
Ἀπολών[ιος] (*sic!*) | Ἑρμαίου. | Τροκονδας [Μ]|ασατος ||[4] Ποταμῷ Μ̣[ει]|ζοάρῃ εὐ̣|χήν | ΕΡ̣Μ̣[— — —].

Antalya İli'nin yaklaşık 31 km. güneybatısında, bugünkü Yarbaşıçandır Köyü'nün batısı Mnara kentinin egemenlik alanı içinde kalmaktadır. İPLİKÇİOĞLU *et alii* 2000'de, aşağıda değineceğimiz bir mezar yazıtında, bir rahibenin «Mnara'dan Phaselis'li» olduğu anlaşılmakta, böylece Mnara'nın Phaselis topraklarına katılarak bir *sympoliteia* yapmış olduğu anlaşılmakatadır. Mnara'nın *sympoliteia* gibi siyasi bir organizasyon içine girmesiyle onun *polis* statüsünde bir kent olduğu da bu şekilde belgelenmiş olmaktadır. Kentin egemenlik alanının kuzeyde Termessos territoryumu sınırlandırmakta olup; İPLİKÇİOĞLU 2001: 130, Kavak Dağı'nda bulunan antik yerleşimin, daha sonra «Marmara» olarak anılacak olan Mnara kenti olduğunu belirtmektedir.

Adı geçen bu kentin egemenlik alanındaki Mizir mevkiinde, ele geçirilen yukarıdaki 5 adak yazıtında Μειζοάρης adlı bir ırmak tanrısından söz edilmektedir. İPLİKÇİOĞLU *a.g.y*, söz konusu mevkide bugün de akmakta olan çayın, Steph. Byz. *Ethn*. 327'de geçen Idyros Potamos'un (Kesme Çayı) kollarından biri olduğu ve bu ırmağın «Ποταμός Μειζοάρης» adıyla anıldığını düşünmektedir.

Bu 5 adak yazıtında herhangi bir tarihlendirme yapılmamıştır; fakat, bu kült yerinin uzun süre kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu 5 adak yazıtı Roma İmparatorluk

Çağı'na ait olup; söz konusu kült yeri büyük bir olasılıkla uzun süre kullanılmıştır .(İPLİKÇİOĞLU 2001: 130).

T25 sat.2'de yer alan ve tanrının *epitheton*'unu oluşturan Σώζοντι tanrının nitelikleri arasında «kurtarıcılık»ın da bulunduğunu göstermektedir.

FREI 1990a: 1851, Roma İmparatorluk Çağı'nda tebcil edilen tanrılara değinirken, ırmak tanrılarının yeniden Hellenistik Çağ'ında yeniden tapım gördüklerine dair bir kanıt bulunmadığını idda etmiş, uzun bir suskunluğun ardından Roma İmparatorluk Çağı'nda ortaya çıktıklarını belirtmiştir. Bu sürecin aynısı bir ırmak tanrısı olan ve yerelliği tartışmasız kabul edilmesi gereken Meizoares için de geçerli olduğu düşünülebilir. Burada, yukarıda da sözünü ettiğimiz Limyros ve Ksanthos ırmak tanrılarına benzer bir durumun söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

D. Meis Ourathos (Μείς Ουραθος)

Mnara

Epigrafik Belgeler

T27 İPLİKÇİOĞLU *et alii* 2000: no. 3; PETZL 2001: 51.

Μαρ(κία) Αὐ(ρηλία) ΜΥΡΜΆΑ, θυ|γάτηρ Αττεους | Κουκτου, Φαση|λεῖτις ἀπὸ Μνά||[4]ρων, ἱέρεια Θε|οῦ Ουαραθου, κα| τεσκεύασεν τὴν | σωματοθήκην ||[8] ἑαυτῇ καὶ τοῖς υἱοῖς | μηδενὶ δὲ ἐ[ξ]ὸν ἔ νν ς̣ τ̣ω | βλ̣ηθῇ να[ι]. ε̣ἰ̣ δ̣ὲ̣ μή, δώσει | π̣ρ̣ο̣σ̣τ̣ε̣ί̣μου Δ̣ι̣ὶ̣ Σ̣ο̣λ̣[υ]||[12] μ̣εῖ̣ δ̣η̣ν̣άρια δ̣ι̣σ̣κ̣είλι[α] | π̣εν̣τ̣α̣κ̣ό̣σ̣ια

T28 PETZL 2001: no. 52; *SEG* LI (2001): no. 1828 (?)

Αρτειμας Κουρν|ούτου Μηνὶ Ουα|ραθῳ εὐχὴν | δι Ἑρμαίου Κλη||[4]δονίου

Yukarıda Meizoares'de sözünü ettiğimiz gibi, Mnara kentinin adına, Antalya İl merkezinin 31 km. güneybatısındaki Yarbaşıçandarı Köyü'nün Karabucak mevkiinde ele geçirilmiş olan mezar yazıtında rastlanmıştır. **T27**'de isminin ΜΥΡΜΆΑ[38] olduğu düşünülen mezar sahibesinin ayrıca ἱέρεια Θεοῦ Ουαραθου olarak kendini tanıttığını görmekteyiz. Söz konusu belgeden, bölgede Ourathos adında bir tanrının tapım gördüğü ve bir tapınağının olabilceği anlaşılmaktadır. Adı geçen rahibenin (Μαρ(κία) Αὐ(ρηλία)) adını taşıması yazıtın M.s. 212 yılı sonrasına ait olabilceğini

---

[38] PETZL 2001: 51 mezar sahibesinin isminin Μύριλλα olabileceğini düşünmektedir. Ayrıca Μύριλλα için ZGUSTA 1964: 340, 994 ayrıntılı açıklamalar getirmektedir.

düşündürmektedir. Belgenin Phaselis ve Mnara *sympoliteia* bölgesinde bulunmuş olması buna karşılık mezar ilişkin ceza tahsilinin asıl kült merkezi Termessos'ta olan Zeus Solymeus'a yapılacak olması dikkat çekicidir.

Tanrı Ouratahos'a ait olan ve Mnara'dan olabileceği düşünülen **T28** ise, bronz bir levha üzerine küçük noktalar halinde oluşturulmuş bir yazıt olup, PETZL 2001: 51–53'de ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır. Yazıt bir satış sırasında, "Writing and Lettering in Antiquity XVII", Charles Ede Ltd., London, Oktober 1996, Nr. 28 olarak kaydedilmiştir. Men kültünün en çok tapım gördüğü yer olarak Frigya'dan olabilceği fikrini doğurmasına rağmen; Μηνὶ Ουαραθῳ ifadesi yazıtın Frigya'dan kaynaklı bir yazıt olabileceği fikrini doğurmaktadır. PETZL 2001: 52 **T27**'de yer alan Θεὸς Ουαραθος ile **T28**'de geçen Μεὶς Ουαραθος'un aynı tanrı olduğunu düşünmektedir. Men kültü, yazıtlarda özellikle Likya, Pisidia ve Pamfilya gibi güney – güneybatı Küçükasya'da Μείς olarak ifade edildiği bilinmektedir (PETZL 1999: 1210). Bunun yanı sıra, yazıtta adı geçen Arteimas isminin özellikle Likya, Pisidya ve Pamfilya'da sıkça rastlanan bir isim olması (ZGUSTA 1964: 99 v.d.) ve sondan üçüncü hecesinde ου olan Arteimas'ın babası Kornoutos, isim olarak da Mnara'nın kuzeyinde bulunan Termessos'ta sıkça rastlandığı düşüncesi **T28**'in de Mnara kentine ait olabileceği fikrini doğurmaktadır (PETZL 2001: 52).

Anlaşıldığı kadarıyla Mnara bölgesine ait bir kült olan Meis Ourathos'un, **T28**'in M.s. II/III. yy.a tarihlendirildiğini göz önüne alırsak, Roma İmparatorluk Çağı'nda belki yeniden tapım görmeye başlayan yerel bir kült olduğunu düşünebiliriz. (FREI 1990a: 1851). İPLİKÇİOĞLU *et alii* 2001: 245'te belirtildiği gibi, Ουαραθ//ας// adı da Luvi kökenli olup; bu da kültün yerli nitelikte olduğunun açık bir kanıtıdır.

E. Men (Μήν)

Kibyra (Karamanlı)

Arkeolojik Belgeler

T29 *SEG* XLVII (1997): no. 1809; CORSTEN *et alii* 1998: no. 12

Tasvir için bk. **T10.**

Kibyra (Sazak)

Epigrafik Belgeler

T30 MILNER 1998: no.110; *SEG* XLVIII (1998) : no. 1594

Θεῶ Μηνεὶ χρ(ησμῷ) | χρ(ηματισθείς) Ὕλας εὐχ|[ήν].

Arkeolojik tasvir için bk. **T31**.

Arkeolojik Belgeler

T31 MILNER 1998: no.110.

Kireç taşından yapılmış küçük bir sunak. Aşağısında hörgüçlü inek rölyefi ve altında da yazıt yer almaktadır. Yazıt için bk. **T30**.

Kitanaura (Saraycık)

Epigrafik Belgeler

T32 *TAM* II/3: no. 1222 LI

δςςςγ΄ κε΄ Μηνὸς φωσφόρου. | [τ]ἑσσαρα δ' εἷ<ς> πείπτων, τρεῖς δὲ ἑξῖται, τρί' ὁ πέμπτος· | [θά]ρσει· καιρὸν ἔχεις, πράξεις, ἃ θέ[λ]εις, καιρ[οῦ τ]ε ἐπιτεύ[ξῃ] | εἰς ὁδὸν [ὁ]ρμηθῆναι· ἔχει καιρόν τινα ὁ μόχθος· ||[4] ἔργον τ' ἐ[γχ]ιρεῖν ἀγ[α]θὸν καὶ ἀγῶν<α> δίκην τε.

T29'da, Men'in Meter Theon'la birlikte bir rölyefte betimlendiği görülmektedir. Ana Tanrıça'ya sunulan adağın yazıtında (**T9**) adı geçmeyen Men'in orada, hilaliyle beraber tasvir edildiğini görmekteyiz (**T29**).

Sazak'ta bulunmuş olan adağın yazıtında (**T30**) «kehanet deyimini emreden» Men görülmektedir. Söz konusu tanrının, yukarıda **T4**'te de sözü edilen, Kitanaura'da bulunan kehanet yazıtında, φωσφόρος *epitheton*'u ile betimlendiği görülür (**T32**).

T30'un rölyefinde (**T31**), hörgüçlü bir inek tasvirinden başka bir betimlemeyle karşılaşılmamıştır.

Tanrı Men bir ay tanrısı olup, Küçükasya'da özellikle Roma Çağı'nda geniş çapta tapınım görmüştür. Strabon tanrıya ait tapınakların Pisidya Antiokheiası'nda

(Strab. XII 3,31), Pontus'ta (Strab. XII 8,14) ve Karoura'da (Strab. XII 8,20) olduğunu bildirmektedir. Bu tapınaklardan ilkinin Roma Çağı'nda yapıldığı, hatta M.s. III.yy.a kadar devam ettiği, söz konusu tanrının adına düzenlenen şenliklerden anlaşılmaktadır (LANE 1990: 2162). Bir Roma kolonisi olduğunu bildiğimiz Pisidya Antiokheiası'nda tanrının özellikle Romalılar'ca tebcil edilmesi, Romalılar'ın köklerini Troyalı Aenas'a bağladıklarını ve bundan dolayı bu yerel külte saygı duydukları şeklinde açıklanabilir.

Tanrı Men genelde Frigyalı giysileri içinde tasvir edilmektedir. Frigya başlığı, pantolonu, botları ve pelerini içinde gördüğümüz tanrıyı en çok karakterize edilen simge ise, **T29**'da örneğini gördüğümüz gibi, omzunda yer alan hilaldir. Horoz ve boğanın da tasvirlerde tanrıya eşlik ettiğini görülmektedir (LANE 1990: 2161). Tanrıya eşlik eden hayvanlar arasında **T31**'de hörgüçlü inek de görülmektedir. Ay tanrısı Men'in Likya'da özellikle kehanetlerde adının geçtiğini, **T30** ve **32**'den çıkarabiliriz.

F. Sabazios (Σαβάζιος)

Arykanda (?)

Epigrafik Belgeler

T33 *IGSK* 48:no. 93

— — — |] | *vac* |]ΑΒΑΣΙΟΣ

Kibyra (Karamanlı)

Epigrafik Belgeler

T34 *IGR* IV 889 (LL. 1-16); LANE 1985: no. 43; MILNER 1998: no. 114; *SEG* XLVIII (1998): no. 1585

A - Ἀγαθῇ Τύχῃ. ἔτους ρπβ΄. | οἱ μύσται τοῦ Διὸς Σαουάζ|ου ὑπὲρ σωτηρίας αὐτῶνκαὶ | τοῦ δήμου... ||[4]... **B** - Αὐρήλλιος *vacat* | Κιδραμας τρὶς ἱερεὺς Δ|ιὸς Σαυαζίου καὶ ἡ γυ|νὴ αὐτοῦ Ἄρτεμεις, ||[4]...

Tlos

Epigrafik Belgeler

T35 *TAM* II/2: no. 582

[Τλωέων τῆς μητροπόλεως τοῦ] | [Λυκίων ἔθνους ἡ βουλὴ καὶ ὁ] | [δῆμος ἐτείμησεν — — —] | [— — —] | [— — — καὶ σειτήσει] | ἐν πρυτανείωι, ἄνδρα ἀγαθὸν γε||[1]γονότα καὶ διὰ προγόνων εὐεργέ| την τοῦ δήμου καὶ πολλὰ

τῶν | συμφερόντων καὶ τὰ μέγιστα ||[4] [π]ρὸς δόξαν κατεργασμένον (*sic!*) | [τ]ῶι δήμωι καὶ τῶι Λυκίων ἔθνει | [κ]αὶ ἐν τοῖς πολέμοις ἐπάνδρως | ἀγωνισάμενον καὶ ἀριστεύσαν||[8] τα καὶ διατηρήσαντα τούς τε νό|μους καὶ τὴν πάτριον δημοκρατί| αν καὶ ἱερατεύοντα διὰ βίου πρὸ πό|λεως Σαβάζου (*sic!*) φιλοδόξως καὶ με||[12]γαλομερῶς καὶ ἐν πάσῃ τῆι πολει|τείᾳ καὶ κακοπαθῶς καὶ ἐπιτυχῶς | καὶ δικαίως ἀναστρεφόμενον

FREI 1990a: 1823, yazıtta yer alan ifade doğrultusunda Sabazios'un Tlos'da önemli bir kült olarak yer aldığını ve burasının kült merkezi olabileceğini belirtmekte ve **T35** sat. 10'da yer alan πρὸ πόλεως ifadesinin konuya yerel bir anlam kattığını ifade etmektedir. **T35**'in onur yazıtı olduğu anlaşılan fakat, yazıttaki tahrifattan dolayı kim olduğu anlaşılamayan bir kişinin kentte *prytanis*'lik yapmasının yanı sıra, Sabazios kültünün rahibi olduğu görülmektedir. Bu yazıtın tarihlendirilmesi konusunda FREI 1990a: 1823 ve *BE* (1950) no.183, M.s. II.yy. önerisinde bulunmaktadırlar.

T33'te yer alan ve Arykanda'da bulunan adak fragmanında yer alan]ΑΒΑΣΙΟΣ adının [Σ]αβάσιος = [Σ]αβάζιος olabilceği düşünülmektedir. (*IGSK* 48: 96).

T34 ise, Kibyra'da Zeus Sabazios'a adakta bulunanların bir listesini içermektedir. Yazıtın A bölümü M.s. 206/7, B bölümü ise, M.s. 212 yılına tarihlendirilmektedir. M.s. III.yy'ın ilk yarısında Sabazios'un Zeus'la *syncretismus*'a uğramış olması, Sabazios'un geç dönemde dahi yerel özelliklerin ağırlıklı olması ve Frigya kültürüne açık olan bir coğrafyada tebcil edilmesi önemlidir.

Sabazios'un adının genelde Σαβάζιος şeklinde ifade edilmesinin yanı sıra; Frigya ve Trakya'daki yazıtlarda Σαάζιος, Σαουάζιος ve **T34**'te örneğini gördüğümüz gibi, Σαυάζος şeklinde de geçmektedir (JOHNSON 1984: 1585).

Sabazios'a ilişkin belgeler özellikle Batı Likya'dan geldiği için tanrının özellikle bu bölgelerde tebcil edilmiş olduğu ülkenin doğusunda kültüne rastlanmadığı düşünülmüştür (FREI 1990a: 1851, 1853; FRÉZOULS 1993: 211). Fakat bu düşüncenin doğru olmadığı görülmekte, **T33**'te örneğini gördüğümüz gibi, kültün Likya'nın doğusunda da olabileceği anlaşılmaktadır.

Tlos, şimdiye kadar ki bilgilerimizin ışığında, yukarıda Kabireoi'da olduğu gibi, bazı tanrıların tebcil edildikleri tek kent olarak görülmektedir. Sabazios'un, Kabireioi'da olduğu gibi Hellenistik Çağ'da Likya'ya henüz bilinmeyen nedenler ve yollarla geldiği ve tapınım gördüğü düşünülmektedir (FREI 1990a: 1823).

Hem Frigya hem de Trakya kökenli olduğu düşünülen tanrının coğrafi dağılımı oldukça yaygındır. JOHNSON 1984: 1600, kültün coğrafi dağılımını geniş bir perspektife yayarken, tanrının *syncretismus* konusuna örnek verilecek en önemli kült olduğunu düşünmektedir. Birçok tanrıyla özdeşleşen söz konusu tanrı, özellikle kendisi gibi aynı coğrafyadan, yani Frigya'dan beslenen ay tanrısı Men başta olmak üzere, yukarıda Kibyra'da örneğini verdiğimiz gibi, Zeus'la da *syncretismus*'a uğramıştır. Söz konusu tanrının tapım gördüğü coğrafyada etkin olan kültlerle özdeşleşen ve onların tasvir özelliklerini kendisininkilere katan bir külte sahip olduğu anlaşılmaktadır.

G. Somendeus (Σομενδευς)

Arykanda

Epigrafik Belgeler

T36 *IGSK* 48: no. 82

Ἀγαθῇ Τύχ[ῃ] | μεγίστῳ ἐπηκόῳ | θεῷ Σομ̣ε̣ν̣δε[ῖ] | Μ. Αὐρη. Ἡλιόδῳ||[4]ρος Μακεδό|νος εὐχαρι|στήριον.

Limyra

Epigrafik Belgeler

T37 MARKSTEINER *et alii* 2007: no.3

Θεῷ ἐ̣πιφαν̣εῖ Σου|[μ]ε̣νδει Δαφναῖος | δὶς τοῦ Ἀρτείμου Λι|μ̣υρεὺς εὐχήν.||[4]

Arkeolojik tasvir için bk. **T48**.

T38 MARKSTEINER *et alii* 2007: no.5

[Θεῷ μεγά]||[λῳ Σου]||[μενδει] | ἐπηκό[ῳ] | Ἡρώδ̣[ης -4-] |Σ̣ εὐχὴ[ν] | Π̣ε[ρὶ] ἐ̣α[υτοῦ], ||[4] [τέ]κνῳ[ν καὶ] | [φ]ίλων.

Arkeolojik tasvir için bk. **T50**.

T39 MARKSTEINER *et alii* 2007: no.8

Θεῷ Σομ̣ε̣νδ̣ε̣ι̣ | [ἐ]π̣ηκόῳ Ἀλέ|ξανδρος Ἑρ|μαγόρου κ̣[α]||[4]τ̣ὰ βοὸς κ̣αὶ θ̣ρ̣ε̣|[μ]άτ̣ων εὐχήν.

Arkeolojik tasvir için bk. **T53**.

T40 MARKSTEINER *et alii* 2007: no.11+26+33

[Θεῷ με]|**A:**[γ]άλ̣[ῳ Σ]|**B:**ου|μ̣εν|δει | ἐπη|κώῳ (*vac*) ||[4] Ὀρ̣έ|στης | τετ|ράκις | τοῦ | Τ̣ροκον|**C:**νδο|υ Ἀρν||[8]εάτ|ης καὶ | Λιμ̣|υρεὺς | εὐ|χήν.

Arkeolojik tasvir için bknz: **T56**.

T41 MARKSTEINER *et alii* 2007: no.19

Θεῷ μεγάλῳ | Σου̣μ̣ενδει ἐπ[η]|κόῳ Α̣ὐρ. Δη[μή]|τρι̣[ος Δημη]τ̣ρίου ||[4] [τοῦ Εμ]β̣ρ̣ομου | Λ[ι]μ[υρεὺ]ς εὐ[χήν].

Arkeolojik tasvir için bk. **T64**.

T42 MARKSTEINER *et alii* 2007: no.38

Θεῷ μεγάλῳ | ἐπηκό[ῳ] | Σου̣μ̣ενδε[ι] | Ἡρακ[λε]ό̣δ̣ωρος ||[4] Βοήθου̣ τ̣οῦ̣ | Ἡρακλε̣ο̣δ̣ώ̣ρ̣ου | Λιμ̣υ̣ρ̣εὺς | εὐχην.||[8]

Arkeolojik tasvir için bk. **T80**.

T43 MARKSTEINER *et alii* 2007: no.42

Θεῷ μ̣ε|γάλῳ Σ̣|ουμε[ν]|δει Ζ̣ώ||[4]σιμ̣ο̣[ς] | δὶς [εὐ]|χὴν | Χ, δ, ||[8] [ἃ? σ]ὺν ἐμαυ[ῷ] | [ὁ] πατὴρ αὐ[τ]|ῷ ἀ̣ν̣ε̣θ̣ε̣τ̣ο̣.

Arkeolojik tasvir için bk. **T83**.

T44 MARKSTEINER *et alii* 2007: no.46

[Θ]ε̣ῷ̣ Σο|μ̣ενδ[ι] | Αὐρ. Ε̣λ̣| - - - ΦΟ ||[4] - - - Σ̣Ω̣Τ̣ | - - - ΟΥ̣.

Arkeolojik tasvir için bk. **T87**.

T45 MARKSTEINER *et alii* 2007: no.47

Θεῷ Σου|μενδει | ἐπη̣κ̣ό|ῳ - - -||[4]

Arkeolojik tasvir için bk. **T88**.

Arkeolojik Belgeler

T46 MARKSTEINER *et alii* 2007: no.1

Adak steli yıpranmış, delikli ve gri renkte bir kireç taşıdır. Taçlandırılmış üç kenarlı kalkan duvarı dikdörtgen bir alan üzerindedir. Önceden boyalı olduğu anlaşılmaktadır. Gövde üzerinde baş ve yazıt izleri olabilceği düşünülmektedir. Sol, arka ve üst yüzey gagalanmıştır.

T47 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 2

Kaide (?) olduğu düşünülen taş gri renkte olup, hava şartlarından dolayı yıpranmıştır. Kireç taşından yapılan kaide çok sürtünmüş ve güney kenarının üstü muhtemelen kırılmıştır. Ön tarafından yer alan kalıntılar belki de ayakların ve yarım kalan rölyeften arta kalanlardır. Yarım kalmış olan rölyefle, üst bağlantı pervazı kırılmıştır.

T48 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 3

Adak sunağıdır. Gri renkte olup, hava şartlarından dolayı yıpranmış, yoğun bir kireç taşıdır. Yenilenmesine ve yazıtın bulunmasına rağmen sunağın ön taraf daha çok çalışılmıştır. Yan ve arka kenarlar da ön tarafa oranla yine temiz çalışılmış olmakla birlikte, üst kenrada bulunan önünde ve altında yer alan yuvarlaklık bir objenin varlığını göstermektedir. Bu bir adak hediyesi de olabilir. Yazıt için bk. **T37**.

T49 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 4

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış ve kireç taşından yapılmış bir kaidedir. Dışarıdan büyük ve eğri görünmektedir. Özellikle kuzey ve güneydoğu köşesi bu eğriliğin en fazla görüldüğü köşelerdir. Üst kenarın sağ köşeleri «leğen» olarak çalışılmış olabilir. Ayrıca Sdant yüzeyi **T46**'ya veya başka bir adak sütununa bağlıdır.

T50 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 5

Gri renkte, hava şartlarından dolayı aşınmış ve sürtünmüş, delikli, kireç taşından yapılmış bir adak stelidir. Sade ve kutu biçimli olan adak stelinin gövdesi kavisli bir hamleyle alt profile geçirilmiş ve dört tarafı da çevrilmiştir. Stelin yukarına doğru gövde inceltilmiş, üstünün üçte birinin eksik olmasına rağmen iyi korunmuştur. Yazıtı büyük ihtimalle sol kenardan başlatılmıştır. Stelin sağ kenarı *in situ* olup yanında **T49** bulunmaktadır. Daha enli olan kenarın boyalı olduğu düşünülmektedir. Yazıt için bknz: **T38**.

T51 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 6

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış kireç taşından yapılmış bir kaidedir. Parçalanmalar, çatlaklar ve üst yüzey erozyonu oldukça belirgindir. Tüm geri kalan kenarlar yüzeyde çok gagalanmıştır. Üst yüzey özenle düzeltilmiş, kaidenin temelinin *in situ* olduğu görülmektedir. Bu kaidenin belki de **T50**'ye dikme olarak yaradığı düşünülmektedir.

T52 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 7

Gri renkte, hava şartlarından dolayı bozulmuş, taraçalandırılmış dörtgen biçimli alt yapı levhasıdır.

T53 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 8

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, delikli kireç taşından yapılmış adak sütunudur. Ön kısmının sol kenarı kırık, üst yüzey ise erozyona uğradığından dikkate alınmamış, onun dışında iyi muhafaza edilmiştir. Büyük ölçüde deşifre edilen yazıtının altında dört satırlık boşluk daha bulunmaktadır. Sade ve eğri bir biçimde bedene geçirilen ayak profili de en üst kısımla eşit yüksekliğe sahiptir. Üst kenarda ikisi arkada köşeye yakın üç dairesel düvel deliği, bronzdan yapıldığı düşünülen adak hediyesi için olduğu düşünülmektedir. Adak sütunu **T52**'ye komşu durmaktadır. Yazıt için bk. **T39**.

T54 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 9

Gri renkte, hava şartlarından dolayı aşınmış, diğerlerine oranla daha büyük ve kireç taşından yapılmış bir adak sunağıdır. Çok sürtünmüş olan taşın açık olmayan üstü dışında mekanik olarak çalışıldığı görülmektedir. Hem baş hem beden profilleri önden ve sol kenar üzerinde dikilmiştir. Bedenden arta kalanlardaki rölyefin sol üstü ve

altı rölyef temeline dokunmaktadır. Rölyefin sağı, taş kenarından uzanmaktadır. Bundan dolayı anıtın en az iki parçadan oluşan bir anıt olacağı düşünülmektedir.

T55 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 10

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, kireç taşından yapılma kaidedir. Dış kenarlar oldukça yıpranmış, üst yüzeyi dik açıda deliklendirilmiştir. Kuzey kenarı güneye daha yakın olarak, muhtemelen başka bir standt yüzeyine veya sütuna ait olduğu düşünülmektedir.

T56 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 11+26+33

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, yoğun kireç taşından yapılmış birbirine uygun üç fragmandan oluşan adak sütunudur. Üç fragmanın baş kısmının sağ kenar parçası kırılmıştır. Fragmanlar üzerinde yazıt da bulunmaktadır. Fragman 33 (=A) sağda, 11 (=B) solda ve aralarında bitişik olarak duran, sağı yarım kalmış olan 26 (=C) bulunmaktadır. Bu adak sütunu diğerlerine oranla oldukça büyüktür. Yazıt için bk. **T40**.

T57 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 12

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, kireç taşından yapılma bir kaidedir. Alt kenardan başlayarak üste doğru kenarlar kesilmiştir. Arka tarafı gagalanmış, üst kenarın zemine gelen kısmı değerlendirilmemiştir. Kaidenin dik açılı olmamasının sebebi toprak seviyesi olduğu düşünülmektedir. **T76**'ın parçası olduğu düşünülmektedir.

T58 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 13

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, kireç taşından yapılmış olan adak sütunudur. Bedenin bitiminde ve ayak profilinde araziye dikilen adak sütunu için bir çukur bulunmaktadır. Ayak profilinde üç bağlantı yer almaktadır. Bedene bağlanan bu bağlantılar dar ve ilk ikisi geniş olan kenara doğru dolanmaktadır.

T59 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 14

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, kireç taşından yapılmış olan levhadır. Hiç belirli bir bağlantı izi yoktur. Üzerinde delik yer alan levhanın **T90**'in alt desteği olabilir. Levhanın *in situ* olduğu ve kuzek kenarının taraçalandığı görülmektedir.

T60 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 15

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, sert biçimde gagalanmış, kireç taşından yapılmış fragman levhadır. Üst yüzeyde özenle yapılmış, önde ise Anathyrose yer alır.

T61 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 16

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, etrafa yayılmış bir şekilde bulunmuş bir adak steli (?) fragmanıdır. Bir stelin kenarından çıkmış olması da muhtemeldir.

T62 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 17

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, kireç taşından yapılmış levhadır. Kısmen taraçalandırılmış dörtgen biçimde olan levha **T63**'in yanında *in situ* halinde bulunmuştur. Standt yüzeyinin **T64** için olduğu düşünülmektedir.

T63 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 18

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, kireç taşından yapılmış, taraçalanmış bir dörtgendir. Muhtemelen **T60**'ın temelidir.

T64 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 19

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, kısmen delikli çukur yarıkların oluştuğu kireç taşından yapılmış adak sunağıdır. Baş profil önden ikiye ayrılmış, altta yer alan her iki sağ köşe ve kenarlar çok kuvvetli sürtünmeye uğramıştır. Önden ve iki kenardan ve bedenden kısmen okunan bir yazıta sahip olan adak sunağının arkası profilsiz ve standt yüzeyi de gagalanmıştır. Yazıt için bk. **T41**.

T65 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 20

Gri renkte, hava şartlarından dolayı aşınmış, kireç taşından yapılmış olan taraçalı dörtgendir.

T66 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 21

Daha açık renkte, yoğun kireç taşından yapılmış adak steli veya sütunudur. Taş yapıda devam eden en üst kısım bedenden kırılmış, bedenden geri kalanlar ise çok harap olmuştur.

T67 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 22

Açık renkli, yoğun kireç taşından yapılmış adak stelidir. Kenarları kırılmış olan bu stelin dört köşe kutu şeklinde olduğu, alt ve üst profilinde aynı şekilde betimlendiği görülmektedir.

T68 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 23+24

Daha açık renkte, yoğun kireç taşından yapılmış, birbirine uygun fragmandan oluşan adak stelidir. Sağ taraf iyi muhafaza edilmiş olmakla birlikte, 23'te en üst kısım yer almakta, 24'te ise biri kırık olmak üzere baş profili ve gövdenin üstkısmı yer almaktadır. Kutu şeklinde olan en üst kısım köşe akroteriyle betimlenmiştir. Sağ kenarlar iyi korunmuş, sol kenarlar ise oldukça zedelenmiştir. Baş profil ile gövde arasında üç halka geçirilmiştir. Bu halkaların ince bağlantılarla itinalı bir şekilde üst üste işlenmiş oldukları açıktır.

T69 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 25

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, yoğun kireç taşından yapılmış, fragman olan bir adak steli olduğu düşünülmektedir. Adak steli olma ihtimalinin dışında belki de profilsiz bir stelin ayak ucudur. Gövde üstü enlemesine kırılmış, dar kenarlar

çok gagalanmıştır. Bu zedelenmeyi ayrıca temel ve taşın diğer parçaları da görmüştür.

T70 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 27

Açık renkli, yoğun kireç taşından yapılmış, fragman olan adak sunağı olduğu düşünülmektedir. Tüm kenarları kırılmış olan fragmanın sandt yüzeyi oldukça naziktir. Komşu fragman grubu ise **T56**, **68**, **69**'dir.

T71 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 28

Daha açık renkte, yoğun kireç taşından yapılmış ve sürtünmeye mahsur kalmış adak steli veya sütun fragmanıdır. Adak steli veya sütunun bedeni sağında büyükçe bir kırık bulunmaktadır. **T66** gibi kenarlar inceltilmiş, önü, sağ ve sol kenarları gagalanmış, arkası muhafaza olmuştur. Bunlar dışında her yeri kırıktır.

T72 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 29

Fragman halinde olan adak sütunudur. Sütun bedeninin kalıntıları, **T71**'e yakındır ama ayrıca bedeni daha büyüktür. Üst yüzey bağlantısı zorlukla durmaktadır.

T73 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 30

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, yoğun kireç taşından yapılmış adak stelidir. En üst kısmı sadeleştirilmiş ve eğik bir şekilde betimlenmiştir. Baş profili ve gövdenin başlangıcı muhafaza olmuştur. Adak stelinin eşit ölçülerde çalışılmadığı gözlerden kaçmazken yapının sol tarafının hepsi sağ tarafa yabancı durmaktadır. Sağ kenarda bulunan akroter ön tarafa doğru oluşturulmuş, arka köşede akroter bulunmamıştır. Üst kısım çok gagalanmış ve bu gagalanmış yerde üç tane çanak biçiminde dairesel çalışmalar görülmüştür. Sağ tarafta fark edilebilecek derecede bronzdan adak hediyesi için oluşturulmuş halkalar olduğu düşünülmektedir.

T74 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 31

Açık renkli, yoğun kireç taşından yapılmış fragman halinde adak stelidir. Stel, kısmen çok sert biçimde sürtünmüş ve zedelenmiş, en üst parçası, baş profili ve yaklaşık bedenin beşte biri muhafaza olmuştur. Ön tarafında köşe akroterleri kaliteli «etli» çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Yan kenar ve aşağı köşenin arkası noksandır. Sağ kenar tıpkı üst parçanın ön tarafı gibi kırılmıştır. Bededen arta kalanları ve başa koyulmuş olan adak hediyelerinin bağlantı eseri olacağı düşünülen çanak biçiminde çalışma da yer almaktadır. Tüm kalıntılar içinde daha iyi korunmuş olarak kabul edilmektedir.

T75 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 32

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, kireç taşından yapılmış olan büyükçe anıtsal adak sütunudur. Arkaya doğru uzanan çok geniş olan kenarda yaklaşık 19 cm. genişliğinde ve 8 cm. yüksekliğinde ön tarafta iki önden biri sağ alttan görünen üç çanak biçiminde dolgu görünmektedir. Sütuna başka, kutu biçiminde üst kısmı akroterli bir parça da konmuş olacağı düşünülmektedir. Belki de bronzdan yapılmış

bir adak hediyesi için konulmuş olduğu veya taban krişi olma ihtimali de düşünülmektedir.

T76 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 34

Gri renkte, hava şartlarından dolayı aşınmış, kireç taşından yapılmış bir büyük köşe levhasıdır. Kenarları yıpranmış, erozyona uğramış olduğu gözlenmiştir. Söz konusu taşın yerinden çok az kıpırdatıldığı düşünülmektedir. Esasen eser temel taşına uzanmaktadır.

T77 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 35

Gri renkte, hava şartlarından dolayı aşınmış, kireç taşından yapılmış olan levhadır. Taş yüzeyi düz değil ve dik açıları birbirine değmektedir.

T78 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 36

Gri renkte, hava şartlarından dolayı aşınmış, kireç taşından yapılmış bir levhadır. Mevki seviyesi köşe levhası olan **T74**'e benzemektedir.

T79 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 37

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, kireç taşından dolayı yıpranmış, kuzey tarafından ayrılmış fragman levhadır. Aşağı yukarı dik açılı çalışılmış kendisi gibi levha olan **T74** ve **T76** ile birlikte kullanıldığı düşünülmektedir.

T80 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 38

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, delikli, kireç taşından yapılmış anıtsal adak sütunudur. Sol arka kenar ve ayak profili ve geneli de zedelenmiştir. En üst kısımda olduğu gibi, üst yüzey erozyonu bir yana bırakılırsa iyi muhafaza olmuştur. Eğer hava şartlarından dolayı bozulma olmamışsa, testere izlerinin, dışardan ve sonradan yapılan erozyonu akla getirmektedir. Hem beden hem baş profillerinde dar ve geniş kenarlar bulunmakta ancak çok yüksek yüzeyler yer almamaktadır. Genelde sivritilmiş iki dar kenar bulunmaktadır. Süslü profil dar kenara taşınmış, baş profilin altındandan başlatılmış güçlükle okunan yazıt yer almaktadır. Üst yüzeyin ortasında büyük bir çanak biçimli çalışma dikkat çekmektedir. Yüzey diğer eserlere oranla düzleştirilmiş ve sivriltilmiştir. Sütunun aynı zamanda **T81**'un temeline faydası dokunduğu düşünülmektedir. Yazıt için bk. **T41**.

T81 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 39

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, iyi muhafaza olmuş, kireç taşından yapılmış kaidedir. Yan ve arka kenarlar orta büyüklükte gagalanmıştır. Üst taraf araziye gömüldüğü için değerlendirme içine alınmamıştır. Ön taraf oldukça süslenmiş olan söz konusu kaidenin ölçü ve buluntu özelliği sütun olan **T78** ile bağlantısı düşünülmektedir.

T82 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 40+41

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, yoğun kireç taşından yapılmış birbirine uyumlu fragman steldir. Güçlü bir şekilde hasar gören söz konusu stelin başka parçalarının da parçalanarak ayrıldığı düşünülmektedir. Bedenin en altı ve ayaklar muhafaza olmuş, en geniş kenarı ve bağlantı yeri daha dışarıda kalmıştır. Arkası çok gagalanmış, ön tarafı da araziye gömülü olduğundan ulaşılamamıştır. 40 ön tarafıyla, 41 ise arka tarafıyla beraber dikey paraleller biçiminde hasar görmüştür. Aynı zamanda büyük enine kırıklar ve küçük dikey kırıklar sağ açılarla biribirine değerek söz konusu stele hasar vermişlerdir.

T83 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 42

Çeşitli renlere boyanmış, hava şartlarından dolayı yıpranmış, yoğun kireç taşından yapılmış bir adak sütunudur. Özellikle en üst kısım ve ayaklar zenginleştirilmiş ama ön tarafın her iki kenarı yıpranmış ancak daha yüksekler korunabilmiştir. Anıtın tek taraflı tamamlandığı ve tam olan kısımların da hava etkisiyle yıprandığı gözlenmektedir. Yazıt için bk. **T43**.

T84 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 43

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, kireç taşından yapılmış levha fragmanıdır. Önü muhtemelen orijinal olarak temelden yuvarlanmış, direkt olarak batıya doğru taraçalanmıştır.

T85 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 44

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, yoğun kireç taşından yapılmış fragman adak sütunu veya sunağıdır. Üç tarafı çevrelenmiş, çok azı yüksek olan ama büyük bir bölümü sade olan ayak profili bulunmuş ve ayak profiline oranla daha alçak olan bedeni de kırılmıştır. Profilsiz olan arka tarafı da çok gagalanmıştır.

T86 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 45

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, yoğun kireç taşından yapılmış fragman halinde bir adak steli veya sütunudur. Bedenin üzerinde çok yüksek ama çok az çıkıntılı baş profil yer almaktadır. Sol önden ve sağ yaklaşık 18 cm kadar kırık mevcuttur. Ön tarafta adak yazıtı olduğuna dair izler yer almakta ama anlaşılmamaktadır.

T87 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 46

Daha açık renkte , ince kireç taşından yapılmış adak stelidir. Sol kenar ciddi hasar görmüş ve ayak profili kırılmıştır. Stelin tümü hava şartlarının olumsuzluğundan etkilenmiştir. Çok sade çalışılmış olan söz konusu stelde küçük ve eğimli bir tavan levhası sunuya aracılık etmektedir. Profilsiz olan arka kısım daha büyükçe hazırlanmış, ön taraf ise yazıtla beraber çok hasar görmüştür. Yazıt için bk. **T44**.

T88 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 47

Kahverengi boyanmış, kireç taşından yapılmış fragman halindeki adak sunağıdır. Bedende yer alan yazıtın 3. satırdan itibaren kırıldığı gözlenmiştir. Yazıt için bk. **T45.**

T89 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 48

T88'le beraber kazı deposunda yer alan kahverengi boyanmış, kireç taşından yapılmış fragman halindeki adak sunağıdır. Minyatür biçimde atlar tasvir edilmiş ve bunlar en üst kısımda pervazlanmıştır. Sağ köşesi aşınmıştır.

T90 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 49

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, yoğun kireç taşından yapılmış köşeleri hasar görmüş fragman halindeki adak stelidir. Ayak profilinin alçak olduğu tahmin edilmekte ve önceden kırıldığı düşünülmektedir. Sağ yandan tamamlandığı düşünülen profilin yanı sıra profilsiz sol kenar duvara veya başka bir anıta doğru itildiği düşünülmektedir.

T91 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 50

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, kireç taşından yapılmış levhadır. Büyük dik açılı dörtgen olarak çalışılmış, alt kısmına yakın **T50** yer aldığı gözlenmiştir. Her iki eserinde *in situ* olduğu düşünülmektedir.

T92 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 51

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, kireç taşından yapılmış ve taraçalandırılmış dörtgendir.

T93 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 52

Taraçalı dörtgendir. Taraçalı bir duvarın bu taşla sağ açıdan kuzey doğuya konumlandığı düşünülmektedir.

T94 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 53

Açık renkli, yoğun kireç taşından yapılmış, iki uygun fragman halindeki adak sunağıdır. Sunağın üst kısmında çanak biçimli düvel deliği yer almaktadır.

T95 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 54

Gri renkte, hava şartlarından dolayı aşınmış, kireç taşından yapılmış taraçalı dörtgendir.

T96 MARKSTEINER *et alii* 2007: no. 55

Gri renkte, hava şartlarından dolayı yıpranmış, araziye uzanmış, kırmızı boyalı yoğun bir kireç taşı olduğu düşünülen fragman halindeki adak stelidir. Ayağa paralel olan kenar da kırılmış, büyük oranda çalışılan arka kısmın ayak ve bedeni de geçtiği belirtilmiştir.

Varlığına ilk kez M.s. III.yy.a tarihlenen **T36**'da rastlanan Somendeus'un *epekoos* «her şeyi duyan» bir tanrı olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra Limyra çevresinde tanrıya ait bir kült alanı da ortaya çıkartılmış (MARKSTEINER *et alii* 2007:) ve burada tanrının kültüne ait adaklar, steller, kaide, sütun ve levhalar bulunmuştur.

Bu adak stel ve sütunların içinde yazıtlı olanlardan **T37** Roma İmparatorluk Çağı'na tarihlendirilmektedir. Burada söz konusu tanrı için daha çok kullanılan *epitheton* olarak μεγάλῳ yerine ἐπιφανεῖ kullanılması dikkat çekicidir. **T38**'de tanrının adının tam olarak çıkmamış olmasına rağmen bunun da Somendeus'a ait bir adak olması kesindir. Tanrının *epitheton* olarak kullandığı ἐπηκόῳ bu yazıtta da açıkça görülmekte olup, fakat diğer *epitheton*'ları olan μεγάλῳ veya ἐπιφανεῖ burada zikredilmemiştir. Yazıtta adı geçen Herodes adı, Limyra'da önceden belgelenmiş olmamasına rağmen, Likya'da özellikle Roma İmparatorluk Çağı'nda kullanıldığı bilinmektedir (MARKSTEINER *et alii* 2007: 255). Herodes'in adağını çocuklarının yanı sıra dostlarıyla da paylaşması ayrıca dikkat çekici bir durumdur.

Yazıtlar arasında en dikkat çekici olanlardan biri de **T39**'dur. Likya'ya yabancı bir adak niteliğinde olan adağın yazıtında, tanrıya adak armağanları olarak öküz ve sığır (βοὸς ve θρέμματα) sunulduğu görülmektedir. Bu gibi adakların daha çok Frigya'da rastlandığı bir gerçektir (PETZL 1994: 55). Yazıtta dikkat çekici bir başka durum ise, hayvanlar için de preposition kullanılmasıdır. Genelde hayvanlar için ne περὶ ne de ὑπὲρ gibi edatlar belirtilir, fakat bu yazıt istisnai bir durumu veya Likya'da böyle bir adağa yabancılığı ispatlayan bir kanıtı ortaya çıkarmaktadır. Yazıtta adı geçen Aleksandros'un sığır ve öküz adaması, Antikçağ'da zeytinliklerin olduğu, tarıma dayalı ekonomik yaşamın etkin olduğu ve ağırlıklı bir biçimde keçi varlığının bulunduğu bu coğrafyada, öküz ve sığıra verilen değeri akla getirmektedir (MARKSTEINER *et alii* 2007: 259).

Üç fragmandan oluşan **T40**'da Roma İmparatorluk Çağı'na tarihlendirilmekle beraber, adakta bulunan Orestes'in ayrıca Arneai vatandaşı olması da dikkat çekicidir.

T41'de adakta bulunan Demetrios'un Αὐρήλιος *gens* adını taşıması, söz konusu belgenin M.s. 212 yılında, Roma vatandaşlık hakkı tanıyan *Constitutio Antoniniana* fermanı sonrasına ait olabilceğine işaret etmektedir. Söz konusu yazıt-

ta geçen Embromos adına daha çok Arykanda'da rastlanmaktadır (ZGUSTA 1964: 161 v.d.).

T42 daha geç bir döneme tarihlendirilmekte; **T43**'ün ise, yazıtta yer alan harflerin biçiminden dolayı M.s. II. yy.a ait olduğu düşünülmektedir. Söz konusu ikinci belgede özellikle 8. satır daha büyük yazılarak vurgulanmış ve son üç satır ise daha küçük harflerle biçimlendirilmiştir. Yazıtta geçen Zosimos'un tanrı için tam 4000 *denarius* adadığı görülmektedir. Bu bağış tutarının Oinoanda'da düzenlenen III. Demosthenes Şenlikleri tutarına tekabül ettiği düşünülmektedir (WÖRRLE 1988: 151-164). Adağı babasıyla paylaşan Zosimos'un refah düzeyi oldukça iyi bir çiftçi olduğu anlaşılmaktadır.

T44'ün sat.2'de geçen Αὐρήλιος adı, tıpkı **T41**'de dile getirdiğimiz gibi belgenin, M.s. 212 yılı ve sonrasına ait olduğunu göstermektedir. Yine Roma İmparatorluk Çağı'na tarihleyebileceğimiz bir diğer belge ise **T45**'tir.

Arkeolojik belgelerde geçen adak stel, sütun, kaide, bağlantı levhaları da buradaki bir kült alının varlığına işaret etmektedir.

Arykanda kaynaklı **T36**'da geçen Somendeus'un Limyra'daki yazıtlarda geçen tanrıyla hiçbir farkı olmadığına şüphe yoktur. Fakat **T36**'da geçen εὐχαριστήριον, Limyra'da bulunan adak yazıtlarındakinden farklı bir ifadedir (*IGSK* 40: 91).

IGSK 40: 90, Somendeus'un Termessos'taki Solymos (Solyma) dağlarını akla getirdiğini öne sürmekte ve bundan dolayı Somendeus'un da Arykanda'ya kadar uzanan Beydağları'nın en yüksek noktası olan dağdan türetildiğini düşünmektedir. Dağa Somenda (?) adını veren *IGSK* 48: 90, tanrısal bir tapınımın varlığının mümkün olabileceğini, hatta Arykanda'nın güney batısında yer alan Alacadağ'ın kült alanı olduğunu da eklemektedir. Bu konuda MARKSTEINER *et alii* 2007: 274 v.dd., Myra ve Limyra arasında, Bonda tepesinin yukarısında bir κώμη olduğu düşünülen Istlada'da ΤΟΥΣΟΜΕΝΔΥΟΣ şeklinde bir ibarenin mevcudiyetine dikkat çekmektedir. Bu ibareye ilk olarak PETERSEN – von LUSCHAN 1889: no. 85'te değinilmiştir. Erken Likçe yazıtlarda da örneğine rastladığımız ve mezar ihlallerine karşı cezaları içeren yazıtlardan biri olan söz konusu belgede ὀφειλέτω Ἰστλαδέων τῷ δήμῳ εἰς τὸν ΤΟΥΣΟΜΕΝΔΥΣ λόγον (δραχμάς) ifadesi bulunmaktadır. Istlada'nın Somendeus kültünün merkezi olduğu düşünülse de, bir kültün küçük bir merkezde bulunması şaşırtıcı gelmektedir. Ama bunun yanında Istlada'da bulunan ibare bize para cezalarının nereye ödeneceği konusunda bilgi vermektedir. Böylece **T43**'de geçen ödemenin εἰς τὸν τοῦ Σομενδιος λόγον'a olabileceği fikri de

doğmaktadır. Söz konusu para yönetiminin, yani kasanın Istlada'da olabileceği düşüncesini de etkinleştirmek mümkündür. Fakat Arykanda, Limyra ve Myra gibi büyük kentler dururken, neden Istlada'da bir kült merkezi ve kült kasasının bulunduğu sorusuna kesin yanıtlar verilememektedir.

Hakkında kesin yargılara varmadığımız bu kültün ne sonradan Likya'ya gelen kültler arasında sayabilir, ne de onun tamamen yabancı bir kült olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu kültün şimdiye kadar bilemediğimiz Anadolu kaynaklı bir kült olduğu düşünülebilir.

Ğ. Sozon (Σόζον)

Arykanda (?)

Nümizmatik Belgeler

T97 *SNG* Cop. 1955: no. 47; *BMC* 1964: lvii; *SNG Nachtr*. AULOCK 1968: no. 8483; *HN* 1977: s. 694

Ön yüz: Işın tacıyla betimlenmiş Sozon (?) başı.

Arka yüz: Apollon durmakta, hafif sağ tarafı eğik, sol tarafında bir sütun yer amakta ve sütuna dayanmakta, önünde yanan bir sunak; monogram 3, Æ 3.50 (M.ö. 2./1.yy)

T98 *SNG* Cop. 1955: no.49; *BMC* 1964: lvii; *HN* 1977: s. 694;

Ön yüz: Atlı tanrı (Sozon?).

Arka yüz: Triskeles aşağısında monogram : ΑΡΥΚΑΝΔΕΩΝ, Æ 2.02, (III. Gordianus)

Korydalla (?)

Epigrafik Belgeler

T99 *TAM* II/3: no. 939

[— — — τοῖς τέκνοις] | αὐτοῦ Σωτηρί[χω Νά?]ννω Ἐπικτήτω [Ἑρ]μία Θάλλω Λυσ[ανία |[1] Λεοντίδι τῇ καὶ Σεραπιάδι καὶ τοῖς τούτων τέκν[οις | ἄλλω δὲ οὐδενί, ἐὰν μή τινι ἐνγράφως συνχωρή[σω. ἐὰν δὲ | τις ἕτερον θάψη τινά, ὀφειλέσει θεῶ μεγάλω Σ[εράπιδι *||[4] ὁ δὲ ἐ[λέ]νξας [λ]ήνψεται τὸ ἡμισυ

Kitanaura (Saraycık)

Epigrafik Belgeler

T100 METZGER 1952: no.12; *BE* (1953): no. 195; BEAN 1958: 104; *SEG* XVII (1960): no. 677 DELEMEN 1999: no.288

[Ε]ὐχὴ Σοτ|ζον (*sic!*)

Arkeolojik tasvir için bk: **T102**.

T101 *TAM* II/3: no. 1225

Σύρος ὁ καὶ Συριάρχης | τὸ ἀγγεῖον κατεσκεύ|ασεν ἑαυτῷ καὶ τῇ γυ|ναικὶ αὐτοῦ Ἀρτέμει ||[4] Ἀρτείμους καὶ τοῖς τέ|κνοις μόνοις. ἄλλω | δὲ μὴ ἐξὸν εἶναι κατα|τεθῆναι. εἰ δὲ μή γε, δώ||[8]σει προστίμου τῷ ἱερῷ | τοῦ Σώζοντος | *βφ΄

Arkeolojik Belgeler

T102 METZGER 1952: no.12; BEAN 1958: no.104.

Phrygia kasketi takmış atlı bir tanrı resmedilmiştir. Elinde mızrak (veya topuz) taşımaktadır. Yazıt için bk: **T100**.

Sura

Epigrafik Belgeler

T103 *BE* (1963): no. 253; BEAN 1962: no. 7

Λεωνίδῃ καὶ Ἀν|τιλόχῳ καὶ οἱ μετὰ | ΠΩΝ συνευφραν|θησόμενοι παρὰ ||[4] τῷ κυρίῳ Σώζοντι | εἰλέως καὶ τῷ ἐπιγρά|ψαντι

T104 BEAN 1962:no. 8

μνησθῇ παρὰ τῷ Σώζοντι | [[*rasura*]] πραγματικὸς | ΜΗΘΕΙC

Tefenni

Epigrafik Belgeler

T105 COLLIGNON 1878: no.2; DELEMEN 1999: no. 289

Ἔτους τ[κ]ζ' | Αὐρ. Διονύσιος | δὶς Μωαλεῖδος | Θεῷ Σώζοντι ||[4] εὐχήν.

Arkeolojik tasvir için bk.: **T106**.

Arkeolojik Belgeler

T106 COLLIGNON 1878: no.2; DELEMEN 1999: no. 289

Rölyef üzerinde sağ elinde mızrak tutan bir atlı görünmektedir. Sergilenen başı üzerinde ışın yayan taç oldukça baskın çıkmaktadır. Atlının atının başlığı ve dizginler rölyefte görülmektedir. Yazıt için bk.: **T105**.

Trakya kökenli olduğu bilinen, ama Küçükasya'nın birçok yerinde tebcil edilen tanrıya ait bulgular Likya'da net bir manzara göstermemektedir. Söz konusu tanrının Hellenistik Çağ'dan itibaren tebcil edildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda, FREI 1990a: 1851'in de bahsettiği gibi, Hellen kökenli olmasa da Likya'da Hellenistik Çağ'da tapım görmeye başlayan tanrılar arasında yer aldığı düşünülebilir. Bu bakımdan, kesin bilinmese de, ışın tacı içinde betimlenen Sozon **T97**'de olduğu gibi M.ö. II.veya I.yy.da, tebcil edildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, daha geç döneme ait olarak sikkelerde atlı tanrı biçiminde görülen ilahın Sozon olabileceği (**T98**), M.s. II./III.yy.a ait mezar yazıtında adının ilk harfi olan Σ'dan ötürü ilahın gene söz konu-

su tanrı olma ihtimali düşünülebilir (**T99**, sat.4). **T99**'da, tanrının Sarapis oduğu düşünülse de, Sozon olabilceği ve bu düşüncenin θεῶ μεγάλῳ olarak betimlenmesinden kaynaklandığı öne sürülmektedir (FREI 1990a: 1826 v.d.).

Arykanda ve Korydalla kentlerinde tanrının tapımı kesin olmasa da, Kitanaura ve Sura'da tanrının isminin açık ve emin bir şekilde geçtiği görülür. **T102**'de tanrının Frigya kasketi içinde mızrak taşıdığını görüyoruz. Burada, tanrı atlı olarak tasvir edilirken, rölyefin hemen altında yer alan yazıtın metni (**T100**) ise BEAN 1958: 80 tarafından kusurlu ve anormal olarak yorumlanır. Zira, yazıtın M.s. III. yy.a ait olduğu ve bu dönemde sikkelerde olduğu gibi yazıtlarda da kalite düşüklüğü yaşandığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra, Kitanaura'ya ait **T101**'de görüldüğü gibi, Sozon'un burada bir tapınağı ve kült cemiyeti olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, Sura'da Apollon Surios'un tapınağının iç duvarlarında yer alan kehanet metinlerinde de Sozon'un adı zikredilmektedir. BEAN 1962: 3 v. dd.de ayrıntılı olarak ele alındığı gibi, balık kehanetlerinin yapıldığı tapınak her ne kadar Apollon Surios adına yapılsa da, burada Sozon gibi diğer tanrıların adının da geçmesi dikkati çekmektedir. **T103**'te Sozon için τῷ κυρίῳ Σώζοντι kullanılması ve bunun yanında, **T104**'te, μνησθῇ ile beraber tanrının adının yer alması önemlidir[39]. Ayrıca kehanetin tanrının nezdinde olduğunu, **T104**'teki παρὰ τῷ Σώζοντι ifadesiyle açıkça göstermektedir. Sura'da da Sozon'un tebcil edildiği bu şekilde açıkça ortada olduğu gibi, tanrının burada bir tapınağı ve kült merkezinin olduğu (FREI 1990a: 1827) ya da, en azından kehanet merkezi olarak ün salmış bu kentte, Sozon'un Apollon Surios'tan, sonra önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir (LEBRUN 1990: 3).

Tefenni'de bulunan **T105** ise, tarihsel bakımdan önemlidir: Yazıtta geçen Kibyra takvimine göre 327 tarihi, M.s. 350/352 yılına tekabül etmektedir. Ayrıca bu tarihte, Likya'nın da içinde bulunduğu Küçükasya'nın büyük bir bölümü *Asia Dioecesis*'i içinde yer almakta olup; adağın, Hıristiyanlık henüz devlet dini olmasa da, halk arasında oldukça yaygın olduğu bu zamanda sunulmuş olması dikkati çekmektedir. Söz konusu adak, pagan dinlerin rağbetten düştüğü, yeni ümitler veren yeni dinlerin popülerite kazandığı bir dönemde yapılmıştır.

---

[39] Bu konuyu BEAN 1962: 4 vd. ayrıntılı olarak ele amış olup, μνησθῇ Suriye'de genelde kehanet yazıtlarında görülmektedir. Fiilin bu haliyle tanrı tarafından hatırlanma düşüncesi ön plana çıkarılmaktadır.

H. Theoi Loandeis (Θεοί Λοανδείς)

Hippokome

Epigrafik Belgeler

T107 *TAM* II/2: no. 168a, sat. 12

[ἐπὶ ἱ]ερέ[ως Τ]ο[άλλεως τοῦ] | [Πειγάσεω]ς μηνὸς Ἡρα[ιῶνος? ..] | [ἐν? τοῖ]ς ἀρχαιρεσίοις ἐκληρ[ία]ς κυ[ρί]||[ας γεν]ομένης ἔδοξεν Ἱπποκωμητῶ[ν] ||[4] [τῇ βο]υλῇ καὶ τῷ δήμῳ ἀρχόντων | [γν]ώμη Σωσιπόλεως τοῦ Ζήνω|νος καὶ Θέωνος τοῦ Μηνοδώρου | καὶ γραμματέως Ἡφαιστίωνος τοῦ ||[8] Παρδαλέοντος· ἐπεὶ συνφέρον ἐσ|τὶν καὶ καλῶς ἔχον κατασκευάσ[αι] | στήλην ἥτις ἀνατεθήσεται | εἰς τὸ ἱερὸν τῶν θεῶν Λοαν||[12]δέων εἰς ἣν ἀναγραφήσον|ται οἱ γνησίως καὶ φιλαγά|θως καὶ φιλοδόξως διακεί|μενοι εἰς τὰ κοινὰ τῆς πό||[16]λεως πράγματα καὶ τὰς [ἐ]|παγγελίας πεποημέν[οι] | εἰς τὴν τοῦ βαλανείου κατα|σκευήν,... ||[20]

Hippokome'den başka bir yerde tebcil edilmeyen Theoi Loandeis, **T107**'den anlaşıldığı gibi, tanrıların tapınağına yerleştirelecek olan ve M.ö. I. yy.a ait olduğu anlaşılan bir onur kararnamesinde zikredilmektedir (FREI 1990a: 1834).

I. Theos Alandros (Θεός Ἀλάνδρος)

Trimilis (Dirmil)

Epigrafik Belgeler

T108 ROBERT 1983: 547; *SEG* XXXIII (1983): no. 1172; DELEMEN 1999: no. 391.

Μῆν[ι]ς Ἑρμαίου Μήνιδος | Βορέου θεῷ Ἀλάνδρῳ | εὐχήν

Balboura'dan Kibyra'ya giden yol üzerinde, bugün Altınyayla olarak bilinen yerde bulunan Trimils'te[40] söz konusu tanrıya ait yazıt bulunmuştur. ROBERT 1983: 550-553, bina alınlığı üzerinde üçgen biçimde olan stelde, tunik giyimli, atlı bir eril figürün tasvir edildiğini aktarır. Yazıtın tarihlendirilmesi yapılmamıştır; tanrı adının yerel bir isimden türemiş olduğu ihtimali çok yüksektir (*TIB* 8: 895).

---

[40] *SEG* XXXIII (1983): 1172'de Dirmil, Balboura egemenlik alanı içinde gösterilmiştir; ama daha sonraki kapsamlı çalışmaları içeren *TIB* 8: 895 Dirmil'in Trimilis kenti olduğunu söylemektedir.

Fakat tanrıyla ilgili bilgiler, bu yazıt ve kabartma dışında başka bir ipucu bulunmadığından, son derece sınırlı kalmaktadır.

İ. Tobaloas (Τοβάλοας)

Arneai

Epigrafik Belgeler

T109 *TAM* II/3: no. 758

ϑεῷ ἐπηκ|όῳ Τοβαλόᾳ | Ζωσίμη Ἀπο| λλωνίου εὐ||[4]χήν

M.ö. II./I.yy.a ait olduğu düşünülen yazıtta tanrı Tobaloas'a bir adak söz konusudur. Tanrının bu erken dönem adak yazıtı dışında hakkında başka bir kanıtı bulunmamaktadır. Bu erken döneme ait yazıta dayanarak, söz konusu ilahın Likçe bir isme de sahip olduğu düşünülmektedir (FREI 1990a: 1835). Tanrıların birçoğu için kullanılan ϑεῷ ἐπηκόῳ'nun (duyan, her şeyi duyan tanrı) böyle bir erken dönem tanrı için de kullanılması dikkate değerdir. Her şeyi duyan tanrı sıfatının onu daha merhametli kıldığı düşünülebilir.

Ayrıca, FRÉZOULS 1990: 211'in de ifade ettiği gibi, Likya'nın batısında hemen hemen her yerde tapım gören, fakat sayıları çok olmayan tanrılara nazaran, Likya'nın doğusunda daha çok tanrının bulunduğu, ama tapım yerlerinin belli kentlerle sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Tobaloas'ın da Likya'nın doğusunda tapım gören, ama şimdilik sadece Arneai'da bulunmuş bir yazıtta belgelenen, tek bir kentte tapım görmekle sınırlı kalan bir kültü olduğunu görüyoruz.

J. Eril Baştanrılar'a İlişkin Genel Değerlendirme

Bu bölümde ele aldığımız tanrıların çoğu hakkında yeterli kaynakların olmaması dikkat çekmektedir. Bu «Eril Baştanrılar»ın belli bir coğrafyada tapınım görmeleri de tartışmaya açık bir konu haline gelmektedir. Likya'da sadece tek bir kentte tebcil edildiği anlaşılan tanrılardan Kabireioi ve Limyros'un sadece Tlos'ta tapım gördükleri veya kültlerinin merkezinin Tlos olması dikkat çekicidir. Ayrıca, Kabireioi'un sadece Hellenistik Çağ'da tapım gördüğü, Limyros'un ise Roma İmparatorluk Ça-

ğı'nda ve Sabazios'un da **T35**'te sat.5'te yer alan τῶι Λυκίων ἔθνει ifadesinden Likya Birliği'nin etkin olduğu dönemlerde tebcil edildiği anlaşılmaktadır. Likya Birliği'nin tam olarak ne zaman kurulduğunu bilinmese de, Sabazios'un da en azından Roma İmparatorluk Çağı'nda Tlos'ta kesinlikle tebcil edilmiş olduğunu düşünebiliriz. Limyros adlı ırmak tanrısının ise, yine sadece Tlos'ta tebcil edildiği ve **T21**'den de anlaşılacağı üzere, Ms. III. yy.a kadar tapım gördüğü bilinmektedir. Tlos'un, tek bir kentte veya bölgede yer alan tapınçlara kapılarını açan bir kent olması dikkate çekmekte olup; bu durum, kente has bir özellik olarak görülmektedir.

Sadece tek bir kentte tapım gören tanrılardan Theoi Loandeis'in Hippokome'de, Theos Alandros'un Trimilis'de ve Tobaloas'ın da Arneai'da tapınaklarının olduğu anlaşılmaktadır. Bu kentlerin en başta gelen saygın kültleri oldukları açıkça anlaşılan tanrılardan sadece Tobaloas'ın M.ö. II./I. yy.da tebcil edildiği görülmekte; ama diğer iki tanrıya tam olarak ne zaman tapıldığı anlaşılamamaktadır. Tobaloas'a Hellen unsurlarının daha çok ön plana geçtiği bir dönemde yerel bir kült olarak tapılması dikkat edilmesi gereken bir diğer noktadır.

Adını bir ırmaktan alan tanrı Ksanthos'un da sadece Ksanthos'ta tebcil edildiği ve üstelik mevcut verilere göre Roma İmparatorluk Çağı'nda adına tapınak yapıldığı ve rahiplerinin bulunduğu belgelendirilmektedir.

Anadolu'da özellikle Frigya'da önemli bir yere sahip olan Men, Sabazios ve Sozon'un Likya'da da kayda değer tapınçları olduğu anlaşılmaktadır. Sozonun ise, kaynakları tartışmalı da olsa, daha çok Doğu ve Kuzey Likya'da daha etkin olduğunu söyleyebiliriz. Men gibi bu tanrının da Frigya kültürü unsurlarını rölyeflerinde açıkça gösterdiği farkedilmektedir. Bir yandan Frigya din kültürünün Likya'daki etkilerini kanıtlayan bu durum öte yandan kültlerin değişik bölgelerde kendilerine has anlatım ve semboller kazandıklarını da göstermektedir.

Likya'da adını ilk defa duyduğumuz tapınçlar da söz konusudur. Bunlardan Meizoares ve Meis Ourathos, yeni lokalize edilen bir kentin, (Mnara) egemenlik alanında tebcil edilmişlerdir. Meizoares'in bir ırmak tanrısı olduğu kesin olup; Meis Ourathos'un ise, tanrı Men'in Likya'daki yorumu olduğu söylenebilir. Adı yeni duyulan yerel tanrılardan biri de Somendeus'tur. Kültünün yalnızca Arykanda ve Limyra'da olduğu anlaşılan bu yerel tanrının Limyra Yalakbaşı'nda büyük bir tapınç alanına sahip olduğu görülmektedir. Her iki kentin de Beydağları'na baktığı dikkate alınarak bu tanrının bir dağ tanrısı olduğu düşünülse de; bunun, aslında Istlada adı

verilen küçük bir kentten doğmuş, yerel bir kült olduğu unutulmamalıdır.Bu yeni tanrıların Roma İmparatorluk Çağı'nda tebcil edildikleri kesin olup; bu durum, Roma İmparatorluk Çağı'nda yerel kültlerin oldukça etkili olduğunu ya da Hellenistik Çağ'da tebcil edilmeyen tanrıların Roma Çağı'nda tekrar Likya *pantheon*'una dahil edildiğini göstermektedir.

III. KAKASBOS (Κακασβος)

Akalissos

Nümizmatik Belgeler

T110 AULOCK 1974: no. 4

Ön yüz: Daha önceden damgalanmıştır.

Arka yüz: Atlı (tanrı veya kahraman) dört nala gider vaziyettedir, miğfer ve kısa giysi içindedir, kaldırdığı sağ elinde mızrak tutmaktadır, solunda ise siper yer almaktadır; ΑΚΑΛCCEΩΝ , Æ 21,74.

T111 AULOCK 1974: no. 5

Ön yüz: Gordianus defne çelengi içindedir; ΑΥ̓ Κ ΜΑΡ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC CEBA.

Arka yüz: Atlı (tanrı veya kahraman) dört nala gider vaziyettedir, miğfer ve kısa giysi içinde, kaldırdığı sağ elinde mızrak, solunda ise kalkan yer almaktadır; ΑΚΑΛΙCCEΩΝ , Æ 21,00.

Arykanda

Nümizmatik Belgeler

T112 ROBERT 1946: 66; AULOCK 1974: no. 29.

Ön yüz: Daha önceden damgalanmıştır.

Arka yüz: Atlı tanrı, ışın saçan miğfer ve kısa elbise giyinmiş, *khlamys* dalgalanmaktadır, kaldırdığı sağ elinde topuz yer almaktadır; ΑΡΥ̓ΚΑΝΔΕΩΝ, Æ 29,44.(III. Gordianus Dönemi).

T113 AULOCK 1974: no. 30

Bir önceki sikkenin aynısıdır Æ 29,31.

T114 AULOCK 1974: no. 31

Bir önceki sikkenin aynısıdır Æ 18,30.

T115 AULOCK 1974: no. 32

Bir önceki sikkenin aynısıdır Æ 22,13.

T116 AULOCK 1974: no. 33

Bir önceki sikkenin aynısıdır Æ 18,05.

T117 AULOCK 1974: no. 34

Bir önceki sikkenin aynısıdır Æ 13,65.

T118 AULOCK 1974: no. 35

Bir önceki sikkenin aynısıdır Æ 12,83

Balboura

Epigrafik Belgeler

T119 MILNER 1997: no. 9

| Ἀρτέ?μων Κακάς̣|βῳ εὐχήν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T122**.

Arkeolojik Belgeler

T120 SMITH 1997: no. K1[47]

Atlı kısa tunik ve *khalyms* giyinmiş ve *khalyms* etrafına ve omuzlarına düşerek boynunda U şeklinde bir kavis oluşturur. Atını sağa doğru tutmakta ve sağ elinde, geri ve yukarı çekilmiş bir biçimde sopa tutmaktadır.

T121 SMITH 1997: no. K2

Atlı kısa tunik ve *khalyms* giyinmiş ve *khalyms* etrafına ve omuzlarına düşerek boynunda U şeklinde bir kavis oluşturur. Atını sağa doğru tutmakta ve sağ elinde, geri ve yukarı çekilmiş bir biçimde sopa tutmaktadır.

T122 SMITH 1997: no. K3

Atlı yine kısa tunik ve pelerin giyinmiştir. Uzun gövdeli bir ata binen Kakasbos, atını sağa doğru sürmekte ve sağ elinde, geriye çekilmiş biçimde bir sopa tutmaktadır.Yazıtı bulunan tek rölyeftir. Yazıt için bakınız: **T119**.

T123 SMITH 1997: no. K4

Bekçiler kasabası, Yarık Pınar'da bulunan rölyef, bir kaya üzerinde kenarları çevrelenmiş dikdörtgen bir panel biçimindedir. Kaynağa yakın bir yerde bulunan rölyefte Atlı, kısa tunik ve *khlamys* giyinmiştir. Atını sağa doğru süren atlının sağ elinde arkaya doğru geri çekilen bir sopa bulunmaktadır.

Çığlık

Epigrafik Belgeler

T124 DELEMEN 1999: no. 56

[.]A[.]CYPOC Κεφά|λωνος εὐχήν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T125**.

Arkeolojik Belgeler

T125 DELEMEN 1999: no. 56

Atlının duruşu no. 24'te olduğu gibi atının başı da görünmektedir. Kılık kıyafetinin görüntüsü iki paralel kesiğin göğsünün sol yarısında eğik bir biçimde belirmesi dışında

---

47 SMITH 1997 kültlere ait buluntuları kült isimlerinin ilk harfini ve numaraları kullanarak sıraya sokmuş ve Kakasbos için de «K» simgesini kullanmıştır. Biz de yazara istinaden aynı şekilde belge no.sunu vermekteyiz.

uzun uzadıya fark edilebilir değil – belki de çıplaktır? Yazıtı kaidenin altındadır. Yazıt için bk. **T124**.

Danabeli (Tanabeli – Elmalı çevresinde)

Epigrafik Belgeler

T126 İPLİKÇİOĞLU 2002: no.1; *SEG* LII (2002): no. 1653.
[Α]ὑρ. Τερβημις Μολητος | Κύρσαντι εὐχήν

T127 İPLİKÇİOĞLU 2002: no. 2; *SEG* LII (2002): no. 1654.
[Δ]οῦλος Τρο|[κ]ρνδρυ Κακ|ασβεῖ εὐχήν.

T128 İPLİKÇİOĞLU 2002: no. 3; *SEG* LII (2002): no. 1655.
Γλύκων [--] | ανου ΜΑ[- - Κύρ]|σαντι εὐχήν].

T129 İPLİKÇİOĞLU 2002: no. 4; *SEG* LII (2002): no. 1656.
Ἑ|ρμαῖος CAOQ[--]| XPA [*ca* 2]Κύρσ|αντι εὐχήν]

T130 İPLİKÇİOĞLU 2002: no. 5; *SEG* LII (2002): no. 1657.
Ἑρμᾶις δ' ΒΑΡΕ[- - - Κύρσα]|ντι [Θ]θεῷ'' Κ[ακασβεῖ].

T131 İPLİKÇİOĞLU 2002: no. 6; *SEG* LII (2002): no. 1658.
[Σ]ύρος Σωπάτρ[ο]|υ εὐχήν.

T132 İPLİKÇİOĞLU 2002: no. 7; *SEG* LII (2002): no. 1659.
[Τρ]ρκο[ν]δας, υἱὸ|ς *ca* 4 | *ca*..2| CA, Κύρσαντι ε[ὐχήν].

T133 İPLİKÇİOĞLU 2002: no. 8; *SEG* LII (2002): no. 1660.
]εος, | -- | --] Κύρ[σαντι | εὐ]χήν.

T134 İPLİKÇİOĞLU 2002: no. 9; *SEG* LII (2002): no. 1661.
|*ca* 3].ιος Κακ[ασβεῖ | Κ]ύρσαντι [εὐχήν].

T135 İPLİKÇİOĞLU 2002: no. 10; *SEG* LII (2002): no.1662.
[--Π]ρρκλα|[νοῦ Κακασβ|εῖ | [Κύρσαντι] εὐχήν.

T136 İPLİKÇİOĞLU 2002: no. 11; *SEG* LII (2002): no. 1663.
ΕΡΜΟΙΟΥΑ|ΥΡΑΕΤΗC.

T137 İPLİKÇİOĞLU 2002: no. 12; *SEG* LII (2002): no. 1664.
[*ca* 3]OTHC.. Κύρσ|[α]ντι Θεῷ'' εὐχήν.

T138 İPLİKÇİOĞLU 2002: no. 13; *SEG* LII (2002): no. 1665.
| 4-5 |PNE[*ca* 5| Κ]ύρσαντι ε[ὐχήν]

T139 İPLİKÇİOĞLU 2002: no. 14; *SEG* LII (2002): no. 1666.
[--]ΡΜΑ [--|--Κύρσαντι Θε]ῷ'' εὐχ[ήν].

T140 İPLİKÇİOĞLU 2002: no. 15; *SEG* LII (2002): no. 1667.
[.?|ΤΡΟΜΟΥΜΙ[-- | .?|ΟΚΗΘΕΙν[--]|..

T141 İPLİKÇİOĞLU 2002: no. 16; *SEG* LII (2002): no. 1668.
[-- -- -]ΑΠΟΙΟΥΣΟΝΟΟΚΟ.| [-- -- --]..Κ.Ι

Dont (Oinoanda – Balboura Arasında)

Arkeolojik Belgeler

T142 *TAM* II/2 no.13b; ROBERT 1946: no. 10; FREI 1990a: 1808;; *LIMC* VI/1 (1992) :no 21; DELEMEN 1999: no.155.

Esenköy'de (tam olarak Dont) Oinoanda ve Balboura arasında. Atlı dört nala gitmekte ve sopayı dışarıya doğru kaldırmaktadır. Görünüşe göre beline doğru eğrilmiş *khitoniskos* giyinmiştir. Yazıta dair bir kanıt yoktur.

Khoma

Nümizmatik Belgeler

T143 ROBERT 1946: 64.; AULOCK 1974: no. 54.

Ön yüz: Gordianus defne çelengi içinde; ΑΥΤ ΚΑΙ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ ϹΕ.

Arka yüz: Kakasbos (?) dört nala gider vaziyettedir, takke, kısa giysi içindedir ve *khlamys* dalgalanmaktadır, kaldırdığı sağ elinde topuz tutmaktadır; ΧΩΜΑΤΕΙΤΩΝ Æ 18,73.

Korkuteli

Epigrafik Belgeler

T144 DELEMEN 1999: no. 16

Θοας Θ. Ἀχιου.

Arkeolojik tasviri için bk. **T148**.

T145 İPLİKÇİOĞLU *et alii* 1992: 195; DELEMEN 1999: no. 139.

[Ἑρ]μαῖος Ἀρτέμωνος δίς| Κακα(σ)βῳ εὐχήν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T155**.

T146 METZGER 1952: no.4; BEAN 1958: no. 102; DELEMEN 1999: no. 159.

Μασαδος Δ[α]|κιδος Θε[ῷ].

Arkeolojik tasviri için bk. **T156**.

Arkeolojik Belgeler

T147 DELEMEN 1999: no. 15

Atlının kalın ve silindirik topuzu sağ elinde eğimli bir biçimde dışarı doğru tutulmaktadır. Sol el dizginler üzerinde, sol kol ise vücuda yapışmış durumdadır. *Khitoniskos* giyinen atlının belinin aşağısına doğru etraflıca *khitoniskos* bağlanmıştır. V biçimli göğüsteki kıvrımlar *khlamys*'ü göstermektedir. Başında miğfer olduğu düşünülen ve miğferin de sorgucu bulunduğu düşünülen atlının atının omzunda bir şişlik mevcuttur. Atın baş halkası ve dizginler ayrıntılı bir şekilde betimlenmiştir. Yazıt bulunmamaktadır.

T148 DELEMEN 1999: no. 16

Betimlemeler DELEMEN 1999: no.15 ile aynı olan rölyefte atlının miğferinin sorgucu daha yukarıda ve yine atlının bedeninin daha kalın olduğu görülmektedir. Atlının göğsü bölmeli çapraz olarak oyulmuştur (zırh?). Topuzun ucu daha alçak olan sol *akroterion*'un üstüne binmiştir. Yazıt için bk. **T144**.

T149 DELEMEN 1999: no. 44

Yüzeyi son derece tahrip olan rölyefin, DELEMEN 1999: no. 43'de yer alan ve Herakles'e ait olan rölyefe hem ikonografik hem de işçilik bakımdan benzediği düşünülmektedir. Atlının göğsünün cepheden tasvir edildiği DELEMEN 1999: no.43'de yine atlının kolları dışarı doğrudur. Sağ elde kalın bir sopa dışarı doğru tutulmaktadır. Atlının çıplak olarak betimlendiği rölyefte at ise daha alçak ve bedeni de kısa ve kalındır. Atın yeleleri taranıp, dizginleri burun bandı da görünmektedir. Yazıt izi yoktur.

T150 DELEMEN 1999: no. 64

Stelde yer alan atlı figürünün başı kırılmıştır. İkonografik bakımdan buluntu yeri bilinmeyen DELEMEN 1999: no.59'a benzetilen rölyefte, atlının sol kolu kısaltılmış ve atının yükselen ön bacağının altına destek eklenmiştir. Yazıt izi bulunmamaktadır.

T151 DELEMEN 1999: no. 68

Atlının duruşu ve ikonografisi DELEMEN 1999: no. 67'e benzemekte bunun yanında rölyefe kolsuz manto eklenmiştir. DELEMEN 1999: no. 67'de Atlının at üzerinde yükseldiği görünmektedir. Kalın ve boğumlu sopa sağ elde dışarı doğruyken, sol el ise atın dizginleri tutmaktadır. Atlının giysisi dar ve bele bağlanmış bir şekildedir, giysisinin kolları büzgülüdür. Boynunda üç bandın paralel birer halka olarak betimlendiği görülür. Bunlar belki de bir manto veya bir zırhı betimlemektedir. Atın baş halkası, göğüs kısmı ve eyer betimlenmiştir. Eğri bir çıkıntı belde zikzak bir biçimde tunik ve zırhı göstermektedir.

T152 BEAN 1971: 14; DELEMEN 1999: no. 101

Rölyefin yüzeyinde küçük çentikler yer almasına rağmen oldukça iyi korunduğu düşünülmektedir. Atlının duruşu ve ikonografik özellikleri DELEMEN 1999: no.100'e benzemektedir. Çaprazlama biçimde görülen *khitoniskos*'un üzerindeki kıvrımlar kalçaları da kaplamaktadır. *Khlamys* arkaya doğru şişmiş, küçük bir kanata benzemektedir. Atın baş halkası ve dizginleri görünmektedir. Yazıtsızdır.

T153 DELEMEN 1999: no. 117

Sadece kenarlarının ufalandığı stel diğerlerine oranla daha iyi korunmuştur. Rölyefteki betimlemeler DELEMEN 1999: no. 15-18 ile benzerlikler gösterir. Çaprazlama biçimde belin yukarısında sıralar oluşturan tasvirler *khitoniskos*'un üzerinde bir manto-

nun olabileceğini düşündürmektedir. Atlının sopasının da çentikler içinde kaldığı görülmektedir. Atın da sadece burun bandı ve dizginleri görünmektedir. Yazıtsızdır.

T154 DELEMEN 1999: no. 119

Bugün Burdur Müzesi'nde yer alan stelin buluntu yeri tam olarak bilinmediği kaydedilmiş fakat bu konuda DELEMEN 1999: 126 buluntu yerinin Korkuteli civarında olabileceğini düşünmektedir. Daha alçak olan köşesi kırılmış ve yüzeyi de aşınmıştır. İkonografik ve işçilik bakımından özellikle DELEMEN 1999: no. 118, 43-47'e benzemektedir. At, düz bir şekilde önüne bakmakta, sol ön bacağı bir önceki rölyeflerde tasvir edilenlerden daha çok yukarıda durmaktadır. Yazıta dair bir kanıt gözlenmemiştir.

T155 İPLİKÇİOĞLU *et alii* 1992: 195; DELEMEN 1999: no. 139.

İşçiliğinin değişikliği dışında Kakasbos'un duruş ve ikonografik özellikleri DELEMEN 1999: no.4'e benzemektedir. Atlının sol kolu dizginlere doğru gerilmiş ve ön kolun göğüsle birleştirildiği düşünülmektedir. Dışarıya doğru uzanan *khitoniskos* giyinen atlının giysisinin kıvrımlarının birbirlerine paralel gelecek şekilde döküldüğü görülmektedir. Kolsuz mantonun yanı sıra bebek önlüğü andıran giysi ise göğsünü ve omuzlarını kaplamaktadır. Geniş bir şekilde tasvir edilen atlının başında dalgalı saçları da dikkat çekicidir. Kaşlarının ve elmacık kemiklerinin vurgulandığı atlının atının başı oldukça uzun, çenesi kaba ve kulakları küçüktür. Atın uzun yeleleri ringa balığı kemiği biçimde tasvir edilmiş, dizginler ve burun bandı rölyefte yer almış ve göğüslüğü, örtüsü de oyulmuştur. Yazıt için bk. **T145**.

T156 METZGER 1952: no.4.; BEAN 1958: no. 102; *LIMC* VI/I (1992) no. 16; DELEMEN 1999: no. 159.

Kireç taşından yapılmış olan rölyefin kenarları ufalanmış, yüzeyi de aşınmıştır. Atlı, DELEMEN 1999: no. 158'de olduğu gibidir. Atlının sağ elinde ince bir sopa yer almakta, kıvrımsız olan *khitoniskos* alçak kenara doğru kabarmaktadır. Atlının saçları omuzlarına değmektedir. Yazıt için bk. **T146**.

T157 DELEMEN 1999: no. 181

Kireç taşından yapılmış olan rölyefin sonradan şekil verilmesinden dolayı orijinal biçimi bilinmemektedir. Atlının başının yer aldığı rölyefin üst kısmı kayıptır. Daha alçak kenarlar kırılmış, yüzey aşınmış ve keskin bir şeyle kazınmıştır. İkonografik bakımından özellikle atın dizaynı bakımından DELEMEN 1999: no. 114'e benzemektedir. Atlı topuzunu başına doğru tutmaktadır. *Khitoniskos*'un beline sarılmış, pililer V biçiminde kuşanarak atlının önünde eğri bir biçimde durmaktadır. At bandı ve dizginler rölyefte yer almaktadır. Yazıta dair bir kanıt yoktur.

Korydalla

Nümizmatik Belgeler

T158 ROBERT 1955: 11; *SNG* AULOCK 1964: 4295; AULOCK 1974: no. 73

Ön yüz: Önceden damgalanmıştır.

Arka yüz: Atlı (tanrı veya kahraman) dört nala gider vaziyettedir, miğfer ve kısa giysi içinde, *khlamys* dalgalanmaktadır, kaldırdığı sağ elinde mızrak var, atın altında sütun veya sunak bulunmaktadır. Öne doğru dal; ΚΟΡΥΔΑΛΛΕΩΝ Æ 15,50.

T159 AULOCK 1974: no. 75

Ön yüz: Önceden damgalanmıştır.

Arka yüz: Atlı (tanrı veya kahraman) dört nala gider vaziyettedir, miğfer, kısa giysi içindedir ve *khlamys* dalgalanmaktadır, kaldırdığı sağ elinde mızrak vardır. Atın altında sütun veya sunak vardır; ΚΟΡΥΔΑΛΛΕΩΝ Æ 18,81.

T160 AULOCK 1974: no. 76

Bir önceki sikkenin aynısıdır Æ 17,99.

Kyaneai

Nümizmatik Belgeler

T161 ROBERT 1955: 11-12; AULOCK 1974: no. 84.

Ön yüz: Gordianus defne çelengi içindedir; ΑΥΤ ΚΑΙ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ ϹΕΒ.

Arka yüz: Atlı (tanrı veya kahraman) dört nala gider vaziyettedir, miğfer ve kısa giysiler içindedir ve *khlamys* dalgalanmaktadır, kaldırdığı sağ elinde mızrak bulunmaktadır; ΚΥΑΝΕΙΤΩΝ Æ 15,65.

T162 AULOCK 1974: no. 85

Bir önceki sikkenin aynısıdır Æ 12,19.

T163 AULOCK 1974: no. 86

Bir önceki sikkenin aynısıdır Æ 17,30.

T164 AULOCK 1974: no. 87

Bir önceki sikkenin aynısıdır Æ 17,25.

T165 AULOCK 1974: no. 88

Bir önceki sikkenin aynısıdır Æ 16,93.

T166 AULOCK 1974: no. 89

Bir önceki sikkenin aynısıdır Æ 16,08.

T167 AULOCK 1974: no. 90

Bir önceki sikkenin aynısıdır Æ 15,28.

Oinoanda

Epigrafik Belgeler

T168 DELEMEN 1999: no. 30

ΚΕ[- - -]| Θεῷ Κακας[βῳ εὐχὴν].

Arkeolojik tasviri için bk. **T185**.

T169 DELEMEN 1999: no. 80

Κακασβῳ | εὐχήν | Ἑρμαῖος δὶς.

Arkeolojik tasviri için bk. **T186**.

T170 DELEMEN 1999: no. 82

Κακασβῳ | εὐχὴν | Διογᾶς.

Arkeolojik tasviri için bk. **T187**.

T171 DELEMEN 1999: no. 83

Κακασβῳ εὐχὴν | Ἑρμαῖος Ἀρτέμεους.

Arkeolojik tasviri için bk. **T188**.

T172 DELEMEN 1999: no. 88

[Θ]ε[ῷ] Κακασ[βῳ | [- - - -]Α[- -].

Arkeolojik tasviri için bk. **T190**.

T173 DELEMEN 1999: no. 90

Θοας Μαρεῖνου | Θεῷ Κακασβῳ εὐχήν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T192**.

T174 DELEMEN 1999: no. 91

Θεῷ | Κακα[σ]βῳ | εὐχὴν | Οσαις Διο - -||[4].

Arkeolojik tasviri için bk. **T193**.

T175 BEAN 1956: no. 22; DELEMEN 1999: no. 92

Ἀνδρέας Θεῷ | Ḳακασβει εὐχήν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T194**.

T176 DELEMEN 1999: no. 93

Θεῷ Κακασβῳ | εὐχὴν (*sic*) | Ἀρτέμων Ἡρακλ|έωνος.

Arkeolojik tasviri için bk. **T195**.

T177 DELEMEN 1999: no. 94

Ḍ.ΚΕṚΠΟϹ[- -]ΘΕ[Ẇ | Κακας (β)ῳ εὐχήν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T196**.

T178 DELEMEN 1999: no. 95

Κλέαρχος Ἀρτέμω|νος Κακασ[βῳ] εὐχήν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T197**.

T179 DELEMEN 1999: no. 144

Θεῷ Κακα|σβῳ εὐχὴν Ἑρμ|αῖς Ανακου.

Arkeolojik tasviri için bk. **T198**.

T180 DELEMEN 1999: no. 145

Ἀρτέμων β΄ Μελεάγρο[υ] | Θεῷ Κακασβῳ εὐχ[ήν].

Arkeolojik tasviri için bk. **T199**.

T181 DELEMEN 1999: no. 146

Θοας Διογένος | Θεῷ ḲΙΘ̣ΟΥ̣ εὐχήν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T200**.

T182 BEAN 1956: no. 23; DELEMEN 1999: no. 147

Πολέμων Διογένος | Κακασβῳ εὐχήν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T201**.

T183 DELEMEN 1999: no. 186

[Θ]εῷ Κακασβῳ | [Ἡ]ρακλέδων εὐχήν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T203**.

T184 DELEMEN 1999: no. 187

Κλέαρχος Ἑρμαίου Θεῷ | Κακασβ <*sic*> εὐχή[ν].

Arkeolojik tasviri için bk. **T204**.

Arkeolojik Belgeler

T185 DELEMEN 1999: no. 30

İşçilik çok farklı olsa da ikonografik bakımından DELEMEN 1999: no. 24'e benzemektedir. Atlı seyir halindedir, atlının başı ve kolu sopayla beraber orantılı olarak vurgulanmıştır. Sol eli ise göğsünde yer almaktadır. Atlının kolsuz mantosu kısa giysisinin üzerinde – belki de no. 88, 90, 146 ve 147'de olduğu gibi zırh olabilir – öne doğru bağlanmış, göğsünde V biçiminde görünmektedir. Atlının saçları geniş yüzüne doğru taranmış, büyük gözleri de aşağıya doğru betimlenmiş, burun ve ağzı da ufak tasvir edilmiştir. Atın ise uzun yeleleri alnına doğru düğümlenmiş, baş halkası ve dizginler de rölyefte yer almıştır. Yazıt kaidede yer almaktadır. Yazıt için bk. **T168**.

T186 KÜTÜK 1986: 413; *LIMC* VI/1-2 (1992) no. 2; DELEMEN 1999: no. 80.

Bugün Fethiye Müzesi'nde yer alan stel, Oinoanda'nın kuzeyinde bulunmuştur. Kireç taşından yapılmış olan rölyefin yüzeyi tamamen bozuk ve küçük çatlaklarla doludur. Rölyef, DELEMEN 1999: no. 24-26 ve 37'e benzemektedir ama atlının saçı yüze doğru taranmıştır. Yazıt atın bacakları arasından kaideye doğru devam etmektedir. Yazıt için bk. **T169**.

T187 KÜTÜK 1986: 413; DELEMEN 1999: no. 82.

Bugün Fethiye Müzesi'nde yer alan stel, Oinoanda'nın kuzeyinde bulunmuştur. Kireç taşından yapılmış olan rölyefin yüzeyi oldukça hasar görmüştür. Atlının başı ve yukarısı ufalanmıştır. Stel, DELEMEN 1999: no. 24-26, 37, 80 ve 81'e oldukça benzemektedir. Yazıt atlının yukarısından atın bacaklarının arasından devam etmektedir. Yazıt için bk. **T170**.

T188 KÜTÜK 1986: 412; DELEMEN 1999: no. 83.

Rölyef, DELEMEN 1999: no. 24-26, 37 ve 80-82'ye oldukça benzerdir. Yazıt iyi bir durumdadır, atın bacakları arasından başlayan yazıt kaideye doğru devam etmiştir. Yazıt için bk. **T171**.

T189 KÜTÜK 1986: 410 v.d.; DELEMEN 1999: no. 86.

Kireç taşından yapılmış olan stelin kenarları kırılmış yüzeyi oldukça hasar görmüştür. Yine bu rölyef de DELEMEN 1999: no. 28-29, 84-85'e benzemekte tek farklılık atın yüzünün cepheden görünmesidir. Yazıtın izi yoktur.

T190 DELEMEN 1999: no. 88

Bugün Fethiye Müzesi'nde yer alan stelin buluntu yerinin bilinmediği kaydedilse de DELEMEN 1999: 116 bu rölyefin Oinoanda'nın çevresinde bulunmuş olacağını düşünmektedir. İkonografik ve işçilik bakımından DELEMEN 1999: no. 30, 90, 146-147'ye benzemektedir. Atlının sol kolu diğer kola oranla daha belirgin tasvir edildiği görülmektedir. Atlının giysisinin üst kısmı bedene yapışmış, aşağısı ise beline eğik, yatay pililer yayılmıştır. Atlının zırhına ait olabileceği düşünülen *lappets* ve *pteryges* de görünmektedir. Cepheden manto görünmekte, göğüste V biçiminde vücuda sarılmaktadır. Yazıt atın bacaklarının arasında başlayarak kaideye doğru devam etmektedir. Yazıt için bk. **T172**.

T191 KÜTÜK 1986: 408; DELEMEN 1999: no. 89.

Bugün Fethiye Müzesi'nde yer alan stel, Oinoanda'nın kuzeyinde bulunmuştur. Kireç taşından yapılmış olan rölyefin yüzeyi sudan dolayı çok kötü hasar görmüş, kısmen de çatlaklarla kaplanmıştır. Rölyef ikonografik olarak at da dahil olmak üzere DELEMEN 1999: no. 28-29 ve 84-87'ye benzemektedir. Yazıta dair bir kanıt bulunamamıştır.

T192 KÜTÜK 1986: 411; DELEMEN 1999: no. 90.

Bugün Fethiye Müzesi'nde yer alan stel, Oinoanda'nın kuzeyinde bulunmuştur. Kireç taşından yapılmış olan stelin üst ucunda atlı yer almakta ama yüzü kırık biçimdedir.

Yüzey iyi durumda olan rölyefte Kakasbos, DELEMEN 1999: no. 30 ve 88 ile aynı özelliklere sahiptir. Zırhının detayları mantosu ve atın araçları diğer rölyeflere nazaran daha iyi kalmıştır. Yazıt kaide üzerinde yer almaktadır. Yazıt için bk. **T173**.

T193 DELEMEN 1999: no. 91

Bugün İzmir Müzesi'nde yer alan stelin buluntu yerinin belli olmadığı kaydedilmiş ama bu konuda DELEMEN 1999: 118 stelin Oinoanda'nın çevresinde yer aldığını düşünmektedir. Kireç taşından yapılmış olan rölyefin kenarları eşit olmayacak derecede ufalanmıştır. Rölyefte Kakasbos, DELEMEN 1999: no. 30, 88, 90 ve 147'ye benzerdir. Rölyefteki tasvirde, atlının sol el göğse bağlı olup, atlının giysisi üst kısmına yapışmış, iki enlemesine pililerin sırasının yukarısında bir zırh iki *peteryges* (veya *lappets*) görünmektedir. Göğüste yer alan U biçimli kıvrımlar göğüste bir mantoya işaret etmektedir. Atlının saçları başının ortasında toplanmış ve atlının göz kapakları ve irisleri de rölyefte yer almaktadır. Yazıt, figürün etrafından , atın bacaklarına oradan da kaideye doğru uzanmaktadır. Yazıt için bk. **T174**.

T194 BEAN 1956: no. 22; BEAN 1978: 195; DELEMEN 1999: no. 92

Bugün nerede olduğu bilinmeyen stelin İncealiler (Oinoanda)'de görülmüştür. Diğer stellere nazaran daha iyi korunmuş olan rölyefte Kakasbos daha ince orantılara sahiptir. Kakasbos, DELEMEN 1999: no. 30, 88, 90, 91 ve 147'ye tasvir bakımından oldukça yakındır. Burada atlının sol kol yukarıda yer almamaktadır. Atlının kısa giysisinin üzerine kolsuz manto giyindiği görülmektedir. Atlının kısa saçları yüze doğru taranmıştır. Yazıt kaideye kazınmıştır. Yazıt için bk. **T175**.

T195 DELEMEN 1999: no. 93

Bugün Fethiye Müzesi'nde yer alan stelin nerede bulunduğunun belli olmadığı kaydedilmiş olsa da DELEMEN 1999: 119'a göre stel Oinoanda çevresinde bulunmuş olmalı. Kireç taşından yapılmış olan rölefin kenarları ufalanmış ve yüzeyi de hasar görmüştür. Rölyefte yer alan atlının DELEMEN 1999: no. 30, 88, 90-92 ve 147 ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Kakasbos'un her iki kolu da simetrik olarak yukarıya doğru kalkık biçimdedir. Orantılar DELEMEN 1999: no. 92 gibi uzatılmıştır. Muhtemelen *pteryges*'in iki sıralı bir zırh olarak kolsuz mantoyla beraber giyinilmiştir. Atlının saçları kısa ve yüze doğru taranmış, atın burnu diğerlerine göre kısaltılmıştır. Yazıt atın bacaklarının arasından ve etrafından başlayarak kaideye doğru devam etmektedir. Yazıt için bk. **T176**.

T196 KÜTÜK 1986: 409; DELEMEN 1999: no. 94.

Bugün Fethiye Müzesi'nde bulunan stel, Oinoanda'nın kuzeyinde bulunmuştur. Kireç taşından yapılmış olan rölyefte atlının yüzü kırılmış, yüzeyi de kısmen kaplanmıştır. Rölyefte yer alan Kakasbos, DELEMEN 1999: no. 30, 88, 90-93 ve 147 ile aynıdır sadece atlının sol eli göğse bağlı olması farklıdır. Atlının kıvrımsız giysisini adlandırmak oldukça zor olup, kolsuz mantosu da göğüste U şeklinde kıvrımlar oluşturmaktadır. Atın sol ön bacağı yere değmektedir. Yazıt kaidede yer almakta, bazı harfler aşağıya doğru yazılmıştır. Yazıt için bk. **T177**.

T197 KÜTÜK 1986: 412; DELEMEN 1999: no. 95.

Bugün Fethiye Müzesi'nde yer alan stel, Oinoanda'nın kuzeyinde bulunmuştur. Kireç taşından yapılmış olan stelde atlının başı kırılmış rölyefin de yüzeyi tamamen bozulmuş ve kısmen de kaplanmıştır. Kakasbos, DELEMEN 1999: no. 30, 88, 90-94 ve 147 'ye benzemektedir. Atlının kısa giysisi tipik olup, yazıtı ise kaidede yer almaktadır. Yazıt için bk. **T178**.

T198 KÜTÜK 1986: 410; *LIMC* VI/1-2 (1992) no.2; DELEMEN 1999: no. 144.

Bugün Fethiye Müzesi'nde yer alan stel, Oinoanda'nın kuzeyinde bulunmuştur. Kireç taşından yapılmış olan stelin yüzeyi oldukça aşınmıştır. Rölyefte Kakasbos, ikonografik bakımdan DELEMEN 1999: no. 24-26 ve 37 ile benzer özellikler taşımakta sadece atlının başı ve göğsü diğerlerine nazaran daha görünür durumdadır. Atlı *khitoniskos* giyinmiş ve giysi havalanmış durumdadır. Ayrıca kolsuz manto giyinmiş olan atlının omuzları ve göğsünün büyük bir bölümü kapanmıştır. Atlının saçları kısa olmasının yanı sıra yuvarlakça ve düz bir biçimde yüze doğru taranmıştır. İşçilik kaba da olsa orantılar adı geçen rölyeflerle karşılaştırılabilir ölçüdedir. Yazıt, atın bacakları arasından kaideye doğru devam etmektedir. Yazıt için bk. **T179**.

T199 KÜTÜK 1986: 410; DELEMEN 1999: no. 145.

Bugün Fethiye Müzesi'nde yer alan stel, Oinoanda'nın kuzeyinde bulunmuştur. Kaba ,damarlı mermerden yapılmış olan rölyef köşeleri kırılmış, kısmen de yüzeyi kaplanmıştır. Rölyefte yer alan Kakasbos, ikonografik bakımdan DELEMEN 1999: no. 144'e benzerdir. Atlı kuşaksız *khitoniskos* giyinmiş, giysisi daha alçak olan köşeye doğru kabarmaktadır. Atlının oval yüzü kıvırcık saçlarla şekillendirilmiş, kaşlar kemerli biçimde, gözler büyükçe ve ağzı, çenesi de küçük bir biçimde tasvir edilmiştir. Atının başı ise oldukça geniş olup, atın baş halkası, dizginleri de rölyefte yer almıştır. Yazıt kaidede yer almıştır. Yazıt için bk. **T180**.

T200 DELEMEN 1999: no. 146

Bugün Fethiye Müzesi'nde yer alan stelin buluntu yerinin tam olarak bilinmediği kaydedilmiş ama DELEMEN 1999: 133'e göre buluntu yeri Oinoanda ve çevresi olmalıdır. Kireç taşından yapılmış olan rölyefin yüzeyi, sert hava koşulları nedeniyle bozulmuştur. Rölyef, DELEMEN 1999: no. 30, 88 ve 90'daki ikonografi ve işçiliğe benzemektedir. Yazıt kaidede yer almaktadır. Yazıt için bk. **T181**.

T201 BEAN 1956: no. 23; KÜTÜK 1986: 411; *LIMC* VI/1-2 (1992) no.3; DELEMEN 1999: no. 147.

Bugün Fethiye Müzesi'nde yer alan stel, Oinoanda'nın güneyinde bulunan Ören Platosu'nda bulunmuştur. Kireç taşından yapılmış olan rölyefin durumu diğerlerine göre daha iyi korunmuştur. Rölyef, ikonografik ve işçilik bakımdan DELEMEN 1999: no. 30,88,90 ve 146 ile tekrarlayan özelliklere sahiptir. Yazıt kaideye kazınmıştır. Yazıt için bk. **T182**.

T202 KÜTÜK 1986: 412; DELEMEN 1999: no. 152

Bugün Fethiye Müzesi'nde yer alan stel, Oinoanda'nın kuzeyinde bulunmuştur. Kireç taşından yapılmış olan rölyefin yüzeyi hasar görmüş, çatlamış ve kısmen de kaplanmıştır. Rölyefte yer alan atlının duruşu DELEMEN 1999: no. 19'a benzemektedir. Atlının elbisesi çapraz kuşaklı *khitoniskos*'tur. Uzun yüzlü ve sakalsız olan atlının atı da profilde açıkça görünmektedir. Atın baş halkası, boyunduruğu, göğüs *plates*'i, eyeri ve burun bandı rölyefte oldukça açık tasvir edilmiştir. Yazıta dair bir kanıt kalmamıştır.

T203 KÜTÜK 1986: 411 ; DELEMEN 1999: no. 186.

Bugün Fethiye Müzesi'nde yer alan fragman stel, Oinoanda'nın kuzeyinde bulunmuştur. Kireç taşından yapılmış olan rölyefin orijinal biçimi bilinmemektedir. Rölyefin üst kısmı ve kenarları kırılmış, yüzeyi bozulmuş ve yıpranmıştır. Rölyefte mevcut kalan Kakasbos taslağı, DELEMEN 1999: no. 24-26, 37-38, 80-83'le benzerlikler göstermektedir. Yazıt için bk. **T183**.

T204 KÜTÜK 1986: 412; DELEMEN 1999: no. 187.

Bugün Fethiye Müzesi'nde yer alan stel, Oinoanda'nın kuzeyinde bulunmuştur. Kireç taşından yapılmış olan rölyefin orijinal hali belirsizdir. Rölyefin üst kısım ve kenarlar kırılmış, yüzey de bozulmuş ve kaplanmıştır. Rölyefte mevcut kalan Kakasbos rölyefi taslağı, DELEMEN 1999: no. 24-26, 37-38, 80-83 ile benzeşmektedir. Yazıt kaidede yer almaktadır. Yazıt için bk. **T184**.

T205 ROBERT 1969: 1456; DELEMEN 1999: no. 194

Bugün nerede olduğu bilinmeyen stel, Oinoanda çevresinde bulunmuştur. Stelin meteryali, tipi, ebat ve durumu, rölyefin tasviri kadar rapora geçmiştir. Kakasbos'a adak yazıtı olmasından başka bir bilgi sunulmamıştır. Yazıt: *Non vidimus*.

T206 ROBERT 1969: 1456; DELEMEN 1999: no. 195

Bugün nerede olduğu bilinmeyen stel, Oinoanda çevresinde bulunmuştur. Kakasbos'a adak üzerine oluşturulmuş yazıt olmasından başka bir bilgi sunulmamıştır. Yazıt: *Non vidimus*.

T207 ROBERT 1969: 50; DELEMEN 1999: no. 196

Bugün nerede olduğu bilinmeyen stel,Oinoanda çevresinde bulunmuştur. Kakasbos'a adağı üzerine sunulan yazıtta, Kakasbos için *epekoos epitheton* kullanıldığı belirtilmiştir. Yazıt: *Non vidimus*.

Seki

Epigrafik Belgeler

T208 ROBERT 1946: no.21; DELEMEN 1999: no. 24

Κακασβῳ | εὐχὴν | [Ἀ]ρτέμων δὶς Πολέμ|ωνος||[4].

Arkeolojik tasviri için bk. **T220**.

T209 DELEMEN 1999: no. 25.

Κακασβῳ εὐχ|ὴν | Πετραῖος.

Arkeolojik tasviri için bk. **T221**.

T210 DELEMEN 1999: no. 27

Θεῷ Κακασβῳ Ἑρμαῖ|ος Διογένεους εὐχὴν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T222**.

T211 DELEMEN 1999: no. 28

Ζηνωνίς Θοαντος | Θεῷ Κακασβῳ [εὐχήν].

Arkeolojik tasviri için bk. **T223**.

T212 ROBERT 1946: no.20; DELEMEN 1999: no. 29

[- -]POC ΘEW MEΘIÇH | [- - -].

Arkeolojik tasviri için bk. **T224**.

T213 DELEMEN 1999: no. 84

Ἡρακλέων AKE[- -] | Θεῷ Κακασβῳ [- -].

Arkeolojik tasviri için bk. **T226**.

T214 DELEMEN 1999: no. 125.

[- - -]ων Δ[- -]ας | [Κακ]ασβ[ῳ] εὐ[χήν].

Arkeolojik tasviri için bk. **T230**.

T215 DELEMEN 1999: no. 140.

[- - -]ηνος Οσαει | Κακα<σ>βῳ εὐχ[ήν].

Arkeolojik tasviri için bk. **T231**.

T216 DELEMEN 1999: no. 141.

Κερος Ἡγησ(ι)κλέω|νος Κακασβῳ | [εὐχ]ήν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T232**.

T217 DELEMEN 1999: no. 142.

Τ[υ]λος Α[- - -] | [- - -]ΟΣ[- - -].

Arkeolojik tasviri için bk. **T233**.

T218 DELEMEN 1999: no. 143.

Ῥοῦφος ΕΥ[- - -] | Κακασβῳ[- - -].

Arkeolojik tasviri için bk. **T234**.

T219 BEAN 1971: no. 16; DELEMEN 1999: no. 197.

Κακασβᾳ | [Τ]ληπόλεμος Ἑρμαίου | [εὐχή]ν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T235**.

Arkeolojik Belgeler

T220 ROBERT 1946: no.21; FREI 1990a: 1808; *LIMC* VI (1992) no. 2; DELEMEN 1999: no. 24.

Atlının sağ elinde başının üzerine doğru tuttuğu topuz, sol elinde ise atın dizginleri yer almaktadır. Atlının giysisinin üst kısmı tamamen bedenine yapışmış, belinin aşağısında da iki sıra oyulmuş radyal, birbirinin üzerine gelecek şekilde *pteryges*'in iki sırası göğsünde betimlenmiştir. Sağ omzuna bağlanmış olan kolsuz manto ise göğsünün kıvrımlarını geriye doğru itmektedir. Ayaklarında botların yer aldığı atlının saçları başının ortasında toplanmış ve dalgalı bir şekilde resmedilmiştir. Yüz ise dikkatli bir biçimde tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Yazıt için bk. **T208**.

T221 KÜTÜK 1986: 409 v.d; *LIMC* VI/1-2 (1992) no. 2a; DELEMEN 1999: no. 25.

Rölyefte yer alan Kakasbos, bir önceki rölyefe benzemekle beraber, atlının saçları yüze doğru taranmıştır. Profildeki atın ise çeneleri ayrık ve uzun yeleleri başının üzerinde boğum oluşturmuştur. Burun bandı ve dizginler rölyefte tasvir edilmektedir. Yazıt için bk. **T209**.

T222 FREI 1990a: 1808; *LIMC* VI/1-2 (1992) no. 1; DELEMEN 1999: no. 27

DELEMEN 1999: 97'ye göre, DELEMEN 1999: no. 24'e benzeyen yönlerinden dolayı stel Seki Platosunda bulunmuştur. En azından Seki'nin komşusu olduğu bir bölgede bulunmuş olduğu düşünülen, Kakasbos'a adanan adakta, adağı gerçekleştiren ailenin aynı zamanda Telmessos'ta Dioskuroi'lara da adağı gerçekleştirdiği bilinmekte-

dir[48]. Atlının duruşu, DELEMEN 1999: no. 24'e açıkça benzerlik göstermektedir. *Klavi* ile tunik giyinmiş olan atlının kolsuz mantosu da sağ omzuna bağlanmış ve arkaya doğru gerilmiştir. Yüz kavisli bir biçimde baş da saçsız bir şekilde tasvir edilmiştir. At, kısa ve kalın bir biçimde, başının 4/3'ü görünebilmekte ve uzun yeleleri de taranmış bir biçimde betimlenmiştir. Yazıt için bk. **T210**.

T223 KÜTÜK 1986: 408; DELEMEN 1999: no. 28

DELEMEN 1999: no. 25'deki gibi tasvir edilen Kakasbos'un *khitoniskos* ve *khlamys* giyindiği görülmektedir. *Khlamys* sağ omzuna bağlanmış, saçları ise yüze doğru taranarak kulak arkası yapılmıştır. Atının ise baş halkası ve dizginleri rölyefte tasvir edilmiştir. Yazıt için bk. **T211**.

T224 ROBERT 1946: no.20; FREI 1990a: 1808; *LIMC* VI/1 (1992) no. 4; DELEMEN 1999: no. 29

Üzerinde üstünkörü sonradan yapılmış olan çentikler ve çizikler yer almaktadır. Atlı dört nala sağa doğru yönelmiş, üzerinde *khitoniskos* ve *khlamys* olduğu anlaşılmaktadır. Atlının başı görünmekte, dalgalı saçlarının ortaya getirilip arkaya doğru tarandığı fark edilmiştir. Yazıt kaideye kazınmıştır. Yazıt için bk. **T212**.

T225 DELEMEN 1999: no. 33

Yüzeyi yıpranmış ve tamamen çatlamış bir rölyefte *khlamys*'ünü geriye atmış çıplak atlı.

T226 DELEMEN 1999: no. 84.

Yüzeyi iyi korunmuş rölyefte, Kakasbos tasviri DELEMEN 1999: no. 28'e benzemektedir. Yazıt için bk. **T213**.

T227 KÜTÜK 1986: 408; DELEMEN 1999: no. 87.

Yüzeyi tahrip olmuş olan rölyefte, atının başı görünen Kakasbos'un tasviri DELEMEN 1999: no. 28-29 gibidir.

T228 KÜTÜK 1986: 410; DELEMEN 1999: no. 96.

Rölyefte yer alan Kakasbos'un DELEMEN 1999: no. 30, 88, 90 – 95 ve 147'e benzemektedir.

T229 DELEMEN 1999: no. 111.

Atlı oldukça kalın bir sopa taşımakta ve duruş itibariyle DELEMEN 1999: no. 22'ye benzemektedir. Saçları yüze doğru taranmış olan atlının giysileri mevcut olup, kalçaları örtünmemiştir. Atının sürüş takımı gösterilmemiştir.

---

[48] BERARD 1890: no.11; ROBERT 1983: no.2; TAM II/2: 5

T230 KÜTÜK 1986: 409; DELEMEN 1999: no. 125.

Yüzeyi hasar görmüş ve kısmen de kaplanmış olan taşta Kakasbos duruş bakımından DELEMEN 1999: no. 88 ile aynıdır. *Khitoniskos* ve kolsuz manto ile bebek yakalığına benzer *aigis* giyinmiş olan atlının kıvırcık saçları üste doğru toplanmış; geniş gözleri, göz kapaklarını da içine alarak aşağı doğru betimlenmiştir. Atının baş halkası e dizginleri de rölyefte yer almaktadır. Yazıt için bk. **T214**.

T231 DELEMEN 1999: no. 140.

Kenarlarının kırık olduğu, yüzeyinde küçük çatlakların olduğu rölyefte Kakasbos ikonografik ve işçilik bakımdan DELEMEN 1999: no. 139'a benzemektedir. Rölyefte yer alan atlının saçları başının ortasında toplanmış ve geriye doğru taranmıştır. Atının uzun yeleleri alev biçiminde betimlenmiştir. Yazıt için bk. **T215**.

T232 DELEMEN 1999: no. 141.

Kenarları kırılmış, yüzeyi hasar görmüş ve kısmen de kaplanmış olan rölyefte, Kakasbos işçilik açısından DELEMEN 1999: no. 139'a, ikonografik açıdan ise DELEMEN 1999: no. 140'a benzemektedir. Atın uzun yelesi sırma biçimde betimlenmiştir. Yazıt için bk. **T216.**

T233 DELEMEN 1999: no. 142.

Yüzeyi aşınmış olan rölyefte Kakasbos, DELEMEN 1999: no. 141'e benzemektedir. Yazıt için bk. **T217**.

T234 DELEMEN 1999: no. 143.

Yüzeyi aşınmış ve kaplanmış olan rölyefte Kakasbos DELEMEN 1999: no. 141 ve 142'ye oldukça benzemektedir. Yazıt için bk. **T218**.

T235 BEAN 1971: no. 16; DELEMEN 1999: no. 197.

Rölyefte, Kakasbos sopayı savurmaktadır. Yazıt için bk. **T219**.

T236 BEAN 1971: no. 16a; DELEMEN 1999: no. 198.

Özel bir mülkün malzemesi olarak kullanılan rölyefte Kakasbos tasviri.

Söğüt

Epigrafik Belgeler

T237 PETERSEN – von LUSCHAN 1889: no. 199; DELEMEN 1999: no. 199.

Ἀρτέμον Ἑρμαῖου δὶς τ|ο[ῖς] Θεοῖς εὐχήν.

Arkeolojik tasviri için bk.. **T240**.

T238 HEBERDEY – KALINKA 1896: no. 7; ROBERT 1946: 67; ROBERT 1983: no. 4a; DELEMEN 1999: no. 200.

Θοας Διδύ[μου - -] | [- - -].

Arkeolojik tasviri için bk. **T241**.

Arkeolojik Belgeler

T239 BEAN 1971: 14; DELEMEN 1999: no. 101.

Yüzeyinde küçük çentikler olmasına rağmen iyi korunmuş olan rölyefte atlının duruşu ve ikonografisi DELEMEN 1999: no. 100'e benzemektedir. *Khitoniskos* ve *khlamys* giyinmiş olan Kakasbos'un atının baş halkası ve dizginleri de rölyefte görünmektedir.

T240 PETERSEN – von LUSCHAN 1889: no. 216; ROBERT 1949: 57 v.d.; DELEMEN 1999: no. 199.

Atlı bir sopa taşımakta ve belki de zırh giyinmiş görünmektedir. Yazıt için bk. **T237**.

T241 HEBERDEY – KALINKA 1896: no. 7; ROBERT 1946: 67; ROBERT 1983: no.4a; DELEMEN 1999: no. 200.

Atlı bir sopa taşımaktadır. Yazıt için bk. **T238**.

T242 ROBERT 1946: 67; DELEMEN 1999: no. 201.

Atlı bir sopa taşımaktadır.

Tefenni

Epigrafik Belgeler

T243 ROBERT 1946: 71 v.d.; DELEMEN 1999: no. 202.

Μῆνις Ạ̣Ọ̣Ỵ̣Ḅ̣Ạ̣Ỵ̣ | [- - -Κα]κασβῳ.

Arkeolojik tasviri için bk. **T245**.

Arkeolojik Belgeler

T244 DELEMEN 1999: no. 182.

Özel bir mülkün materyali olarak kullanılan taşta bulunan rölyefte atlının duruş ve ikonografisi DELEMEN 1999: no. 31'e benzemektedir. Atlının üzerinde kolsuz manto da betimlenmiştir.

T245 ROBERT 1946: 71 v.d .; DELEMEN 1999: no. 202.

Rölyefin sağ tarafında yer alan atlının sağ kolu yukarı doğrudur. Yazıt için bk. **T243**.

Telmessos

Epigrafik Belgeler

T246 *TAM* II/2: no. 7; ROBERT 1946: no. 7; DELEMEN 1999: no. 38.

Ἀρτέμον δὶς | [Θ]εῷ Κακασβῳ | [εὐχ]ήν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T258**.

T247 PETERSEN – von LUSCHAN 1889: no. 7; *TAM* II/2: no. 8; ROBERT 1946: no.3; DELEMEN 1999: no. 81.

Ἑρμαῖος δὶς | Κουνδαλι Θεῷ Κακασβ|ῳ εὐχήν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T262**.

T248 DELEMEN 1999: no. 124.

Μηνᾶς δοῦλος Ποῦ|λου εὐχήν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T263**.

T249 *TAM* II/2: no. 11 ; ROBERT 1946: no. 8; DELEMEN 1999: no. 169.
Ἑρμαῖος τρὶς Τρωίλ[υ] Μείδ[ητ]ος Θεῷ [Τ]ρικασβῷ [ε]ὐχήν.
Arkeolojik tasviri için bk. **T264**.

T250 ROBERT 1946: no. 12.; DELEMEN 1999: no. 171.
Μολης Ἐμολάου | Κακαθιβῳ εὐχήν.
Arkeolojik tasviri için bk. **T266**.

T251 *TAM* II/2: no. 9; ROBERT 1946: no. 5.; DELEMEN 1999: no. 189.
Θεῷ Κακας[β]ῳ Ἀπολ|λώνιος εὐχήν.
Arkeolojik tasviri için bk. **T267**.

T252 *TAM* II/2: no. 10; ROBERT 1946: no. 6; DELEMEN 1999: no. 190.
Σιμονίδες Λ[ε]ο[ν]ίδου [ΙΘεῷ] | [Κ]ακα[σβῳ] εὐχήν.
Arkeolojik tasviri için bk. **T268**.

T253 ROBERT 1946: no. 11; DELEMEN 1999: no. 191.
Τειμόθης δὶς Κακας[βῳ] | εὐχήν.
Arkeolojik tasviri için bk. **T269**.

T254 *TAM* II/2: no. 12; ROBERT 1946: no.2; DELEMEN 1999: no. 192.
Διογένης | Μολητος | Ουασημι|ος||[4] Κακασβῳ | εὐχήν.
Arkeolojik tasviri için bk. **T270**.

T255 ROBERT 1946: no. 53; DELEMEN 1999: no. 193.
Μολεσεος Τρο|ίλου Κακασβῳ | εὐχήν.
Arkeolojik tasviri için bk. **T271**.

Arkeolojik Belgeler

T256 ROBERT 1946: 14; FREI 1990a: 1808; *LIMC* VI/1 : no.17; DELEMEN 1999: no. 11.
Yüzey kısmen hasar görmüş ve çatlamış olan taşta atlının sağ eli kalın bir topuzu yukarı doğru tutmakta sol eli ise dizginleri tutmaktadır. Atlı, *pterges*, zırh ve kolsuz manto giyinmiştir. Ayrıca atın da dizginleri, eyer ve bandı betimlenmiştir.

T257 ROBERT 1946: 16; FREI 1990a: 1808; *LIMC* VI/1: no. 18; DELEMEN 1999: no. 31.
Yüzeyi ağır şekilde yıpranmış olan rölyefte ikonografi DELEMEN 1999: no. 28'e benzemektedir. Atlının atı tırıs gider durumda ve başı yukarıda betimlenmiştir.

T258 ROBERT 1946: no. 7; FREI 1990a: 1808; *LIMC* VI/1: no. 2; DELEMEN 1999: no. 38.
Rölyefte yer alan Kakasbos'un DELEMEN 1999: no. 28'e benzemekte ve baş , göğüs betimlemeleri açıkça görünmektedir. Zırh giyindiği düşünülen atlının ayrıca asimetrik ölçülerde manto giyindiği görülmektedir. Yazıt için bk. **T246**.

T259 ROBERT 1946: no. 17; FREI 1990a: 1808; *LIMC* VI/1: no. 20; DELEMEN 1999: no. 39.

Atlının sağ dirseğini geriye doğru gererek sağ elinde de sopayı tuttuğu görülmekte ve sol el ise dizginler üzerindedir. Atlı, *khitoniskos* ve yatay çizgilerle V biçimli kıvrımlı *khlamys* giyinmiştir. Üç yüzlü başlık (taç?) atlının gür saçları üzerinde ve uzun boynundan desteklenmektedir. Profilde yer alan at ise oldukça ince ve başı aşağıya doğru eğmiştir.

T260 ROBERT 1946: no. 15; FREI 1990a: 1808; *LIMC* VI/1: 12; DELEMEN 1999: no. 40.

İkonografik ve işçilik bakımdan DELEMEN 1999: no. 39'a benzeyen atlının dirseklerini geriye doğru germediği sopasını da dimdik tuttuğu görünmektedir.

T261 ROBERT 1946: no. 9; FREI 1990a: 1808; *LIMC* VI/1: 11; DELEMEN 1999: no. 74.

Taşın kenarlarının ve bundan dolayı atlının başının da aşındığı rölyefte atlının duruşu DELEMEN 1999: no. 19'a benzemektedir. *Khlamys* ve *khitoniskos* giyinen atlının sakallı olduğu düşünülmektedir.

T262 PETERSEN – von LUSCHAN 1889: no. 7; *TAM* II/2: no. 8; ROBERT 1946: no. 3; FREI 1990a: 1808; *LIMC* VI/1: 2; DELEMEN 1999: no. 81.

Çok iyi korunduğu görülen rölyefin DELEMEN 1999: no. 24-26, 37 ve 80'e benzediği düşünülmektedir. Yazıt için bk. **T247**.

T263 DELEMEN 1999: no. 124.

Etrafında küçük çatlakların bulunduğu rölyefte Atlının duruşu ve ikonografisi DELEMEN 1999: no. 36'ya benzemektedir. At dört nala gider durumdadır. Atlının giysisi kalçalarının üzerinden vücuduna yapışmış, göğüs adalelerini ortaya çıkarmakta ve karnı aşağısındaki pililerle görünmektedir. Bu bir tür «kaslı zırh» gibi görünmektedir. Atlının kıvırcık saçları ve sakalı düzgün bir şekilde taranmıştır. Atlının gözleri badem biçimli, irisler yukarı doğru bakmaktadır. Atın dizginleri ve burun bandı rölyefte görünmektedir. Yazıt için bk. **T248**.

T264 ROBERT 1946: no. 8; FREI 1990a: 1808; DELEMEN 1999: no. 169.

Rölyefte yer alan atlı sopasını sallamaktadır. Yazıt için bk. **T249**.

T265 DELEMEN 1999: no. 170.

Yüzeyinin hasar gördüğü ve her yanının çatladığı rölyefte atlının duruşu DELEMEN 1999: no. 132'ye benzemektedir. Çapraz çizgilerle dekore edilmiş olan sopa orta boyuttadır. Kısa, kuşaksız ve püsküllü bir elbise giyinen atlının vücudu hatları belli olacak derecede betimlenmiştir. Yuvarlak başı kısa saçlarla biçimlenmiş atının kafası ise kabarık çene ve baş halkasıyla betimlenmiştir. Atın kuyruğu püskül şeklinde stilize edilmiştir.

T266 ROBERT 1946: no. 12; DELEMEN 1999: no. 171.

Kakasbos'un rölyefi işçilik ve ikonografik bakımdan DELEMEN 1999: no. 170'e benzer tasvir edilmiştir. Yazıt için bk. **T250**.

T267 ROBERT 1946: no. 5; FREI 1990a: 1808; DELEMEN 1999: no. 189.
Kakasbos rölyefi solda yer almakta ve son derece kaba işçilik de göze çarpmaktadır. Yazıt için bk. **T251**.

T268 ROBERT 1946: no.6; FREI 1990a: 1808; DELEMEN 1999: no. 190.
Kakasbos rölyefi stelin sağ tarafta durmaktadır. İşçiliği kaba biçimdedir. Yazıt için bk. **T252**.

T269 ROBERT 1946: no. 11; FREI 1990a: 1808; DELEMEN 1999: no. 191.
Kakasbos rölyefi son derece kaba bir işçilik örneği göstermektedir. Yazıt için bk. **T253**.

T270 PETERSEN – von LUSCHAN 1889: 3; ROBERT 1946: no.2; FREI 1990a: 1808; DELEMEN 1999: no. 192.
Stelin sağ yanında bulunan Kakasbos kabartması «barbar» kıyafetleri içinde kısa sopa tutar şekilde betimlenmiştir. Yazıt için bk. **T254**.

T271 ROBERT 1946: no. 24; FREI 1990a: 1808; DELEMEN 1999: no. 193.
Rölyefin betimlemesi rapor edilmemiştir. Yazıt için bk. **T255**.

At üzerinde, elinde bir sopa ya da topuz savuran veya tutar vaziyette atlı olarak karşımıza çıkan Kakasbos, yukarıdaki belgelerin de gösterdiği gibi, Likya'da oldukça rağbet gören bir tanrıdır. Söz konusu tanrıya adanan sunularda, «adağı gereğince» (εὐχή) formülü uygulanarak, adak yazıtlarının oluşturulduğu görülmektedir. Bu yazıtların bir kısmında Kakasbos'u kastederek sadece Θεός (= Tanrı) ifadesi bulunurken (**T137**,**146**); diğer ve çoğunluğu oluşturan yazıtlarda ise, Θεός ifadesinin yanında Kakasbos adının da belirdiğini görmekteyiz (**T130**, **168**, **172-176**, **179** v,d., **183** v,d., **210-213**, **246** v,d., **249**, **251** v,d.). «Adağı gereğince» adak sunulan tanrının adının yazıtlarda dativus halde bulunduğunu göz önünde tutarsak, genelde Κακασβῳ şeklinde görülen tanrının adının, bazı yazıtlarda Κακασβεῖ şeklinde olduğu dikkat çekmektedir (**T127**, **130**, **134**, **135**, **177**). İPLİKÇİOĞLU 2002: 71, bu ikinci durumda tanrının isminin yalın halinin Κακασβεύς olması gerektiğine dikkati çekmektedir. Söz konusu tanrının adına ilişkin farklılıklardan bir diğeri ise, **T219**'da geçen Κακασβᾳ'dır ve burada tanrının adının açıkça Κακασβα olarak telaffuz edildiği yorumları yer almaktadır (BEAN 1971: 12; DELEMEN 1999: 147). Hemen hemen birbirine benzer bu biçimlerin dışında, tanrının adının çok farklı bir versiyonu hiç kuşkusuz **T249**'da yer alan Τρικασβῷ'dur. FREI 1990a: 1809'a göre

Kakasbos'a ait Hellence belgeler en erken M.s. II.yy.a, en geç ise M.s. III.yy.a tarihlendirilmektedir.

Kakasbos'u tanımlayan atribülerden biri olan sopa (topuz) yerine sikkelerde daha çok mızrak ve siper (kalkan) kullanılmıştır. Yukarıda III. Gordianus Dönemi'ne ait sikkelerden bir bölümünün sadece tanrıya ait olabileceği düşünülmekte ama bunlardan daha çok Khoma'daki sikke üzerindeki atlının Kakasbos olması daha kuvvetli bir ihtimal olarak görülmektedir (AULOCK 1974: 25). Ayrıca, **T143**'te Kakasbos olduğu düşünülen atlının başındaki takke, Frigya'lı tanrı Men'i akla getirmekte; **T112**'de ise, yine atlı bir tanrı veya kahraman olduğu düşünülen figürün başlık olarak ışın saçan miğfer giymesi de dikkat çekici ayrıntılardan biri olmaktadır. Sikkeler üzerindeki bu betimlemeler Kakasbos'un o bölgeye has yorumlanabileceğini düşündürebilir.

Tanrıya ilişkin spesifik betimlemelerinin belirlenmesinde arkeolojik belgeler önemli rol oynamaktadır. Söz konusu tanrı, rölyeflerde, at üzerinde, yukarıya doğru kaldırdığı sağ elinde sopası, sol elinde ise atının dizginlerini tutar vaziyette görülmektedir. Genelde kısa tunik (*khitoniskos*) ve pelerinli (*khlamys*) olan tanrının bazı durumlarda zırh giyinmiş olabileceği (**T148**, **263**), bu sebepten dolayı tanrının bu tasvirinin, savaşçı özelliğini vurgulamış olabileceği düşünülmektedir. Rölyeflerin birçoğu sert hava koşulları nedeniyle aşınmış, çoğunun üzerindeki yazıtlarından iz kalmamış veya rölyeflerdeki betimlemeler belirgin olarak görülememektedir. Fakat bazı rölyeflerde söz konusu tanrıya ilişkin duruş ve yüz ayrıntıları oldukça belirgin ve dikkat çekici bir şekilde ayırt edilebilmekte (**T198**, **T199**, **T263**, **T265**); atının da duruş ve görünüşünün oldukça iyi korunabilmiş olduğu görülmektedir (**T221**, **T265**).

Söz konusu tanrının bu atribüleri bazı diğer tanrılarla özdeşleştirilmesine de neden olmuştur. Bunlardan Hellen tanrısı olarak bilinen Herakles'in Kakasbos'la aynı özelliklerde tasvir edildiği bilinmektedir. Hellen mitolojisinde önce kahraman, sonra yarı-tanrı olarak anılan Herakles'in en önemli atribüsü olan sopa (topuz) nedeniyle Kakasbos'la *syncretismus*'a uğradığı düşünülmektedir (ROBERT 1946: 50 v.d., 61, 64; FREI 1990a: 1810).

Kakasbos'un *synkretismus*'a uğradığı bir diğer atlı tanrı ise Maseis'tir. Her üç atlı tanrıyı stellerdeki betimlemelerinden ayırt etmek son derece zor; ama varsa, yazıtlarından deşifre etmek daha kolaydır (DELEMEN 1999: 5).

Söz konusu ilahın kökeni üzerinde birçok araştırma yapılmış ve bu araştırmaların birçoğu da tanrının adı vasıtasıyla mümkün olabilmiştir. Özellikle Güneybatı

Küçükasya'da yaygın olarak tapım gören söz konusu tanrının adı hakkındaki ilk yorumu LOEWY'nin yaptığını görmekteyiz: Bir atlı olarak tasvir edilen tanrının adında yer alan *asba* kökünün Persçe «at» olduğunu öne süren LOEWY 1883: 124 v,d., rölyeflerde görülen tasvirlerin de bu savı desteklediğini düşünmektedir. Kakasbos adının bir Pers kültürü etkisi altında Anadolu'ya geldiğini düşünen GAGÉ 1926: 120 ise, Persler'in Likya üzerindeki etkisine de dikkat çekmektedir.

NOLLÉ 1989: 257 v,dd., tarafından Kesbelion olarak düzeltilen ve güneybatı Küçükasya'da yaygın olarak kullanılan Kesbedion adının Kakasbos'la ilişkisine LANSCKROÑSKI 1892: 11 v,d., tartışmalı olarak dikkat çekmektedir. Anadolulu yerel bir ad gövdesinden türeyen *kaka*'nın diğer karışık dillerden türediğini düşünen KRETSCHMER 1896: 351, söz konusu tanrının Anadolu ile olan ilişkisine dikkat çekmektedir. Fakat **T249**'da geçen *Trikasbos*, tanrının isminin Ka-kasbos şeklinde yorumlandığında çift bir güç olabileceği ve bu yorum paralelinde Trikasbos'un ise üçlü bir gücün ifadesinin söz konusu olabileceği tartışılmıştır (DELEMEN 1999: 11). KRETSCHMER 1896: 74 v,dd., Kakasbos adının sondan ilk hecesinin, Trakya dilinde *esvos* olduğuna ve bunun anlamının da «at» anlamına geldiğine dikkat çekmiş ve sondan ikinci hecenin ise Geç Frigya dönemine ait yazıtlarda *kaku* olarak bulunan ve «kötü şans» anlamına gelen bir kelime olduğunu söyleyip, söz konusu tanrının tasvirlerine dikkat çekerek bu atlı ve topuzlu ilahın korkutucu, sakındırıcı bir özelliği olabileceğini düşünmüştür. Söz konusu tanrının böyle ilahi bir görevi üstlendiğine dair bir kanıt NEUMANN 1979: no. 314'tür. Bu Likya dilinde yazılmış ve Elmalı'da bulunmuş, M.ö. IV. yy.a tarihlenen bir mezar yazıtında, Kakasbos'un mezar ihlallerine karşı koruyuculuğuna sığınılan bir tanrı olduğu anlaşılmaktadır (FREI 1990a: 1809; LEBRUN 1998: 150). Elmalı'da bulunan bu erken dönem yazıtında tanrının ismi *χαχατωα* olarak okunmuştur. Bu ismin, daha geç döneme ait bir yazıtta (**T250**) Καχαϑιβος olarak görünmesi, bunun söz konusu tanrının adında zamanla yapılan bir değişiklik olabileceği şeklinde yorumlanmıştır[49].

İkonografisi ve adı arasındaki bağlantılarla oluşturulan yorumlar dışında, DELEMEN 1999: 11 v.d., söz konusu tanrıya ilişkin bir rölyefte resmedilmiş bir kartalın yılan taşıdığını ve altında Hellence KAKACBEYC isminin yer aldığını söylemektedir. Bu, tanrıya ilişkin ilginç bir tasvir olmanın yanı sıra, Kakasbos'un ilahi yönlerine dair ipucu vermesi bakımdan da önemlidir. Kakasbos'un ikonografisindeki

---

[49] ROBERT 1946: 49; FREI 1990a: 1808; DELEMEN 1999: 140.

bu duruma ilişkin olarak, GAGÉ 1926: 119, tanrının semavi yönünün ve kutsallığının tasvir edilmiş olabileceğini öne sürmektedir.

Kakasbos'un tüm bu tasvirlerini ayrıntılı bir şekilde tartışan DELEMEN 1999: 12, söz konusu ilahın kartal ve yılan ile resmedilmesinin onun gök tanrısı olabileceğini ama bunun yanında her zaman at üzerinde ve elinde topuzla görülmesinin ise onun yeraltı dünyası ve ölümle ilişkisini gösterdiğini söylemektedir. Fakat LEBRUN 1998: 150'nin de öne sürdüğü gibi, Luvice ve Likçe'de de *asba* / *esbe* sözcüğünün kesinlikle «at»ı ifade ettiğini düşünürsek, tanrının atıyla olan tasvirinin kutsal bir imgelemeyi çağrıştırdığını düşünebiliriz.

«Koruyucu» veya «kötü şans getiren» bir cezalandırıcı olarak tasvir edilen tanrının, LEBRUN 1998: 143'e göre, doğayı koruyan bir savaş tanrısı olma ihtimali de vardır. Hatta koruyuculuğu üzerinde geniş yorumlar yapan LEBRUN 1998: 150, Kakasbos'un Likçe karşılığı olduğu düşünülen *χαχατωα*'nın Hitit-Luvi dilinde «kesen, parçalayan» anlamında kullanıldığının altını çizmiştir. Le ROY 1990a: 41, söz konusu ilahın, Erken Likya Dönemi'ndeki hanedanların koruyuculuğunu üstlenmiş bir tanrı olduğunu düşünmektedir.

Kakasbos'un Likya'da açıkça bir «koruyucu» olarak tebcil edildiği daha erken dönemlerden itibaren anlaşılmakta; ama kanıtların en yoğun olduğu Roma Çağı'nda, aynı koruyucu sıfatıyla tebcil edilip edilmediği bilinmemektedir. Anadolu ve Trakya etkilerinin görüldüğü orijinal ismini Roma İmparatorluk Çağı'na kadar taşıyabilen tanrının, Hellen etkisinden uzak olduğu (LEBRUN 1998: 146) veya sadece Herakles'le *syncretismus*'a uğraması sonucu bir Hellen unsuru almış olabilceği düşünülmektedir (FREI 1990a: 1810).

Söz konusu tanrıya ilişkin en erken likçe yazıtın yukarıda da sözünü ettiğimiz M.ö. IV. yy.a ait mezar yazıtıdır (NEUMANN 1979: no. 314). Fakat yazıtlı veya yazıtsız birçok kabartmanın Roma İmparatorluk Çağı'nın sonlarına ait olması da dikkat çekicidir. FREI 1990a: 1810, Kakasbos'un Hellenistik Çağ'ın geç dönemlerinde –bilhassa Roma Çağı'nda- «sosyal yığın»ın yoğun ilgi gösterdiği bir tanrı olduğunu ve kabartmalarında görülen az sanatkarane (Halk Sanatı) tarzının da bunu ispatladığını düşünmektedir. Özellikle Roma İmparatorluğu'nun geç dönemlerinde, ekonomideki kara bulutların görüldüğü zamanlarda, onun halka olan özgünlüğünü de ifade ettiği düşünülebilir.

Kakasbos'un bulunan ilk rölyeflerini değerlendiren ROBERT 1946: 50, tanrının kült merkezinin ve tapınağının Telmessos'ta olacağını ve buradan birçok stelin

İzmir, Muğla ve Likya'nın kuzeyine dağıldığını düşünmüştür. Fakat ilerleyen zamanlarda elde edilen yeni bulgular, bu kültün Likya üzerindeki dağılımını daha da genişletmiştir. Telmessos'un kuzeyle olan bağlantısı sonucunda Balboura, Oinoanda, Dont, Söğüt, Tefenni gibi Likya'nın kuzey bölgelerinde Kakasbos'un etkili olduğu açıkça görülmektedir. Ama bunun yanı sıra, Akalissos, Arykanda, Khoma, Korydalla, Kyaneai gibi Likya'nın doğusundaki yerlerde de zamanla tebcil edilmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Tanrıya sunulan adakların dağılımının özellikle dağlık alanlara yayılması da dikkat çekici bir durumdur. Kültün, Beydağları (Akalissos, Arykanda, Korkuteli, Korydalla) ve Akdağlar (Balboura, Danabeli, Dont, Khoma, Oinoanda) çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir. Söz konusu ilah,Hellen nüfuzunun etkin olduğu kıyı kentlerinden çok Hellenleşmenin çok da etkin olmadığı, dağlık-kırsal alanlarda ön plana çıkmıştır.

IV. ONİKİ TANRILAR (Δώδεκα Θεοί)

Akarassos

Epigrafik Belgeler

T272 BEAN 1958: no. 98; *BE* (1959): no. 409; *SEG* XVII (1960): no. 686; ROBERT 1983: 589; LONG 1987: no. 7; FREYER–SCHAUENBURG 1994: no. A1.

[Δ]ῳ̣δεκα θεοῖς κατ᾽ ἐπιταγὴν | Ἄρ̣τ̣εμεις Ἑρμ̣αίου.

Arkeolojik tasvir için bk. **T275**.

T273 BRIXHE – HODOT 1988: no.4; *SEG* XXXVIII (1988): no. 1456; FREYER – SCHAUENBURG 1994: no. A3

Δώδεκα θεοῖ[ς κατ᾽ ἐπιταγὴν] | Μουσαῖος Κ[- - -].

Arkeolojik tasvir için bk. **T276**.

T274 BEAN 1958: no. 99; *BE* (1959): no. 409; *SEG* XVII (1960): no. 687; ROBERT 1983: 589; LONG 1987: no. 10; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B2.

[- - -]. ΟΕΙC κατ᾽ ἐπιταγὴν | [- - -]γρεο.ναυc.

Arkeolojik tasvir için bk. **T277**.

Arkeolojik Belgeler

T275 BEAN 1958: no. 98; *BE* (1959): no. 409; ROBERT 1983: 589; LONG 1987: no. 7; FREI 1990a: 1831; FREYER–SCHAUENBURG 1994: no. A1.

Dış bükey bir plaka üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T272**.

T276 BRIXHE – HODOT 1988: no.4; FREYER – SCHAUENBURG 1994: no. A3

Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T273**.

T277 BEAN 1958: no. 99; *BE* (1959): no. 409; ROBERT 1983: 589; LONG 1987: no. 10; FREI 1990a: 1831; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B2.

Kenarlara doğru incelen bir plaka üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T274**.

Antiphellos

Epigrafik Belgeler

T278 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B4

Δώδεκα θεοῖς κατ᾽ ἐπ̣[ιτ]α̣γὴν | [- - -]Λ[- - -]ο.υ.

Arkeolojik tasvir için bk. **T284**.

T279 FREYER–SCHAUNBERG 1994: no.B7.

Δώδεκα θεοῖς κατ᾽ ἐπιταγὴν | Ἀ̣ρτεμει.

Arkeolojik tasvir için bk. **T285**.

T280 BRIXHE – HODOT 1988: no. 5; *SEG* XXXVIII (1988): no. 1457; FREYER-SCHAUENBERG 1994: no. C5.

[Δώδεκα θεοῖ]ς [κ]ατ᾽ ἐπιταγὴν | [- - - Ἑ].ρμαί[ου].

Arkeolojik tasvir için bk. **T286**.

T281 BEAN 1958: no. 100; *BE* (1959) no. 407; *SEG* XVII (1960): no. 679; LONG 1987: no.11; FREYER-SCHAUENBERG 1994: C12.

[Δώδ]εκα θεοῖς κα[τ᾽ ἐπιταγὴν] | Ἀρτε.[μ -].

Arkeolojik tasvir için bk. **T287**.

T282 METZGER 1952: no. 2; ROBERT 1955: 9; BEAN 1958: no. 96; *SEG* XVII (1960): no. 678; *BE* (1966): no. 427, 430; *BE* (1968): no. 509; LONG 1987: no.9; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S2.

OCOYC̣ Ἑρμῆς Φιλέου TOỊA̓CACOY̓ḲẠṬ[..]C[.] Ἀρτέμιδι Κυ[νηγέτιδι] | κ̣αὶ δώδεκα θεοῖς καὶ τῷ πατρὶ αὐτῶ[ν - - -].

Arkeolojik tasvir için bk. **T288**.

Arkeolojik Belgeler

T283 ROBERT 1983: 589 v.d.; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. A2

Bir fragman üzerinde Oniki Tanrılar tasviri.

T284 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B4.

Kenarlarına doğru incelen bir plaka üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T278**.

T285 FREYER-SCHAUENBURG 1994: B7

Gayrimuntazam dört köşe bir plaka üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T280**.

T286 BRIXHE – HODOT 1988: no.5; FREYER-SCHAUENBURG 1994: C5.

Bir kabartmanın üç parçadan oluşturulmuş sağ bölümünde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T280**.

T287 BEAN 1958: no. 100; LONG 1987: no. 11; FREI 1990a: 1773, 1830; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C12.

Bir plakanın sol yanına ait fragman üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T281**.

T288 METZGER 1952: no. 2; ROBERT 1955: 9; BEAN 1958: no. 96; *LIMC* III: no. 65b; LONG 1987: no. 9; FREI 1990a: 1771, 1830; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S2.

Sağdan sola doğru kalınlaşan dikdörtgen bir plaka üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T282**.

T289 WEINREICH 1913: 4; LONG 1987: no. 5; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. V2.
Bir kabartmanın sağ yarısının üst bölümü üzerinde Oniki Tanrılar'dan 7'sinin tasviri.

Burdur

Epigrafik Belgeler

T290 *SEG* XXXIII (1983): no. 1174; LONG 1987: no. 19; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S7.
Ἑρμῇ καὶ δώδε.κα θεοῖς | καὶ Ἀρτέμιδι (Κ)υνηγέ|τι καὶ τῷ πατρὶ αὐτῶν | κατ' ἐπιταγὴν ΕΝΔΑΔΙϹ ||[4] ΕΡṂ (?).
Arkeolojik tasvir için bk. **T291**.

Arkeolojik Belgeler

T291 ROBERT 1983: 587-593; *LIMC* III: no. 65d; LONG 1987: no. 19; FREI 1990a: 1774, 1802, 1832; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S7.
Dört köşe bir plaka üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T290**.

Finike

Epigrafik Belgeler

T292 *BE* (1966): no. 427; ROBERT 1983: 590; LONG 1987: no.13; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C2.
Δ̣ώδεκα θεοῖς κατ' ἐπιταγὴν | Ἔρως.
Arkeolojik tasvir için bk. **T294**.

T293 *BE* (1966): no. 426; *BE* (1968): no. 509; ROBERT 1983: 590, 592; LONG 1987: no. 12; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S1.
Ἀρτέμιδι Κυνη(γέτιδι) καὶ δώδεκ(α) θ(ε)οῖς κατ' ἐπιταγὴν | ἀνέστησεν Δράκων.
Arkeolojik tasvir için bk. **T295**.

Arkeolojik Belgeler

T294 *BE* (1966): no. 427; ROBERT 1983: 590; LONG 1987: no.13; FREI 1990a: 1831; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C2.
Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T292**.

T295 *BE* (1966): no. 426; *BE* (1968): no. 509; ROBERT 1983: 590, 592; *LIMC* III: no. 65c; LONG 1987: no. 12; FREI 1990a: 1831; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S1.
Dikdörtgen bir plaka üzerinde soldan sağa doğru büyüklükleri biraz artmak suretiyle, kabartma halinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T293**.

Isinda (Korkuteli)

Epigrafik Belgeler

T296 METZGER 1952: no.15; BEAN 1958: no. 97; *SEG* XVII (1960): no. 688; *BE* (1966): no. 427; LONG 1987: no. 8; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C3.

Δώδεκα θεοῖς κατ᾽ ἐπιταγὴν | Τροκονδα[ς].

Arkeolojik tasviri için bk. **T297**.

Arkeolojik Belgeler

T297 METZGER 1952: no.15; BEAN 1958: no. 97; *BE* (1966): no. 427; LONG 1987: no. 8; FREI 1990a: 1831; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C3.

Bir plaka üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T296**.

Komba

Epigrafik Belgeler

T298 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C11.

[Δώ]δεκα θεοῖς κατ᾽ ἐπιταγὴν | Καλλι.κλῆς.

Arkeolojik tasvir için bk. **T302.**

T299 WEINREICH 1913: 3; *TAM* II/3: no. 725; LONG 1987: no.1; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. V4.

Δώδεκα θεο[ῖς κατ᾽ ἐπιταγὴν] | ΟΥΑΥ[- - -].

Arkeolojik tasvir için bk. **T303**.

T300 WEINREICH 1913: 4; *TAM* II/3: no. 726; LONG 1987: no.2; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. V5.

Δώδεκα θεοῖς κα[τ᾽ ἐπιταγὴν] | [Ἀ]πφ[- - -].

Arkeolojik tasvir için bk. **T304**.

T301 PETERSEN – von LUSCHAN 1889: 157; WEINREICH 1913: 4; *TAM* II/3: no. 733; LONG 1987: no.3; FREYER-SCHAUENBURG 1994: V6.

[Δώδεκα θεοῖς κατ᾽ ἐπιταγὴν] | ΑΥΛΛΙ ΙΝΑ.

Arkeolojik tasvir için bk. **T305**.

Arkeolojik Belgeler

T302 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C11.

Bir plaka üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T298**.

T303 WEINREICH 1913: 3; LONG 1987: no.1; FREI 1990a: 1831; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. V4.

Bir fragman üzerinde Oniki Tanrılar'ın 5'nin bacak çiftleri. Yazıt için bk. **T299**.

T304 WEINREICH 1913: 4; LONG 1987: no.2; FREI 1990a: 1831; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. V5.

Bir kabartmanın sol yanında Oniki Tanrılar'dan 6'sının tasviri. Yazıt için bk. **T300**.

T305 PETERSEN – von LUSCHAN 1889: 157; WEINREICH 1913: 4; LONG 1987: no.3; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. V6.

Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T301**.

T306 ROBERT 1955: 8; BEAN 1958: 78; *BE* (1966): no. 429; ROBERT 1983: 587; LONG 1987: no. 14-17; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. V7.

Oniki Tanrılar tasviri.

Ksanthos

Epigrafik Belgeler

T307 *TAM* I: no. 44.

...| [ἐ]ξ οὗ τ' Εὐρώπην [Ἀ]σίας δίχα πόν[τ]ος ἔνεμ[ε]ν |[20] [ο]ὐδές πω Λυκίων στήλην τοιάνδε ἀνέθηκ<ε>ν | [δ]ώδεκα θεοῖς ἀγορᾶς ἐν καθαρῶι τεμένει | [νικ]έων καὶ πολέμου μνῆμα τόδε ἀθάν<α>τον | [- -] [-]ις ὅδε Ἁρπάγο υἱὸς ἀριστεύσας τὰ ἅπαν<τα> ||[24]...

Kyaneai

Epigrafik Belgeler

T308 ZIMMERMANN 1993: no. 8; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S11.

Ἀρτέμι]δι Κυ[ηγέτιδι καὶ δώδεκα θεοῖς κτλ.

Arkeolojik tasvir için bk. **T309**.

Arkeolojik Belgeler

T309 KOLB 1991: 27; MILLER 1993: 58; ZIMMERMANN 1993: no. 8; FREYER-SCHAUENBURG 1994: S11.

Her tarafı kırık bir fragman üzerinde Oniki Tanrılar'dan bir çift bacak, bunun sonunda bir üçüncü bacaktan kalıntılar. Yazıt için bk. **T308**.

Megiste

Epigrafik Belgeler

T310 *SEG* I (1921): no. 468; *TAM* II/3: no. 727; METZGER 1952: no. 33; *SEG* XVII (1960): 682; LONG 1987: 21; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B6.

Δώδεκα θεοῖς [κατ' ἐπιταγὴν] | Ἐλευθ[ερ - - -].

Arkeolojik tasviri için bk. **T314**.

T311 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S3.

[- - κατ' ἐπιτ]αγήν *vac.*

Arkeolojik tasviri için bk. **T315**.

T312 DIAMANTARAS 1894: no. 33; WEINREICH 1913: 5; *SEG* I (1921): no. 469; *TAM* II/3: 730; *BE* (1966): no. 509; LONG 1987: no. 22; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S4.

]. ΥΤΩΩ κατὲ ἐπι[ταγήν.

Arkeolojik tasviri için bk. **T316**.

T313 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S5.

[Δώδεκα θεοῖς κατ᾽ ἐπι]ṭαγή[ν].

Arkeolojik tasvir için bk. **T317**.

Arkeolojik Belgeler

T314 METZGER 1952: no. 33; LONG 1987: 21; FREI 1990a: 1831; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B6.

Altı Oniki Tanrılar'dan ibaret bir kabarmanın sol yarısı. Yazıt için bk. **T310**.

T315 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S3.

Bir plakanın sağ yanına ait fragman üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T311**.

T316 DIAMANTARAS 1894: no. 33; WEINREICH 1913: 5; *BE* (1966): no. 509; LONG 1987: no. 22; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S4.

Bir araya getirilmiş üç parça üzerinde, Oniki Tanrılar'dan yalnızca birincisinin tasviri muhafaza olmuş. Yazıt için bk. **T312**.

T317 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S5.

Bir plakanın sağ yanına ait dört fragman üzerinde, Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T313**.

Myra (Demre)

Epigrafik Belgeler

T318 PETERSEN – von LUSCHAN 1889: no. 186; WEINREICH 1913: no. 3; *TAM* II/3: no. 724; METZGER 1952: 36; *BE* (1966): no. 427; LONG 1987: no. 18; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C1.

Δώδεκα θεοῖς κατ᾽ ἐπιταγὴν | [- - -].ας.

Arkeolojik tasviri için bk. **T319**.

Arkeolojik Belgeler

T319 PETERSEN – von LUSCHAN 1889: no. 186; WEINREICH 1913: 3; METZGER 1952: 36; *BE* (1966): no. 427; LONG 1987: no. 18; FREI 1990a: 1831; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C1.

Bir plaka üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T318**.

Phellos

Epigrafik Belgeler

T320 DIAMANTARAS 1894: no. 10; WEINREICH 1913: 4; *TAM* II/3: no. 728; LONG 1987: no. 6; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. V1.

[ὁ δεῖνα - - - γ]ένους δώδεκα θεοῖς | [κατ᾽ ἐπιταγήν].

Arkeolojik tasviri için bk. **T321**.

Arkeolojik Belgeler

T321 DIAMANTARAS 1894: no. 10; WEINREICH 1913: 4; LONG 1987: no. 6; FREI 1990a: 1831; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. V1

Oniki Tanrılar'dan beşi kapsayan bir kabartmanın sağ yarısı. Yazıt için bk. **T320**.

Salardış (Sura'nın batısı)

Epigrafik Belgeler

T322 WEINREICH 1913: 4; *TAM* II/3: 731; LONG 1987: no. 4; FREYER-SCHAUENBURG 1994: V3.

[Δώδεκα θεοῖς] κατ' ἐ[πιταγήν].

Arkeolojik tasviri için bk. **T323**.

Arkeolojik Belgeler

T323 WEINREICH 1913: 4; LONG 1987: no. 4; FREI 1990a: 1831; FREYER-SCHAUENBURG 1994: V3.

Bir fragman üzerinde Oniki Tanrılar'dan solda 6.'sı, sağ da ise 1.'si ve 2.'siyle 3.'sünün bir kısmı. Yazıt için bk. **T322**.

Teimiussa (Üçağız)

Epigrafik Belgeler

T324 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B8.

Δώδεκα θεοῖς κατ' ἐπιταγὴν | Ἑρμαίο.υ.

Arkeolojik tasvir için bk. **T329**.

T325 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B13.

Δώδεκα θεοῖς κατ' ἐπιτα<γ>ὴν | Καλλικλ.ῆς.

Arkeolojik tasvir için bk. **T330**.

T326 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S8.

Δώδ<ε>κ<α> θεοῖς κατ' ἐπιταγήν.

Arkeolojik tasvir için bk. **T332**.

T327 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S9.

[Ἀρτέμ]ιδι Κυνηγέτι.δι καὶ ΔΕΔΩΚΑ θεο| [κατ'] ἐπιταγὴν - - - ῖς καὶ τ<ῷ> πατρὶ | [- - -]ΤΟΓΑΛΟCΑΙΟΤΟΥ̣Α̣Ο̣[- - -] | [- - -]ΚΡΑΤΟΥΙ *vac.*

Arkeolojik tasvir için bk. **T333**.

T328 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S10.

[Ἀρτ]ἐμιδι Κυ̣νηγέτιδι καὶ [δώ]δ̣ε̣κ̣[α] | [θ]εοῖς καὶ τ<ῷ> πατ<ρὶ> αὐτ<ῶν> κατ' [ἐ]πιτα|γ[ὴ]ν | Ζώσιμος ||[4].

Arkeolojik tasvir için bk. **T334**.

Arkeolojik Belgeler

T329 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B8.

Gayrimuntazam dört köşe bir plaka üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T324**.

T330 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B13.

Dört köşe bir plaka üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T325.**

T331 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C6.

Bir kabartmanın sol yanına ait fragman üzerinde Oniki Tanrılar tasviri.

T332 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S8.

Gayrı muntazam bir taş üzerinde Oniki Tanrılar tasviri; kırmızı boya kalıntıları. Yazıt için bk. **T326**.

T333 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S9.

Gayrı muntazam bir taş üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T327**.

T334 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. S10.

Gayrı muntazam bir taş üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T328**.

Telmessos

Epigrafik Belgeler

T335 WEINREICH 1913: 5; *TAM* II/3: no. 729; LONG 1987: no. 20; FREYER-SCHAUENBURG 1994: S6.

[Ἀρτέμιδι Κυνηγέτιδι καὶ] δώδεκα θεοῖς κα<ὶ> τῷ πα|[τρὶ αὐτῶν κατ᾽ ἐπιτα] .γήν | [- - - κα].τὲ ἐπιταγήν.

Arkeolojik tasvir için bk. **T336**.

Arkeolojik Belgeler

T336 WEINREICH 1913: 5; LONG 1987: no. 20; FREI 1990a: 1830; FREYER-SCHAUENBURG 1994: S6.

Bir Oniki Tanrılar kabartmasının sağ yarısı. Yazıt için bk. **T335**.

Likya'daki Yeri Tam Olarak Belirlenemeyenler

Epigrafik Belgeler

T337 *BE* (1966): no. 427; *SEG* XXVII (1978): 1572; LONG 1987: no. 24; BRIXHE – HODOT 1988: no. 4; *SEG* XXXVIII (1988): 1456; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. A4.

[Δώδεκα θεοῖς] κατ᾽ ἐπιταγὴν | [- - -]ε̣άρχου.

Arkeolojik tasvir için bk. **T352**.

T338 COMSTOCK – VERMULE 1976: no. 293; LONG 1987: no. 25; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. A5.

Δώδεκα θεοῖς κατ᾽ ἐπιταγὴν | Μα.σας.

Arkeolojik tasvir için bk. **T353**.

T339 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B1.

[Δώδεκ]α θεο<ῖς κα>τὰ ἐπ̣[ιταγὴν] (?) | [- - -]δ.ρονε[ικ - ?].

Arkeolojik tasviri için bk. **T354**.

T340 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B3.

Δώδεκα θε[οῖς κ]ατ᾽ ἐπιταγὴν | Νέαρχος.

Arkeolojik tasvir için bk. **T355**.

T341 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B5.

[Δώδεκ]α θεοῖς κατ᾽ ἐπιτα[γὴν] | [Τρο]κονδ.ας.

Arkeolojik tasvir için bk. **T356**.

T342 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B9.

Δώδεκα θεοῖς κατ᾽ ἐπιταγὴν | Γη.

Arkeolojik tasvir için bk. **T357**.

T343 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B10

[Δώδεκα θεοῖς κα]τ᾽ ἐπιτ̣[αγήν].

Arkeolojik tasvir için bk. **T358**.

T344 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B11.

Δώδεκα θεοῖς κατ᾽ ἐπιταγὴν | Ὀνησύλ.ος εὐχήν.

Arkeolojik tasvir için bk. **T359**.

T345 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B12.

Δώδεκα θεοῖς κατ᾽ ἐπιταγὴν | Μα.σας.

Arkeolojik tasvir için bk. **T360**.

T346 *TAM* II/3: 733; WEINREICH 1913: 5 v.d.; *BE* (1966): no. 427; LONG 1987: no. 23; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C4.

[Δώδεκα θ]εοῖς κατ᾽ ἐπιταγὴν | [- - -]λ̣ . ασις.

Arkeolojik tasvir için bk. **T361**.

T347 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C7.

Δώδεκα θεοῖς κατ᾽ ἐπιταγὴν | Μουσα.ρδυς (?).

Arkeolojik tasvir için bk. **T362**.

T348 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C8.

[Δ]ώδεκα θεοῖς κατ᾽ ἐπιταγὴ̣ν | Ἀ̣πολλ.ώνιος.

Arkeolojik tasvir için bk. **T363**.

T349 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C10.
[Δώδεκ]α θεοῖς κατ᾽ ἐπιταγὴν | [- - -].δος.
Arkeolojik tasvir için bk. **T365**.

T350 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C13.
Δώδεκα θεοῖς κ[ατ᾽ ἐπιταγὴν] | [- - -]A[- -]Δ̣ . [- - -].
Arkeolojik tasvir için bk. **T366**.

T351 DREW-BEAR – LABARRE 2004: 81.
Δώδεκα θεοῖ[ς κατ᾽ ἐπιταγήν] | Ἑρμ[αίου].
Arkeolojik tasvir için bk. **T367**.

Arkeolojik Belgeler

T352 *BE* (1966): no. 427; LONG 1987: no. 24; BRIXHE – HODOT 1988: no. 4; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. A4.
Rölyefin sağ yanı ve ortadaki figürün üst kısmıyla mevcut olan Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T337**.

T353 COMSTOCK – VERMULE 1976: no. 293; LONG 1987: no. 25; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. A5.
Hafif dışbükey, sağ köşeli plakta sağdan en son tanrının başı eksik olan Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T338**.

T354 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B1.
Ortası mevcut fragman rölyefte 3. tanrının başı ve 4-6. tanrıların sol yanları korunmuş Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T339**.

T355 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B3.
İki kısımdan oluşan plak üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T340**.

T356 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B5.
Bir kabartmanın ortasında Oniki Tanrılar'dan 4.'sünün görüldüğü, 3.'sünün sağ yanının mevcut olduğu Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T341**.

T357 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B9.
Dalgalı bir plaka üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T342**.

T358 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B10.
Oniki Tanrılarlar dizininin sağ üst kenarında Oniki Tanrılarlar'dan 2 – 6.'sının mevcut olduğu Oniki Tanrılarlar tasviri. Yazıt için bk. **T343**.

T359 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B11.
Gayrimuntazam sağ köşesi kalmış plaka üzerinde ayrıntılarının daha net göründüğü On iki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T344**.

T360 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. B12.

Gayrimuntazam sağ köşesi kalmış plakanın sağ üst köşesinde en son tanrının başının eksik olduğu Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T345**.

T361 WEINREICH 1913: 5 v.d.; *BE* (1966): no. 427; LONG 1987: no. 23; FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C4.
Sol yanı kırık ve bundan dolayı 1-4. tanrıların mevcut olmadığı Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T346**.

T362 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C7.
Kenarları daha ince çalışılmış plaka üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T347**.

T363 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C8.
Gayrimuntazam plaka üzerinde Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T348**.

T364 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C9.
Oniki Tanrılar dizininin üst sağ kenarının mevcut olduğu, merkezde yer alan tanrıyla beraber 6'sının yer aldığı Oniki Tanrılar tasviri.

T365 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C10.
İlk ve 6.'ı tanrıların başlarının eksik olduğu Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T349**.

T366 FREYER-SCHAUENBURG 1994: no. C13.
Sol yarısının mevcut olduğu bundan dolayı 6 tanrının göründüğü Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T350**.

T367 DREW-BEAR – LABARRE 2004: 81.
Sol yanının mevcut olduğu, bundan dolayı, Oniki Tanrılar'dan sadece 4'nün tam görünebildiği, 5.sinin yüzünün kalabildiği Oniki Tanrılar tasviri. Yazıt için bk. **T351**.

M.s. II. ve III. yy.a tarihlenen[49] rölyeflerde sıralanmış vaziyette 12 tane figür görmekteyiz. Bu figürlerin hepsinde düz, dizlere kadar uzanan kısa bir tunik, sağ ellerinde ise mızrak taşıyan, 6'sı sağda, 6'sı da solda olmak üzere, 12 erkek figür tasvir edilmiştir. Sade ve aynı görünüşte olan bu figürlerden 6'sının ayak altlarında «av köpekleri» görülmektedir[50]. Adak rölyeflerinin, Likya coğrafyasında sıkça rastlanan kireç taşlarından yapıldığı ve stellerin kaba bir biçimde şekle sokulduğu anlaşılmaktadır.

Adak rölyeflerinin birçoğunda 1-2 satırlık yazıtlar da mevcut olup, bunlarda, «adağı gereğince» (εὐχήν) ifadesinin yerine, «tanrılara karşı yerine getirilmesi

---

49 BRYCE 1986: 180; FREI 1990a: 1830 v,ddd.; FREYER-SCHAUNBURG 1994: 86; KEEN 1998: 206; AKYÜREK-ŞAHİN 2002: 112; DREW-BEAR – LABARRE 2004: 99.

50 ROBERT 1983: 587, bu hayvan figürlerinin ne bir aslan ne de başka yırtıcı bir hayvan olmadığını sadece av köpekleri olduğuna dair ilk yorumu yapmıştır.

gereken vecibeye göre» κατ᾽ ἐπιταγήν formülü kullanılmıştır. Bu kalıp dışına çıkıp εὐχήν ifadesinin de kullanıldığı (**T344**) dikkat çekmektedir (AKYÜREK-ŞAHİN 2002: 105). Ayrıca yazıtlardan birinde ἀνέστησεν fiili de eklenmiştir (**T293**). Bu son iki rölyefteki durumun, kalıplaşmış olan Oniki Tanrılar adaklarının istisnaları olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Yazıtlarda, Oniki Tanrılar'ın ismi (Δώδεκα θεοῖς) dışında başka tanrı adlarına ve ifadelerine de rastlanmaktadır. Kabartmalarda çok net görünmemekle beraber, 6'sı sağda 6'sı ise solda dizilen erkek figürünün tam ortasında bir niş içine alınmış bir dişi figür de görülmektedir (**T295**). Yazıtlarda ise, bu dişi figürün Ἀρτέμιδι Κυνηγέτιδι ile eşleştiği açıkça anlaşılmıştır (ROBERT 1983: 592). Farklı bir *epitheton*'la karşımıza çıkan tanrıçanın bir av tanrıçası olduğu düşünülmekte ve rölyeflerde yer alan köpek tasvirlerinin de Artemis Kynegetidis'le ilişkilendirilebileceği öne sürülmektedir[51]. Bu Artemis'in yerel bir tanrıçayla *syncretismus*'a uğradığı açıkça görülmekte hatta bu konuda MILNER - SMITH 1994: 68, Kynegetidis *epitheton*'u alan Artemis'in Pisidya Ana Tanrıçalarından biri olduğunu öne sürmektedir. «Köpek süren» anlamına gelen Kynegetidis dışında, bu Oniki Tanrılar'ın da avcılıkla bağlantılı olduğu öne sürülmüştür (FREYER-SCHAUENBURG 1994: 58 v.d.; DREW-BEAR – LABARRE 2004: 98 v.d.).

Yazıtlarda tanrıça Artemis Kynegetidis dışında Hermes'e de sunulan bir adağın mevcudiyeti tartışmalı görünmektedir[52]. Manisa Müzesi'nde bulunan bu adak yazıtıyla ilk karşılaşan ROBERT 1983, yazıtta yer alan ΕΡΜ harflerinden, «Hermes'e» ifadesini çıkararak adağın Hermes'e adanmış olduğunu da öne sürmüş; bu da bilim dünyasında da bu şekilde kabul edilmiştir. Fakat son zamanlarda, DREW-BEAR – LABARRE 2004: 83 v.d. ve 98, bu durumu ayrıntılı olarak tartışmakta üç harften oluşan bu sözcüğün, tanrı Hermes'i ifade etmiş olamayacağını, bunun şahıs adı veya unvan olabileceğini savunmaktadırlar. **T290**'ın rölyefinde ise (**T291**), tanrı Hermes'i tanıtabilecek bir figür veya atribü bulunmamaktadır.

Hellen kökenli olan fakat yerel özellikler almış Artemis Kynegetidis ve Hermes dışında, yazıtlarda yer alan ve açıklanamayan bir başka ifade ise, πατρὶ αὐτῶν'dur (**T282**, **T327**, **T328**, **T335**). Oniki Tanrılar'ın babası olarak geçen ve rölyeflerde, tam ortada niş içine alınmış erkek figürü olarak betimlenen (**T288**, **T333**, **T334**, **T336**) bu tanrının kim olduğu bilinmemektedir.

---

[51] ROBERT 1983: 592; FREYER-SCHAUENBURG 1994: 69; SMITH 1994: 68; *BE* (1995): 542; DREW-BEAR – LABARRE 2004: 98.

[52] ROBERT 1983: 590 v,dd.; FREI 1990a: 1832; DREW-BEAR – LABARRE 2004: 83.

Hemen hemen aynı özelliklere sahip arkeolojik kalıntılardan anlaşıldığına göre, Oniki Tanrılar'a ait yukarıdaki belgelerde ya bir merkezden Likya'ya dağılan, ya da seyyar biçimde tüm Likya'ya satışa sunulan Oniki Tanrılar kabartmalar söz konusudur (FREYER-SCHAUNBURG 1994: 46-51; AKYÜREK-ŞAHİN 2002: 109). Komba dışında, bir ikinci kült alanı olduğunu düşünen ROBERT 1955: 9, daha sonradan fikrini değiştirerek, Komba'nın Oniki Tanrılar'ın tek kült merkezi olduğunu belirtmiştir (ROBERT 1983: 593). Komba'nın Oniki Tanrılar'ın merkezi olduğu düşünülürse, yapılan rölyeflerin benzer olmasının, hatta adakta bulunanların isimlerinin yer almadığı (**T311**, **313**, **322**, **326**, **343**) rölyeflerin doğrudan doğruya seyyar olarak satışa sunulmuş olmasının (AKYÜREK-ŞAHİN 2002 105, 109) nedeni açıklanmış olur. Fakat bu öne sürülen düşüncenin yanı sıra, DREW-BEAR – LABARRE 2004: 86'da da ifade edildiği gibi, Eskiçağ Likya'sında, çok engebeli bir coğrafyada, ulaşımın zor olacağı, tek merkezden üretip dağıtımın kolaylıkla yürütülemeyeceği ve seyyar şekilde satışın da pek de mümkün olmyacağını da hesaba katmak gerekmektedir.

Yazıtlarda geçen «baba tanrı»nın kimliği hakkında kesin yargılara varılacak bilgiler mevcut olmamakla birlikte, şüphesiz bu konuda bir takım yorumlar da vardır: **T307**'de yer alan ve M.ö. IV. yy.a tarihlenen yazıtta geçen δώδεκα θεοῖς ἀγορᾶς ifadesi görülmektedir. Bu çift taraflı yazılan mezar yazıtının Likçe kısmında ise, *se dde tuwetê: kumezija: cere cere trqqñti: pddâtahi: qñnâkba: χrssêni: ehbi:* ifadeleri yer almaktadır (*TAM* I: 44c; FREI 1990a: 1830). FREI 1990a: 1830'un da tercüme ettiği gibi, sunağın her şeyin üzerinde bulunan *Trqqas* ve onun refakatçilerine adandığı anlaşılmaktadır. **T307**'de «Agora Tanrıları» olarak geçen Oniki Tanrılar'ın, yazıtın Likçe bölümünde geçen, Erken Likya Dönemi tanrısı olan ve Hitit fırtına tanrısı Tarhunt'un uzantısı olduğu düşünülen *Trqqas*'ın sözünü ettiğimiz πατρὶ αὐτῶν olduğu düşünülmektedir (FREI 1990a: 1830). Bir Erken Likya Dönemi hava tanrısı olan *Trqqas*'ın, Hellen tanrısı Zeus'la *syncretismus*'a uğradığını da göz önünde tutarsak, söz konusu Oniki Tanrılar'ın babasının Zeus, bu Oniki Tanrılarların da Hellen mitolojisindeki Oniki Tanrılar olabileceği düşünülmektedir (DREW-BEAR – LABARRE 2004: 90). Bu konuda, netlik kazanmayan, bizim burada konu ettiğimiz Oniki Tanrılar'ın Hellen mitolojisinde yer alan ve Zeus'un baş tanrı (= baba tanrı) olarak yer aldığı Oniki Tanrılar hiyerarşisiyle ilişkisi olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Bu konuya ilişkin bir diğer örnek ise, Sidyma'da bulunan

ve tarihlendirilmesi yapılmamış Oniki Tanrılar Listesi adı altında yer alan yazıttır[53]. Yazıtta, Oniki Tanrılarlar'ın tasvirlerinde gördüğümüz Artemis ve Hermes dışında, Demeter, Poseidon, Zeus, Hera, Apollon, Hephasitos, Athena, Ares, Aphrodite ve Hestia adları geçmektedir. Bunların çoğunluğunun Erken Dönem Likya'sındaki yerel tanrılarla *syncretismus*'a uğramasına rağmen kökleri Hellen dinine dayanmaktadır. Bu bakımdan **T307**'nin Hanedanlık Dönemi'nde yazıldığını ve Hellen kültürünün o dönemde en popüler kültür olarak yaşatılmaya çalışıldığını dikkate alırsak, yazıtta geçen söz konusu Oniki Agora Tanrıları'nın birer Hellen tanrısı olduğunu düşünebiliriz. Bu duruma ilişkin son söz olarak, hepsi de M.s. III.yy.a tarihlenen, değerlendirmeye aldığımız Oniki Tanrıların daha çok kırsal alanda yaygın olarak tebcil edildiklerini ve hatta oldukça popüler olduklarını söyleyebilir; bu nedenle, bir kent merkezinde yer alan, bu erken döneme ait **T307**'nin burada ele aldığımız tanrılarla ilişkilendirilemeyeceğini düşünebiliriz.

Oniki Tanrılar'ın, Likya'ya nasıl ve ne şekilde geldiğine dair yine farklı yorumlarla karşılaşıyoruz: BRYCE 1986: 180, söz konusu tanrıları, Yazılıkaya'da mağara duvarlarına işlenmiş Hitit Yeraltı Oniki Tanrısı'yla ilişkilendirmektedir. M.ö. XIII. yy.a tarihlenen bu mağara rölyeflerinde, Likya'da bulunan Oniki Tanrılar kabartmalarına ait köpek ve dişi figürler yer almamaktadır. FREI 1990a: 1833 ve FREYER-SCHAUENBURG 1994: 78, Yazılıkaya kabartmalarındaki Hitit Oniki Tanrılar'nın Luviler aracılığıyla Likya'ya giriş yapmış olabileceklerini öne sürerken; DREW-BEAR – LABARRE 2004: 86 ise, bu durumun açıklanması zor bir problem olduğunu belirtmektedirler. Likyalı Oniki Tanrılar'ın kökenleri hakkında LEBRUN 1998: 146 da, FREI 1990a: 1833'e benzer açıklamalarda bulunmakla birlikte, güçlü bir Hellenizasyon altında Anadolu'ya özgü tanrısal imgelerin Hellen dini geleneklerinden etkilendiğini söylemekte ve Oniki Tanrılar'ın da en azında, Hellence ifade edilmesi yönünden (= Dodeka Theoi) Hellen etkisi altında kalmış olabileceklerine dikkati çekmektedir.

Oniki Tanrılar'ın rölyef ve kısa yazıtları dışında, bize bilgi verecek açıklayıcı ipuçları olmamasından dolayı kökenleri ve ne amaçla tebcil edildikleri bilinmemektedir. Le ROY 1990a: 42, yukarıda erken döneme ait mezar yazıtında yer almasından dolayı, mezar ihlallerine karşı gücüne sığınılan tanrılar olduğunu düşünmektedir. Hitit Yeraltı Tanrıları'yla olan ilişkisine dikkat çeken KEEN 1998: 206'da bu

---

[53] BEAN 1978: 81; LONG 1987: 122 v.d.; *SEG* XXXVII (1987): 1228.

konuda Le ROY ile aynı fikirleri paylaşmaktadır. Oniki Tanrıları Hitit Yeraltı Tanrıları'yla ilişkilendiren BRYCE 1986: 180, Hitit tanrılarındaki bu ruhani işlevi ve Likya'daki Oniki Tanrılar'ın yazıtlarında yer alan πατρὶ αὐτῶν ifadesini göz önünde tutarak, Likya'daki kültün bir «atalar kültü» olabileceğini önermektedir. METZGER 1952: 61 v.d., ise silahlı bu Oniki Tanrılar'ın «savaş tanrıları» olduğunu öne sürmüştür. Fakat bu konuda söz konusu tanrılara ilişkin en genel kanı, kabartmalarında yer aldığı gibi, mızrak taşımalarının ve köpeklerle beraber tasvir edilmelerinin, yazıtlarında avcı özelliğiyle bilinen Artemis Kynegetidis'le anılmalarının, onların «avcı» tanrılar olduğu fikrini uyandırmasıdır[54]. LEBRUN 1998: 146, Oniki Tanrılar'ın avcı olduklarına dair düşünceye farklı bir açıdan yaklaşmakta ve Komba'da tebcil edilen bir diğer ilah olan Artemis Komba'ya da dikkat çekmektedir. Oniki Tanrıları Artemis ve Komba ilişkisi içinde, avcı tanrılar şeklinde yorumlamıştır.

«Baba Tanrı»nın hangi tanrı olabileceği konusunda yukarıda tartışılan fikirler dışında, «Baba Tanrı» düşüncesi içinde olmaksızın, Oniki Tanrılar farklı tanrılarla da ilişkilendirilmiştir. Bu konuda dikkat çeken yorumlardan biri, KEEN 1998: 206'da Oniki Tanrılar tasvirlerinde yer alan av köpeklerinin kurda benzetilmesi ve Apollon'la ilişkilendirmesidir. Bir diğer yorum ise, bu Oniki mızraklı tanrının «Theoi Agrateroi» olabileceği varsayımıdır (WEINREICH 1916: 70 v.dd.) . Aşağıda da ele alacağımız gibi, bu «Vahşi Tanrılar»ı Oniki Tanrılar'la ilişkilendirmek biraz olanaksız görünmektedir. Hellen mitolojisine de giren efsaneler dışında, Vahşi Tanrılar'ın bazı rölyeflerinde taşıdıkları aletin mızrak olmadığı ve bazı rölyeflerde bu tanrıların üç figür olarak tasvir edildiği görülmektedir.

Güçlü bir Hellenizasyon sonucu mu Likya'da benimsendiği veya Yazılıkaya'da yer alan Hitit Yeraltı Tanrıları'nın Luviler aracılığıyla Likya'ya mı geldiği tam olarak anlaşılamayan bu tanrılar hakkında verilebilecek en genel hüküm, onların gerçekten de Likya'ya has karaktere sahip tanrılar olduğudur. Bu bakımdan yerel özellikleri içinde yorumlanması gereken bu tanrıların tek bir kült merkezli olmadığı da daha sonradan ortaya çıkarılan kült alanlarından anlaşılmıştır. FREYER-SCHAUENBURG 1994'ün ayrıntılı olarak ele aldığı yazıt ve rölyeflerin dağılımında Teimiussa gibi yeni bir kült alanın da varlığı görülmektedir. Likya'nın kuzey (Akarassos, Burdur, Isinda) ve kıyı (Antiphellos, Finike, Ksanthos, Kyaneai,

---

[54] FREI 1990a: 1833; FREYER-SCHAUNBURG 1994: 72; AKYÜREK-ŞAHİN 2002: 106; DREW-BEAR – LABARRE 2004: 92.

Megiste, Myra, Phellos, Telmessos) bölgelerinde ağırlıklı olarak bulunan kültün ayrıca Komba, Sura'nın batısı ve Teimiussa gibi Likya'nın orta bölgelerinde de önemli derecede yoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Likya'nın kıyı ve kuzeyiyle bağlantı kurulması açısından bu saydığımız son üç kent önemli olabilir.

Oniki Tanrılar'a ilişkin kalıntıların, **T307** dışında, hepsi M.s. III. yy.a tarihlendirilmektedir. Roma İmparatorluk Çağı'nın huzursuz dönemlerine rastlayan bu zamanda bu yerel kültün özellikle rağbet görmesi önemlidir. Özellikle Hıristiyanlığın ön plana çıktığı ve pagan kültlerinin yerine giderek Hıristiyan öğelerinin geçtiği zamanlarda paganların, egemen olmaya çalışan bu semavi ve tek tanrılı inanca karşı tepkilerini göstermek amacıyla özellikle Oniki Tanrılar'a adaklarda bulundukları düşünülmektedir (FREYER-SCHAUENBURG 1994: 87 v.d.; AKYÜREK-ŞAHİN 2002: 113). Hıristiyanlığa tepkinin yanı sıra, ekonomik buhran yaşanılan M.s. III. yy.da, insanların o eski ve parlak dönemlere geri dönmek için eski kültlere ilgi gösterebilecekleri de ihtimal dahilinde olabilir.

V. THEOI DIKAIOI (Θεοί Δικαίοι)

Kibyra (Kozağacı)

Epigrafik Belgeler

T368 CORSTEN 2001: 139; *IGSK* 60: no.96; *SEG* LII (2002): no. 1433.

Αλ[- - -] | Θεοῖς Δικαί[οις εὐ]|χήν. *vac.*

Kibyra egemenlik alanında yer alan Kozağacı'nın batısında, Gürleyik adı verilen bölgede bir yazıt ve rölyefi bulunmuştur. Sert hava koşullarından dolayı yazıtın ilk satırı ve ikinci satırının bir bölümü çözülememesinin yanı sıra rölyefteki tasvirin tanımlanmasında da zorluklar bulunmaktadır (*IGSK* 60: 101). Rölyefin sol tarafı cepheden duruşu göstermektedir. Kabartmada yer alan figürlerin en solunda uzun giysiler içinde, boynunda tülü bulunan dişi bir figür yer almaktadır. Hemen yanında sırayla dizilmiş üç eril figür görünmektedir. Tüm figürlerin sağ elleri aşağıya doğru dururken, eril figürlerin sol ellerinde, *IGSK* 60: 101'in de tam olarak belirleyemediği bir eşya taşıdıkları anlaşılmaktadır[55]. Kabartmada yer alan dişi figürün, adağı adayan kişi olma olasılığını da düşünen *IGSK* 60: 101, tasviri itibariyle bir tanrıça olma olasılığının da ağır bastığını söylemektedir. Kabartma üzerindeki duruşlarından dolayı bunların hepsinin Θεοὶ Δίκαιοι olduğunu düşünülmekte ve yazıtın harf karakterlerinden anlaşılacağı üzere, kabartma Roma İmparatorluk Çağı'na tarihlendirilmektedir (*IGSK* 60: 101).

Yazıtta zikredilen Theoi Dikaioi'a ilişkin olarak, Pisidia'daki Termessos'ta da bir yazıt bulunmuştur. Alketas mezarının kuzey-kuzeybatısında kayalık kutsal alanı bulunmuştur (İPLİKÇİOĞLU 2003). Burada, İPLİKÇİOĞLU 2003: 75 ve İPLİKÇİOĞLU 2006: 5'te aktarıldığı gibi, doğal kaya üzerinde 6 niş ve okunabilir durumda 2 yazıt ele geçmiştir. Rölyeflerin 5'inde, Kibyra'da olduğu gibi dişi bir figür bulunmasa da, üç eril figür görülmektedir. Bu nişlerden en büyüğünde daha anlaşılır vaziyette görülen eril figürler, ayakta duran, askeri giyimli ve sol ellerinde çift balta taşıyor olarak betimlenmişlerdir (İPLİKÇİOĞLU 2003: 76; İPLİKÇİOĞLU

---

55 Bu konuda *IGSK* 60: 101, taşınan eşyanın ya asa, darı çubuğu ya da çift balta olduğunu varsaymaktadır.

2006: 5). Bu nişlerin bir diğerinde ise, tek bir eril figür yer almakta olup bu figürün neden tek olduğu ve hangi tanrıyı tasvir ettiği ve yukarıda bahsettiğimiz diğer üçlü grupla ilişkisi anlaşılamamaktadır.

Kibyra'da olduğu gibi sert hava koşullarından dolayı yazıtların pek de okunaklı olmadığı anlaşılmaktadır. Yazıtların ilki[56] Θεοὶ Δίκαιοι'a şükranlarını sunan kişilerin bir listesini içermektedir. Yazıtta yer alan adların büyük bir çoğunluğunun baba-oğul olduğu anlaşılmakta ve 21 tanesinin Αὐρήλιος olduğu görülmektedir. Söz konusu yazıtın 13. satırında yer alan Πρωτόγονος Τρ(οκονδου) Ἑρ(μαίου) Μασαντος Termessos'da bilinen K ailesine mensup olduğu anlaşılmaktadır (HEBERDEY 1929: 107–110). Bu aileden dört Μασας ve beş Ἑρμαῖος tespit eden ve bunların en eskisi olarak kabul edilecek "Masas oğlu Hermaios"un Πρωτόγονος 'un büyük babası olma ihtimalini görmeyen İPLİKÇİOĞLU 2003: 76 v.d ve 2006: 7, Protogonos'un da M.s. 120'lerde yaşayabileceğini düşünmekte ve nihayet yazıtın M.s. III. yy.a tarihlendirebileceğini eklemektedir.

Yine Θεοὶ Δίκαιοι'a şükranlarını bildiren ve şiir olarak yazılan yazıt[57] diğer yazıtlarda olduğu gibi sert hava koşullarının yarattığı olumsuzluklardan etkilenmiştir. Bu yazıtın harflerinin diğer yazıta göre harflerinin daha eski olduğu görülmekle birlikte; bunun da gene en erken Roma İmparatorluk Çağı'na tarihlendirilebileceği düşünülmektedir (İPLİKÇİOĞLU 2003: 77; İPLİKÇİOĞLU 2006: 8). Yazıtın 3. ve 5. satırları *pentametron* vezniyle, 2. satırlarından itibaren, diğer çift sayılı satırlarda, *heksametron* vezniyle kaleme alınmıştır.

Bu şekilde Kibyra ve Termessos'ta da belgelendirilmiş olan Θεοὶ Δίκαιοι, özellikle Frigya ve ona komşu bölgelerde oldukça yaygın olarak tebcil edilen Ὅσιος καὶ

---

56 İPLİKÇİOĞLU 2003: 76; İPLİKÇİOĞLU 2006: 1: Θεοῖς Δικαίοις | Ἐπηκόοις Αὐρ(ήλιος) Μα- | κάρ̣ι̣ος Μολεσιος ὁ καὶ ΒΟ- | .Ạ̣Ọ̣Ç.....ΟΚΑΝ ἐνγράψε ||[4] .....ΟΤ.. εὐξάμενοι̣ | ...[οἱ ὑπογεγ]ραμμένοι Αὐρήλιοι | Ἀρχε.[*ca* 8]άρης Ἀρτεμιδώ[ρου]. | Χρύσερως Ἀρτέμων̣ος, Σωτήριχος Μα.[*ca* 3?] ||[8] Ἀρτέμων Χρυσέρωτος, Ἑρμῆς Κ..*ο.ου*. | Εὐάρατος Γόργου, Κόττος Εὐαράτου. | Ἔντειμος Ακινακαριου (Ἀνικᾶ Καρίου) Τρο(κονδου). | Ἀγόραστος Ἐντείμου, Θόας Ἱέρωνος, ||[12] Πρωτόγονος Τρ(οκονδου) Ἑρ(μαίου) Μασαντος, | ...νδος Φιλιστίωνος Μελησά̣[νδρου], | Πλάτων Ἑρμᾶ Ἀπολλωνίου Ἀγο(ράστου), | Π̣αρμ̣ενίων Ἑρμειανοῦ, Σ....ιλος ..., ||[16] Προσδόκιμος Ἑρμολάου [*ca* 7]Ο[*ca* 3], | .....άτωρ Ἀγαθαγγέλο[υ *ca* 7-8], | ...Σ.. Ζωσίμου, Εὔμ̣ερος Ἑρμ[*ca* 6]

57 İPLİKÇİOĞLU 2003: 77; İPLİKÇİOĞLU 2006: 2: Ἀγαθῇ Τύχῃ. Ὑπὲρ ΒΟΛΛΑΡΧΗ | Σ..Ν̣.....ΣΕΗΣ.Ξ.....Ν | .....τάτοις θήκατο τήνδε χ̣ά̣ρ̣ι̣ν̣ | ..Τ̣ ἐπ̣ι̣φ̣α̣ν̣ε̣ς̣τάτοισι Θεοῖσι Δικαίοισ̣ι̣ ||[4] ..Ο..Σ..... ἀνδράσιν εὐξομένο̣ι̣ς | ...Ο. Ạ.ΦΑΣΙΟΥΚΙΜΗΡΑΠΙΟΝ θιάσοιο | .ΕΝΟ..ΚΑΜΕΝ ἔπη γράψατο καὶ ΦΙΛ. | ...Δ....Ạ̣Ρ..Ị.ΣΙΝ̣ΕΡΠΙΣΟΣΓΕΝΟ.. ||[8] .....ἑταιρείην Μ̣ΕΣ.Λ. ΥΜΙΕ. | ..... Ἑρμῆς Ο.ΠΙΡΑΤΕ ν ΕΣΣ... | ..Ο....ΤΟΙ..ΟΥΑΙΕ μ ν έσοις | ..Ε....ΑΤΕΠΙΟΣ ἀστείου .Η.

Δίκαιος ya da Ὅσιον καὶ Δίκαιον kültü ile ilintili olabileceği düşünülmektedir (İPLİKÇİOĞLU 2006: 12). Özellikle Frigya ve Maeonia'da, Ὅσιος καὶ Δίκαιος yani «Aziz ve Adil Tanrılar»ıyla ilgili yazıtlar RICL tarafından derlenip yorumlanmıştır[58]. Ele alınanların toplam 117'den 11'i yalnızca Ὅσιος'a (RICL 1991: no.31, 42, 43, 45, 83, 85, 87, 90, 93 ve 1992b: no. 5, 6), 2'si yalnızca Δίκαιος'a (RICL 1991: no. 99, 108. 1992a: 74; *IGSK* 40: no. 1012) ve yalnızca 2'si Θεοὶ Ὅσιοι (RICL 1991: no.25, 28), 3'ü de Θεοὶ Ὅσιοι καὶ Δίκαιοι'a aittir (RICL 1991: no. 26, 95; *IGSK* 62: no.44. 231).

«Aziz ve Adil Tanrılar» olarak anılan bu tanrılar bazen tek bir kişi olarak at üzerinde tasvir edilir[59]. Bunun yanında tek bir tanrı olarak gösterilen bu kült Frigya'daki bir stelde Δίκαιος olarak, elinde bir terazi ve Ὅσιος'un da elinde bir asa tutarken tasvir edildikleri görülmektedir (RICL 1991: no. 47, 48, 56). Her iki tanrı da yan yana bu atribülerle tasvir edilmişlerdir.

Bu değişik biçim ve atribülerin yanında bu tanrıların en tartışılan yanı ἄγγελοι olma özelliğine sahip olup olmadıklarıdır[60]. MERKELBACH 1993: 295 v.d., ἄγγελοι olarak anılan tanrıların güneş tanrısı Helios'un ulakları olduğunu düşünmektedir. Yine aynı yazar, bu durumun Persler'in tanrı tasvirlerinden öne sürmekte olup (MERKELBACH 1993: 296), bunu Persler'in Frigya üzerindeki bilinen siyasal etkisinin yanı sıra, kültürel etkisiyle de açıklanabileceği görüşündedir. Bu ἄγγελοι kavramının, Yahudi dininin paganlar üzerindeki etkisi sonucu oluşmuş olabileceği de düşünülmektedir (*SEG* XLII [1992]: 1810).

Haberci olarak da düşünülen tanrıların "Güneş Tanrısı" ile olan ilişkisi aklımıza Apollon ve Helios'u getirmektedir. Bu tanrıların, konusunu ettiğimiz tanrılarla bir ortaklığının olup olmadığı veya o tanrılarla *syncretismus*'a uğrayıp uğramadığı soru işareti oluşturmaktadır. Bu konuda FREI 1988: 30'da geçen stelde, Zeus Bronton, Helios, Atlı ve çift baltalı bir tanrı, üzüm bağları ile Dionysos tasvir edilmiş, ama yazıtta Meter Theon, ὅσιος *epitheton*'u ile Phoibos, δίκαιος *epitheton*'uyla da Men ve Dike yer almıştır. Yazıtta yer alan tanrılarla, kabartmada yer alanların farklılığı göze çarpmaktadır.

---

58 RICL 1991: 1-70 ve RICL 1992a: 95-100'de veriler bir araya getirilmiş ve bunların özetini ve gerekli açıklamaları da RICL 1992b: 95-100'de yapılmıştır.

59 RICL 1991: no. 2, 3, 7; İPLİKÇİOĞLU 2006: 10.

60 RICL 1991: no.1; *SEG* XLII (1992): 1810; MERKELBACH 1993: 296; İPLİKÇİOĞLU 2006: 10.

Bir başka sunakta yer alan tanrılardan Θεοῖς ὅσιοις καὶ δικαίοις olarak bahsedilmektedir; ama tanrıların ikonografisine baktığımızda, atlı ve çift baltalı olarak Apollon'un, teraziyle betimlenen dişi figürün Dikaiosyne-Nemesis'in, uzun saçları ve sakalıyla Asklepios'un ve bereket boynuzuyla Tykhe'nin tasvir edildiği görülmektedir (RICL 1992a: no. 82, 93). FREI 1988: 29 v.d., bu konuda kolektif, yani birçok tanrıdan oluşan bir tanrılar grubunun Θεοὶ Ὅσιοι καὶ Δίκαιοι veya Θεοὶ Ὅσιοι olarak tebcil edildiğini açıkça belirtmektedir. Bu konuda RICL 1992a: no.75, ortak bir adlandırma ile betimlenen, bölgelerinde tapınım gören tanrıların Θεοὶ Ὅσιοι καὶ Δίκαιοι adını alabileceklerini düşünmektedir. Söz konusu tanrıların haberci özelliklerini dikkate alan İPLİKÇİOĞLU 2006: 12, Apollon, Helios ve Hosios kai Dikaios ilahlarında oluşan tanrısal gruba «Θεοὶ Δίκαιοι» olarak adlandırılmış olabileceklerini düşünmektedir.

Kibyra'daki rölyefte açıkça görülemeyen, ama çift balta olma ihtimali olan eşyanın Termessos'ta bulunan kabartmalarda açıkça çift balta olduğu görülmektedir. Çift baltanın öldürme aracı olarak Minos ve Hellen dinsel ritüelinde kullanılan bir atribü olduğu bilinmekle beraber, Küçükasya'da da kültlerin en ayırt edici özelliklerinden birini oluşturmaktadır (GANSZYNIEC 1924: 286-307).

Termessos'taki rölyefte Ἐπήκοος olarak *epitheton* almaları bu tanrıların merhametli ve iyiliksever olduklarını göstermektedir. (İPLİKÇİOĞLU 2002: 78; İPLİKÇİOĞLU 2006: 12).

Kibyra'da biri dişi dört figürün, Termessos'ta ise üç eril figürün tasvir edildiği, kimi zaman da kabartmada tek bir erkek figürünün yer aldığı görülse de, tanrıların tebcil edildikleri bölgeye özgü "yerel tanrılar" olarak farklı tasvirlerle ve farklı sayıda Θεοὶ Δίκαιοι olarak anılmış olabilecekleri düşünülmektedir. Kibyra'daki eril figürlerin taşıdıkları nesnenin, çift balta olduğunu varsayarsak ve Termessos'ta bulunan kabartmayla benzerliğini de göz önüne alırsak, bu tanrıların ayrıca θεοὶ ἄγριοι ile olan benzerliği de tartışılabilir. Zira bu tanrıyı aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağız.

VI. VAHŞİ TANRILAR (Θεοί Ἀγρίοι)

Balboura

Epigrafik Belgeler

T369 MILNER 1997: no. 11.

[- - - |ΑΘΥ | [- - - εὐχήν.

Arkeolojik tasvir için bk. **T383**.

Arkeolojik Belgeler

T370 COULTON 1988: 230; SMITH 1997: no. T1[66].

Balboura Asartepe'de bulunan kabartmada, üç eril figürün sağ ellerinde mızrak ve hemen altında köpek yada yılan olabilecek bir hayvan figürü bulunmaktadır. Sol el aşağı doğru belki de yılanın bulunduğu yere doğru uzatılmış görünmektedir.

T371 SMITH 1997: no. T2.

Balboura Karahasantaşı'nda bulunan rölyef, sarp bir kayadan çıkmış ve geniş bir yerleşimin sınırını belirtir biçimde konulmuş olduğu düşünülmüştür. Sadece sağ ve ortadaki eril figürün kollarını dirseklerine kadar bükerek yukarı kaldırdıkları görülmektedir. Miğfer yerine külah giydikleri fark edilmiştir.

T372 SMITH 1997: no. T3.

Balboura Çobanisa'da bulunan rölyef bir pınarın batısında bulunan kaya üzerindedir. Artemis'e (SMITH 1997: A1) ve Disokuroi'lara (SMITH 1997: D10) adanmış adaklar arasında bulunan rölyefte, üç eril figürün sol kolları başa doğru uzatılmış, sağ el kenarda durmakta ve hayvan başına (yılan da olabilir) değmektedir. Rölyefin solunda örtülü dişi bir figür yer almaktadır.

T373 SMITH 1997: no. T4.

Balboura Karahasantaşı'nda bulunan rölyef, daimi akan bir derenin sağında yer alan kaya üzerinde görünmektedir. Standart ikonografi söz konusu olup, kolların belirsiz olduğu görülmüştür. Başlarda miğfer yerine külah görülmektedir.

T374 SMITH 1997: no. T5.

Balboura Karahasantaşı'nda bulunan rölyef bir kaynağın yanında bulunan kaya üzerinde bulunmuştur. Kısa tunik ve *khlamys* içinde 3 eril figür, göğüslerinin üzerinde sol elleri ve sol ellerinde balta olduğu düşünülen bir şey taşımaktadırlar. Sağ kollar kenarda yer almakta ve başlarda miğfer yerine külah görünmektedir.

---

66 SMITH 1997, «Triads» başlığı altında vahşi tanrıları toplamış ve ona göre bir numaralandırma gerçekleştirmiştir.

T375 SMITH 1997: no. T6.

Balboura Kayabaşı'nda bulunan rölyefin üst kısmı kırık olduğundan, rölyefte yer alan 3 figürün çıplak bacakları görünmektedir.

T376 SMITH 1997: no. T7.

Balboura Gölcük'te bulunan rölyefte standart bir ikonografi söz konusudur. Üç eril figür balta taşımakta, en sağda belirsiz örtülü bir figür yer almaktadır. Erkek figürleri daha belirgindir. Bu adak rölyefi SMITH 1997: T10'la aynı özelliklere sahiptir.

T377 SMITH 1997: no. T8.

Balboura Gölcük'te bulunan rölyefte standart ikonografi söz konusudur. Söz konusu rölyef SMITH 1997: T7 ve T9 arasında bulunmuştur.

T378 SMITH 1997: no. T9.

Balboura Gölcük'te bulunan rölyefte standart ikonografi söz konusudur. Rölyef, SMITH 1997: T8 ve 10 arasında bulunmuştur.

T379 SMITH 1997: no. T10.

Balboura Gölcük'te, SMITH 1997: T7 ve T9'un sağında yer alan kabartmada standart ikonografi söz konusudur. Rölyefte yer alan figürlerden sağda bulunan figürün sağ bacağının yanında küçük bir hayvan bulunmakta ve büyük bir olasılıkla köpek olduğu düşünülmektedir.

T380 SMITH 1997: no. T11.

Balboura Gölcük'te bulunan rölyefin çelenkle süslenmiş bir stel olduğu görülmektedir. Solda belirgin olmayan örtülü bir figürün bulunduğu kabartmada standart ikonografi söz konusudur.

T381 SMITH 1997: no. T12.

Balboura Gölcük'te bulunan kabartmada, baltalarını sol elinde taşıyan üç eril figürün solunda geniş boynuz biçiminde kap yer almaktadır.

T382 SMITH 1997: no. T13.

Balboura Gölcük'te bulunan rölyefte, sol ellerinde balta taşıyan 3 eril figürün yer aldığı standart ikonografi söz konusudur.

T383 SMITH 1997: no. T14.

Balboura Gölcük'te bulunan rölyefte balta taşıyan 3 eril figürün yer aldığı standart ikonografi görülmektedir. Yazıtın üst kısımda yer aldığı kabartmanın sağında ayrıca küçük boynuz biçimli kap yer almaktadır. Yazıt için bk.: **T369**.

T384 SMITH 1997: no. T15.

Balboura, Boğa mevkiinde bulunan rölyefte, 3 eril figür cepheden, sol ellerinde objeler (balta?) taşırken, sol ve ortadaki figürler kısa tunikler giyinerek tasvir edilmişlerdir. Sağ figür hava koşullarından dolayı aşınmıştır.

Dont (Balboura – Oinoanda Arasında)

Arkeolojik Belgeler

T385 HEBERDEY – KALINKA 1896: 41

Tahta stilinde inşa edilmiş kaya mezarında görülen rölyefte, omuzlarında uzun saplı baltalar taşıyan üç eril figür görülmektedir. Sağ yanlarında ise yılan biçiminde asalar taşımaktadırlar.

Güğü (Elmalı'nın kuzeybatısı/Yapraklı)

Epigrafik Belgeler

T386 PACE 1921: no. 66; *SEG* II (1922): no. 685; BEAN 1971: no. 47; *BE* (1972): no. 450.

- - -μος εὐχήν | *vac.* θεοῖς ἀγρί[οις].

Arkeolojik tasvir için bk.: **T387**.

Arkeolojik Belgeler

T387 PACE 1921: no. 66; BEAN 1971: no. 47; *BE* (1972): no. 450; ROBERT 1978: 44; ROBERT 1983: 572.

Rölyefte, sol omuzlarında çift yönlü balta taşıyan, kısa tunikler içinde betimlenmiş ve her birinin yanında yılanların bulunduğu üç eril figür görülmektedir. Yazıt için bk.: **T386**.

Idebessos

Arkeolojik Belgeler

T388 PACE 1921: no. 79; FREI 1990a: 1829.

Rölyefte, *khlamys* giyinmiş, sağ ellerinde asa sol ellerinde ise çift yönlü balta taşıyan üç eril figür görülmektedir.

Kibyra (Horzum)

Arkeolojik Belgeler

T389 COLLIGNON 1878: 365.

Yarım rölyefte, Roma asker kıyafetleri içinde, baltalarla silahlanmış, köpek tasma kayışlarını taşıyan üç eril figür resmedilmiştir.

Kragos

Antik Yazarlar

T390 Alex. Poly. *lyk.* frag. 58.

Κράγος ὄρος Λυκίας. Ἀλέξανδρος β Λυκιακῶν, ἀπὸ Κράγου τοῦ Τρεμίλητος υἱοῦ, μητρὸς δὲ Πραξιδίκης νύμφης. ἐνταῦθα δ' εἶναι καὶ τὰ ἐπονομαζόμενα Θεῶν Ἀγρίων ἄντρα ἀπαθανατισθῆναι γάρ φασι τοὺς περὶ τὸν Κράγον.

Lydai

Epigrafik Belgeler

T391 *TAM* II/2: no.130.

Λεοντομένην Ἀπολλωνίδου | Ἀρυμαξέα | ἱερατεύσαντα Ἀπόλλωνος καὶ Διὸς καὶ θεῶν ἀγροτέρων | καὶ Διοσκόρων καὶ Πανὸς καὶ γυμνασιαρχήσαντα καὶ ||[4] πρυτανεύσαντα δὶς καὶ γραμματεύσαντα βουλῆς καὶ | τοῦ δήμου, κατασκευάσαντα δὲ καὶ ποτήριον ἀργύρεον | τῇ πόλει ἐξ ἰδίου, τὸν καὶ γενόμενον γεραιὸν διὰ βίου | Τειμαγόρας β καθ' (υἱοθεσίαν) δὲ Ἀγρεοφῶντος καὶ Λεοντο||[8]μένου Ἀρυμαξεὺς τὸν ἑατοῦ πατρῷον, κατὰ δὲ | τὴν υἱοθεσίαν πατέρα | θεοῖς.

T392 *TAM* II/2: no. 148.

Μηνοδώρα Ἀπολλω|νίδου Κρηνεῖτις Θευγέ|νην Θηραμένου καθ' ὑ(ιοθεσίαν) | δὲ Ἀπολλωνίδου Κρηνέα ||[4] τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα ἱερατεύ|σαντα Ἀπόλλωνος καὶ Δι|ὸς καὶ θεῶν ἀγρέων φιλοσ|τοργίας ἕνεκεν τῆς εἰς ἑαυτ<ή>ν ||[8].

Oinoanda

Epigrafik Belgeler

T393 MILNER – SMITH 1994: no. 2

Λικίṿ(νιος). ν Εὐ|(τύχης).

Arkeolojik tasvir için bk.: **T394**.

Arkeolojik Belgeler

T394 MILNER – SMITH 1994: no. 2

Rölyefte, cepheden 4 giysili, duran figürler yer almaktadır. Bunlardan solda bulunan dişi figür olup, diadem, peçe, khiton ve omuzlarını örten himation içinde resmedilmiştir. Rölyefin sağında ise, eril figürler bulunmaktadır. Gür saçlı, başları açık, uzun tunikle beraber zırh giyinen, kuşak ve kılıç kayışı belli olan bu erkek figürlerin sol elleri yukarı doğru, omuzlarında duran ve başlarının arkasından geçen, uzun saplı, iki taraflı baltalar yer almaktadır. Sağ elleri yanlarında durmakta ve yukarı doğru kıvrılan ve selam halinde olan yılanın başını tutmaktadır. Yazıt için bk.: **T393**.

T395 MILNER – SMITH 1994: no.3

Rölyefte, cepheden, üçlü eril figürden sadece ikisi görülmektedir. Yüzleri hasar gördüğü ama gene de sakalsız oldukları anlaşılmaktadır. Başlarında takke bulunmamakta ve ayrıca gür saçlara sahip oldukları görülmektedir. Görünen kadarıyla vücutlarında tunik ve zırh bulunmaktadır. Hepsinin elleri yukarı doğru kalkmış, omuza değecek derecede başlarının arkasından geçen, uzun saplı çift yönlü balta taşımaktadırlar. En solda bulunan figürün baltasının sol tarafı görünmektedir. Sağ elleri yanlarında duran

görünen son iki figürün sağ alt yanlarında yılan kıvrılmakta ama bunlardan sağda yer alan figürün sağ kolu kırık ve yılan görünmemektedir.

Tyriaion

Arkeolojik Belgeler

T396 NOUR 1980: no. 36

Kabaca olan rölyefte, üç eril figürün aynı duruşta resmedildiği görülmektedir. Yüzleri tam olarak belirgin olmasa da hepsinin de kısa tunik giydiği, sol ellerinde bir obje taşıdıkları sağ elleri ise aşağıya doğru bir objeyi alır gibi tasvir edildiği görülmektedir.

T397 NOUR 1980: no. 41

Rölyefte cepheden resmedilmiş üç eril figür görünmektedir. Sol ellerinde baltaları olan kabartmada yer alan eril figürlerin üçü de tunik giyinmiş ve sağ elleri de aşağı doğru durmuş görünmektedir.

T398 NOUR 1980: no. 71

Kabartmada cepheden betimlenmiş, sol ellerinde balta tutan üç eril figür yer almaktadır.

Daha çok kabartmalarına rastlanılan bu asker kıyafetli, sol ellerinde çift balta taşıyan üç eril figürün, **T386**'nın BEAN 1971 tarafından daha net olarak çözülmesi sonucunda Θεοί Ἀγρίοι oldukları anlaşılmaktadır. Bugüne kadar ele alınan kabartmalarındaki tasvirlerde hemen hemen aynı biçimde betimlendikleri anlaşılmaktadır. Fakat bazı kabartmalarda bu üç eril figüre aynı zamanda örtünmüş dişi figürlerin de eşlik ettikleri görülmektedir (**T372**, **376**). Bu dördüncü figürün dişi olduğu ve aynı zamanda adağı adayan kişiden çok bir ilah olabileceği düşünülmekte ve bu ilahın da Artemis'le *syncretismus*'a uğramış olan yerel bir Pisidya tanrıçası olduğu öne sürülmektedir (SMITH 1997: 11). Rölyeflerde yer alan en dikkat çekici atribü hiç kuşkusuz çift balta olmakla beraber, kabartmalarda yukarı doğru süzülen yılan (**T370**(?), **372**(?), **385**(?), **394**, **395**) ve köpek tasvirlerinin (**T370**(?), **379**, **389**) tanrılara ilişkin, onların ya yeraltı ile olan bağlantılarını ya da Oniki Tanrılar'da olduğu gibi avcılık özelliklerini belirtmek için kullanılan ipuçları olduğu düşünülebilir. Ayrıca söz konusu tanrıların miğfer yerine külah taşımaları da (**T371**, **373**, **374**) dikkate değer bir ayrıntıdır.

Bu «üç vahşi tanrılar»a adanan adak yazıtlarından **T369** ve **393**'te tanrıların adlarına açıkça rastlanmamaktadır. Roma İmparatorluk Çağı'na tarihlenen, sözünü ettiğimiz bu son iki yazıt dışında, tanrıların adını en açık şekilde görebildiğimiz yazıtlar **T391** ve **392**'dir. *Theoi Agrioi*'un dışında Apollon, Zeus, Dioskurlar ve Pan'ın rahipliğini yapmış bir şahsın onuruna kaleme alınmış olan ilk yazıt M.ö. I./II. yy.a

tarihlendirilmektedir. Anlaşılan odur ki, bu «üç vahşi tanrılar» Apollon, Zeus, Dioskurlar gibi Yerel öğeler alan ve Pan gibi tamamen Hellen kökenli olan tanrılarla birlikte tebcil edilmiştir. Roma İmparatorluk Çağı'na ait olan **T392**'den de Θεοί Ἀγρίοι'un da rahipliğini yapan bir kişinin ayrıca Apollon ve Zeus'un rahipliğini yapmış olduğu anlaşılmaktadır.

Bu üç eril tanrıya ait, M.ö. I. yy.a tarihlenen **T390**'da, Kragos halkı tarafından Θεοί Ἀγρίοι olarak adlandırılan tanrıların Kragos'taki mağaralarda ölümsüzleştirildikleri hususunda bilgi almaktayız. Aleksander Polyhistor'un (**T390**) bu konuda verdiği ipucu, *arkhon* olan ve Tlos, Pinara ve Kragos kentlerini kuran, Tloos, Pinaros ve Kragos adındaki kardeşlerin söz konusu tanrılar olabileceği düşüncesini akla getirmektedir (SMITH 1994: 68 v.d.). Plut. *defec. orac.* 21 (421 D), Tloslular'ın tebcil ettikleri Kronos tarafından öldürülen ve Likyalılar'ın lanetine başvurdukları σκληροί veya σκιρροί olarak adlandırılan tanrılardan söz etmektedir. Bu tanrıların Theoi Agrioi'la ilişkisi tartışılmakta olup, ROBERT 1946a: 75 v.d. ve ROBERT 1949: 50-58, Plutarkhos'un konu ettiği Θεοί σκληροί ile Θεοί Ἀγρίοι'u özdeşleştirmiş ve Plutarhos'ta geçen bu «haşin tanrılar»ın Kronos tarafından öldürülen ἀρχηγέται Drysos, Trosobios ve Arsalos olduklarını öne sürmüştür. Aleksander Polyhistor'da bulunan üçlü şehir kurucuları dışında, Plutarkhos'un dile getirdiği üçlü kent kurucuları bu bakımdan kafa karışıklığı yaratmakta; ama sonradan ilahlaştırılmış olan bu kişilerin titanlar oldukları açıkça ifade edilmektedir (SMITH 1994: 69). Titanlar genelde kent kurucuları olmakla beraber, insanlara faydalı şeyler öğreterek onlara kent kurmada, yerleşik yaşama geçmede yardımcı oldukları düşünülürse, ellerinde çift balta taşıyan bu eril figürlerin de titan oldukları akla getirilebilir. Titanların da vahşi bir güce sahip olduklarına dikkat çeken SMITH 1994: 69, söz konusu ilahlarla olan bağlantıyı bu şekilde açıklamaktadır.

Çift baltanın öneminden s. 102'de bahsettiğimiz Çift balta, burada da, Küçükasya'da birçok kültte kullanılan ayırt edici bir atribü olarak görülmektedir. **T390**'da sözü edilen mağaraların, Kragos'un Sidyma'ya kadar uzanan yerlerinde bulunduğu düşünülmekte ve tanrıların bu mağaralarda tebcil edilmesinin onların yeraltı özelliklerini gösterdiğine dikkat çekilmektedir (SMITH 1994: 69). Plut. *defect. orac.* 21 (421 D)'de dile getirilen bu «haşin tanrılar»ın Likyalılar'ın lanetine başvurdukları ilah olmaları da onların koruyucu özelliklerini öne çıkarmakta; ama bu koruyuculuğun ne yönde olduğunu açıklayamamaktadır.

s. 58'de bahsettiğimiz gibi, bu konuda, İPLİKÇİOĞLU 2003: 75 ve İPLİKÇİOĞLU 2006: 5'te, Adil Tanrılar'ın çift balta taşıdıklarına işaret etmekte ve bu da Theoi Agrioi'u akla getirmektedir. Ayrıca WEINREICH 1916: 70 v. dd. da dile getirildiği üzere, Oniki Tanrılar'la Vahşi Tanrılar'ın bir benzerliği de ortaya atılmıştır. Fakat Oniki Tanrılar'da yer alan mızrak ile çift baltanın ayrı atribüler olması öte yandan, Vahşi Tanrılar'ın mevcudu ile Oniki Tanrılar'ın sayısının da farklı olması bu benzerliğe aykırı noktalardır.

Kilikya'da bulunan bir yazıtta (HICKS 1890: no. 4), Zeus, Hera, Gamelia ve Ares'e adanmış olan adak ise, Theoi Agrioi rahipliği zamanı ile tarihlendirilmektedir. Bu durum ya Likya'ya özgü bu tanrıların Kilikya'da da bulunduğunu göstermekte ya da *ἀγρίοι*, *ἀγρεῖς*, *ἀγρότεροι* sıfatlarının yerel tanrılara verilen bir sıfatlar olabileceğini düşündürmektedir.

Sonradan ilahlaştırıldığı düşünülse de Likya'ya özgü yorumlarla tebcil edilen tanrıların Luvi'ler aracılığıyla Likya'ya girdikleri ve *ἀγρίοι* veya *σκληροί* isimlerini alarak Hellen etkisinde kaldıkları düşünülmektedir (FREI 1990a: 1828, 1848). Nasıl ve ne zaman tam olarak tebcil edildikleri anlaşılamayan söz konusu tanrılara ilişkin en erken kanıtın **T391** (M.ö. II./I. yy.) en geç belgenin ise **T395** (M.s. II./III. yy.) olduğu görülmektedir. Geç dönemlere kadar tebcil edilen ve yerel özelliği korunan bu ilahların kült merkezinin Kragos/Sidyma olduğu ileri sürülmekte (FREI 1990a: 1828, 1854) ama kültün yayılımının Ksanthos'un batısından (Lydai, Kragos) Kuzey Likya (Balboura, Dont, Oinoanda, Kibyra ve Tyriaion) ve Kuzeydoğu Likya'ya (Güğü, Idebessos) kadar uzanan geniş bir coğrafyada olduğu anlaşılmaktadır.

VII. YERALTI TANRILARI (Θεοί (κατα)χθόνιοι)

Antiphellos

Epigrafik Belgeler

T399 Le BAS – WADDINGTON 1870: no.1281; *CIG* 4300k; *IGR* III: no.688.

[— — — συγχωρήσεως δε]||[δ]ο[μένη]ς ὑπὸ Αὐρ. Ἐλπίδος [γυναι]κὸς | [αὐτ]οῦ· ἀλλῷ δὲ μηδενὶ ἐξέστω ἐνκη|δεῦσαί τινα, ἢ ὁ παρὰ ταῦτα δράσας ||[4] ἁμαρτωλὸς ἔστω θεοῖς καταχθονίοις | καὶ εἰσοίσει προστείμου ἱερωτά[τῳ] τα|μείῳ (δην.) ͵αφ΄· ὁ δὲ ἐλέ[νξας λήμψεται τὸ τρ]ίτον.

T400 *CIG* 4300k(2).

[— — —. τὸν τάφον ἐωνήσατο {ὁ δεῖνα}] | δ̣οῦλος <ἀ>πὸ {ὑπὸ} Αὐρ. Ἐλπίδος [τῆς Τρ]οκό|[νδ]ου· ἀλλῷ δὲ μηδενὶ ἐξέστω ἐνκη|δεῦσαί τινα, ἢ ὁ παρὰ ταῦτα [δρά]σας ||[4] ἁμαρτωλὸς ἔστω θεοῖς καταχθονίοις | καὶ εἰσοίσει προστείμου ἱερωτά[τῳ] τα|μείῳ (δην.) ͵αφ΄· ὁ δὲ ἐλέ[νξας λήμψεται τὸ τρ]ίτον.

Aperlai

Epigrafik Belgeler

T401 HEBERDEY – KALINKA 1896: no. 57

[Συνεχ]ορ[ήθη ἐ]νταφῆναι Απολλον[ίω] β΄ [Ἀ]περλείτη ἀπὸ Ἰσίνδον | κ[α]ὶ Ε[ὐτ]υχοῦτι Ἱπολόχου καὶ Σ[...ή]σ[ε]ι καὶ Ἡλιοδόρο κατὸ {*sic*} γεγονὸς | συνχ[ώρ]ημα διὰ τὸν ἐν [Σ]ιμηνοῖς ἀ[ρχείω]ν, ἄλλο δὲ οὐδενὶ, εἰ μ[ὴ.....]ν | [καὶ τοῖς ἐξ αὐ]τ[ῆ]ς τέκνοις, ἐνγόνοις, ἀδελφὸ αὐτ[ῆ]ς καὶ Ἀρτέμι[δ]ι Ἱπολόχο[υ] ||[4] ....λλ.ν.α.ν [ἁ]μαρτολὸς ἔστο θεοῖς χθονίοις | καὶ ὀφειλέτο Σιμηνέον τὸ δήμο ◎ α΄. underneath.1: Ἐμβρόμου δὶς τοῦ Νήνιο<ι>ς.

Apollonia

Epigrafik Belgeler

T402 HEBERDEY – KALINKA 1896: no. 58.

τὸ μνημεῖον κατεσκεύασεν Ποσιδώνιος | Δημητρίου Ἀπερλείτης ἀπὸ Ἀπολλωνίας | ἑαυτῶ καὶ γυναικὶ αὐτοῦ Μοσχείνη | [Δη]μ[η]τρίου Ἀπερλείτιδι ἀπὸ Ἀπολλωνίας ||[4] καὶ τέκνοις αὐτῶν καὶ Ἐπαφροδείτω | τῶ ἠλευθερωμένω ὑπὸ Μοσχείνης τῆς | Ἀπερλείτιδος· ἄλλω δὲ οὐδενὶ ἐξέσται οὔτε | ἀνοῖξαι οὔτε ἐνκηδεῦσαι· ἐὰν δέ τις ἀνοίξη ||[8] ἢ θάψη, ἁμαρτωλὸς ἔστω θεοῖς χθονίοις | καὶ ὀφειλέτω ἱερὰς Ἀπόλλωνι Π[α]τρώω | δραχμὰς χειλίας, τῆς πράξεος {*sic*} οὔσης | παντὶ τῶ βουλομένω ἐπὶ τῶ ἡμίσι {*sic*} μ[έ]ρει. ||[12].

T403 *IGR* III: no. 696.

...|[6] ἄλλῳ δὲ οὐδενὶ ἐξεῖναι ἐνκηδεῦσαί τινα, | ἢ ἁμαρτωλὸς ἤτω θεοῖς χθονίοις, καὶ ἐκτείσει ||[8] τῷ Καίσαρος φίσκῳ (δην.) ,<α>φ´.

Bağlıca

Epigrafik Belgeler

T404 HEBERDEY – KALINKA 1896: no. 40.

τὸ μνημεῖον κατεσκευάσατο Ἑρμα|κότας Ἀλεξάνδρου Ἀπερλείτης ἀπὸ Ἰσίνδων | ἑαυτῶ καὶ τῆ συνβίω αὐτοῦ Χρυσίω Διομήδου καὶ | τέκνοις ἡμῶν καὶ ἐγγόνοις καὶ γανβρῶ Διομή||[4][δε]ι κα[ὶ τ]οῖς γονεῦσιν τῆς συνβίου μου καὶ οἷς | ἂν ἐγὼ περιὼν συνχωρήσω· ἄλλω | δὲ μηδενὶ ἐξέστω ἐνκηδεῦ|σα[ι]· ε(ἰ) δὲ μή, ἁμαρτωλὸς ἔστω θεοῖς χθο||[8]νίοις καὶ ὀφειλέσει Ξανθίων τῶ δήμω | (δην.) αφ´ ἐξουσίαν ἔχοντος παν|τὸς τοῦ βουλομένου ἐλέν|χειν ἐπὶ τῶ τρίτω μέρει.||[12].

Çardaklı

Epigrafik Kaynaklar

T405 PETERSEN – LUSCHAN 1889: no. 34.

τὸν τάφον Ἰά[σ]ων [τοῦ δεῖνος ἐργάσατο ἑ]αυτῶ καὶ γυναικὶ | καὶ τέκνοις· ἄλλω δὲ μηδενὶ ἐξέ[στω] θά[ψ]αι· ἐὰν δέ τις | θάψη, ἁμαρτ[ω]λὸς ἔσ[τ]ω θ[ε]οῖς [χ]θονίοις, καὶ ὀφε[ι]λέτω | τῆ Φελλ[ειτῶν π]όλει ...· τῆς πράξεως οὔσ[ης] ||[4] παν[τὶ τῶ βουλομένω ἐπ]ὶ τῶ ἡμ[ί]σε[ι]. | συνε[χώρησα δὲ Ἰά]σων [τ]ῆ μητρὸς [ἀδελφῆ(?) καὶ ...] | ονος τ[ῶ] ἰδί[ω(?) καὶ γυν]αικ[ὶ αὐ]τοῦ κ[α]ὶ [τέκ]νοι[ς] | ιαδ— — — οτο ||[8] νου.

Elmalı (Avşar)

Epigrafik Belgeler

T406 PETERSEN – LUSCHAN 1889: no. 115

τὸν τάφον κατασκευάσαντο Ἀθηναγόρας Ἀρχεδήμου καὶ Φί|λιππος Ἀρσάσιο[ς — — —] ||[4] νη, ἄλλον δὲ μηδένα ἐξέστω θάψαι τινί· ἐὰν δέ τις θ[ά]ψη, ἁμαρτωλὸς | ἔστω θεοῖς χθονίοις καὶ ὀφειλέτω Κυανειτῶν τῶ δήμω δραχμὰς δισ| χειλίας.

Istlada

Epigrafik Belgeler

T407 BENNDORF – NIEMANN 1884: no. 8

τὸ μνημεῖον κατέστησεν σὺν τ[ῷ] | ἐν αὐτῷ ὑποσορίῳ Ἑρμανδόας Πλ[ά]|τωνος εἰς ὃ κηδευθήσεται αὐτός | τε κα[ὶ ἡ] γυνὴ αὐτοὺ Ζοϊλὶς Ε..απ ||[4] [κ]αὶ τὰ [τ]έκνα [α]ὐτῶν καὶ ἔνγονα καὶ τὰ | [ἐ]ξ αὐτῶν [κ]αὶ οἷς ἂν αὐτὸς συνχωρὴ|ση ἐνγράφως· ἄλλῳ δὲ μὴ ἐξεῖναι θάψ[αι] | [ε]ἰς αὐτὰ μηδενὶ, [ἢ] ἔστω θεοῖς

καταχθο||[8]νίοις ἁμαρτωλὸς, καὶ ἐκτείσει Μυρέων | τὴ γερουσία (δην.) φ΄, ἐξουσίαν ἔχον|[τ]ος τῷ βουλομένῳ ἐπὶ τῷ ἡμίσ[ει].

T408 PETERSEN – LUSCHAN 1889: no. 85.

τὸν τάφον κατεσκευάσαντο Μόσχος καὶ Ἑρμα[π]ίας καὶ Δημή|τριος καὶ Πλάτων ο(ἱ) Μόσχου β΄ τοῦ Ἑρβλάτου ἑαυτοῖς καὶ γυναι|ξὶν ἡμῶν καὶ τοῖς ἐσομένοις (ἐ)ξ ἡμῶν τέκνοις καὶ τοῖς ἐκ τούτων ἐ|σομένοις τέκνοις καὶ Μόσχω τῶ πατρὶ καὶ Χναύα τῇ μητρὶ ἡμῶν· ἄλλω ||[4] δὲ μηδενὶ ἐξέστω θάψαι· ἐὰν δέ τις θάψη, ἁμαρτωλὸς ἔστω θεοῖς | χθονίοις καὶ ὠφειλέτω Ἰστλαδέων τῶ δήμω εἰς τὸν τουξομενδυος(?) | λόγον (δραχμὰς) ͵γ΄, τῆς πράξεως οὔσης παντὶ τῶ βουλομένω ἐπὶ τῶ ἡμίσει | εἰς δὲ τὸ ὑποσόριον ἐνταφήσονται οἵ τε δοῦλοι ἡμῶν καὶ οἱ ἀπε||[8]λεύθεροι.

Kadyanda

Epigrafik Belgeler

T409 *TAM* II/2: no. 692

ζῶμεν. | Σοσοῦς Ἑρ<μ>ολύκου Κα[δυαν]|δ<έ>[ως] κατεσκεύα<σ>ε<ν> τὸ μν̣[η]|μεῖο<ν> ἑαυτῇ κ<α>ὶ τοῖ[ς ἐξ] αὐ||[4]τ[ῆς] καὶ τ[οῖ]ς γον<ε>ῦ[σιν αὐτῆς] | Φι<λ>ήτῳ καὶ Διόνῃ καὶ τῇ θ<ε>[ίᾳ] | μου Ἰά[μβῃ? καὶ — — —] | μου καὶ <Ξ>ένωνι Ἑτεο<κλ>[έους? καὶ] ||[8] [ᾧ ἂν ἐπιτρέψω] ἔ<γ>ωγ<ε>. | ταῦτα π<ο>ιή<σ>ῃ, ἐὰν δέ τις παρὰ | ἔστω θεο[ῖ]ς ὑφ' <ἥ>λιον καὶ θ<εο>ῖς κατακτονίοις <ἀ>σεβ<ή>ς.

Olympos

Epigrafik Belgeler

T410 *TAM* II/3: no. 1028

τὸν τύμβον κατεσκεύ|ασεν Ἰσόχρυ[σ]ος ἠλεουθε|ρωμένος ὑπὸ κληρονόμων | Διοτείμου δὶς ἑαυτῷ καὶ Ἀγαθημε ||[4]ρίδι θυγατρὶ Δημητρίας, ᾗ ἀνεθρέ|ψαμεν· ἑτέρῳ δὲ οὐδενὶ ἐξέσται | κηδευθῆν%[81]?αι, ἢ ὀφειλέσει θεῷ | Ἡφαίστῳ ✳ φ΄ καὶ τείσει δίκας καταχθο||[8]νίοις θεοῖς. | συνεχώρη|σα δὲ καὶ Σε|ραπίᾳ Νεικε||[12]νέτης τῇ | γυναικί μου | καὶ τοῖς ἐξ αὐ|τῆς, ᾗ καὶ διὰ ||[16] τῶν ἀρχείων | συνεχώρη| σα | καὶ Φιλίπ||[20]πῳ τ[ῷ] καὶ | Θεοτίμῳ | Ὀλυνπηνῷ, [ὃν] | καὶ διὰ τῶ[ν] | [ἀ]ρχείῳ[ν ἀ]|[π]ηλευθέ[ρωσα].

T411 *TAM* II/3: no. 1081

Φιλαδέλφου · β΄ · καὶ γυ|ναικὸς καὶ τέκνων· ἐὰν δέ τις | ἕτερος ταφῇ, ἐκτίσει ὁ θάψας | τῇ πόλει ✳ φ΄ καὶ ἔσται ὑπόδικος ||[4] τοῖς κατακτονίοις {καταχθονίοις} θεοῖς.

Patara

Epigrafik Belgeler

T412 *TAM* II/2: no. 451.

τὸ ἡρῶον {ἡρῷον} κατεσκεύασεν Οὐιλία Ποθήτη | Κοίντου Οὐιλ(ίου) Πραξίονος θυγάτηρ Παταρίς. | εἰς ἣν(!) κατέθετο τὸν ἄνδρα αὐτῆς Πόπλι(ον) Α[ἴ]λιον | Πιγ[ρ]ε̣ὰ Π̣[αταρ]έα καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ||[4] Μ(ᾶρκον) Αὐ<ρ>(ήλιον) Σευῆρον Π̣[ι]γρ̣έους Πατα|ρέα καὶ τὴν ἐγγόνην α[ὐτ]οῦ Οὐιλ(ίαν) Πο|θήτην καὶ θυγατέρα Σ̣ε̣υηριανὴ[ν] | τὴν καὶ Ποθήτην. εἰς ἣν κατ[ε]τέθ̣η ||[8] καὶ ἡ ὀνησαμένη τὸ ἡρῶον {ἡρῷον}. ἄλλ[ον] | δὲ μηδένα ἐνταφῆναι ἐν̣ τῶ ἡρόο | τούτο· ἢ ὁ π[αραβὰς ἐπ]ά̣ρ̣α̣τ[ος] | τοῖς κ̣α̣τ̣[ὰ]χθόνα θεοῖς καὶ τυν||[12]βορύχος εἴη <μ>ηδὲ α̣ὐ̣[τῶ ἡ] γ̣ῇ̣ β̣α̣τ̣[ὴ εἴη] | μηδὲ θάλ̣α̣σ[σ]α̣ πλοτ[ή], ἀλ<λ>' ἐ[ξό]λ[ης εἴη], | ἀπ[ο]τίσει [δὲ κ]α[ὶ] Πα̣τ̣α̣ρέο̣ν̣ τ̣[ῶ δήμο ✳ —΄] | ᾧ̣? χ̣έρεται {χαίρετε} ||[16].

T413 *TAM* II/2: no. 452

τὸ ἡρῷον κατεσκεύασεν | Μ(ᾶρκος) Αὐρ(ήλιος) Ἰάσων Ἰάσονος Δωσι<θέ>-|ου δ΄ Παταρεὺς ἑαυτῷ καὶ | τῇ συμβίῳ αὐτοῦ Μ[αρ]κίᾳ Αὐρ(ηλίᾳ) ||[4] Ἀπφίῳ τῇ καὶ Πτολεμαίδι ἐ|πὶ τῷ μηδένα ἕτερον τεθῆ|ναι, ἢ ὀφειλέσει τοῖς καταχθο|νίοις θεοῖς δίκαια.||[8].

Pinara

Epigrafik Belgeler

T414 *TAM* II/2: no. 521.

τὸ μνημεῖον | Ἀντιπάτρου δὶς | τοῦ Πιξεδ̣ά̣ρου, | ἐν ᾧ̣ βεβούληται ||[4] ταφῆναι μετὰ τὴν | ἀποβίωσιν ἑατόν | τε καὶ τὴν γυναῖκα | αὐτοῦ Λάλλαν Βίτ||[8]ωνος. ἐὰν δέ τις ἐ|πιχειρήσῃ ἕτερον | θάψαι, ὀφειλέσει | τῷ Πιναρέων δή||[12]μῳ δηνάρια πεν| τακόσια, ἀφ' ὧν τὸ | τρίτον ὁ ἐλένξας λήνψεται. τοῦτο καὶ διὰ τῶν | ἀρχείων δεδήλωται. ||[16] ὁ δὲ παρὰ τὰ γε|{γε}γραμένα {γεγραμένα} τι | ποιήσας ἔστω | ἱερόσυλος θε||[20]{θε}οῖς {θεοῖς} οὐρανίοις | καὶ {καὶ} καταχθο|νίοις καὶ τὼ {τὸ} πρόσ|τειμον ἀποτει||[24]σάτω. δεδή|λωται ἀρχ|ιερέος Ἀρισ|τάνδρου β΄ ||[28] Ὑπερβερε|ταίου. | λ.

T415 *TAM* II/2: no. 522.

τὸ μνημεῖον τοῦτο προσεπεσκευάσθη ὑπὸ Κλαυδίου Ἑρμᾶ, τροφέος Κλαυδίας Πλατωνίδος Πι|ναρίδος, <ο>ὗ καινὴν κυρείαν ἔχ̣ει κατὰ τὸ γεγονὸς αὐτῷ συνχώρημα ὑπὸ Γαίου Λικιννίου Ἑρμακό<ττ?>ου Πιναρέ|ος καὶ ἀναγεγραμμένον ἐπὶ ἀρχιερέως Πασικράτου Δαισίου ζ΄, εἰς ὃ μνημεῖον μόνοις ἐξεῖναι | ταφῆναι αὐτῷ Κλαυδίῳ Ἑρμᾷ καὶ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ Συνέσει. ἑτέρῳ δὲ

οὐδενὶ ἐξέσται θάψαι τινὰ κα||[4]τ' οὐδένα τρόπον. ὁ δὲ θάψας ἢ ἐφευρών τι ᾧ δή ποτε τρόπῳ περὶ τὸν τάφον ἁμαρτωλὸς | ἔστω θεοῖς καταχθονίοις καὶ ὀφειλέτω Πιναρέων τῷ δήμῳ | ⁜ χεί<λ>ια, ἐξ ὧν τὸ τρίτον λήνψεται ὁ ἐλένξας.

Sidyma

Epigrafik Belgeler

T416 *TAM* II/2: no. 218

[— — —] | [— — —] | [ὁ δὲ τοιοῦτό τι τολμήσας ἀποτείσει τῷ γέ?]νει ἡμῶν δηνάρ̣ι̣[α] | [— — — καὶ ἔστω ἐνα]γ̣?ὴς εἰς τοὺς κ[ατα]||[χθονίους θεοὺς — — — ἐν δὲ τῷ ὑποσορίῳ] τεθήσοντα̣[ι] | [τὰ θρεπτάριά μου? καὶ οἷς ἂν ἐγὼ ἐνγράφως ἐ]π̣ιτρέψω · ἑτέ[ρῳ δὲ] ||[4] [μηδενὶ ἐξέστω μετὰ τὴν τελευτήν μου ἀνοῖξ]α̣ι ἢ θάψαι τινὰ ἕ[τε]||[ρον εἰ μὴ μόνον — — —]είτ̣η καὶ αὐτῇ Γλυκ|[— — —· εἰ δὲ μή, ἀποτείσει τῷ φίσκῳ? δην]ά̣ρια μύρια καὶ ὑπεύθ[υ]||[νος ἔσται τῷ τῆς ἀσεβείας νόμῳ· καὶ ὅσ]τις ἐλένξει τὸν̣ [ἀσεβή]||[8][σαντα, λήψεται τὸ τρίτον μέρος τῶν προγ]ε̣γραμμένων ἐπι̣[τι]||[μίων].

T417 *TAM* II/2: no. 228

[τὸ μνημεῖ]ον κατ̣εσκευάσα|[μεν .c.6..]ς | [καὶ ..c.7..]ος Δη̣|[μ...c.9...]σ[..]ς ||[4] ΕΝ̣[.c.6..]όνου | [δὶ]ς̣? [κ]α̣[ὶ?] Λέ[ων? Συν?]εσ[ίου?] | δ΄ Σιδυμε[ῖς τοῖς ἀδε]λφοῖς | ἡμῶν ? ἑτέ̣[ρῳ δὲ] οὐ||[8]δενὶ ἐξὸν εἶν̣αι ἐν̣|θάψαι τινά, ἢ ἀ̣π[οτ]εί|σει ⁜ φ΄ ἱερωτά̣[τ]ῳ τα|με[ίῳ]· ἓξ̣[ω?] κ̣α̣[ὶ] ἔστα̣[ι] ἀ̣||[12][σεβ?]ὴς καὶ ἱερόσυλος | [οὐρ]α̣ν̣[ίοις καὶ κατα]||[χθονίοις θεοῖς].

Simena

Epigrafik Belgeler

T418 PETERSEN – LUSCHAN 1889: no. 92.

— — | [...ἐ]νταφῆναι Αγ...οι[.. Ἀ]περλε[ίτην ἀπ]ὸ Ἰσίνδ[ω]ν .. | [καὶ Εὐτ]ύχουτι Ἱπολόχου καὶ Σ...σε καὶ Ἡλιοδώρω κ[αὶ τοῖς ἐ]γγόνοις | ..υν.οι.η διὰ τ[ῶ]ν [..ων ἀ]νοῖ[ξ]αι [δ]έον((?), ἄλλω δὲ οὐδενὶ εἰ μὴ αὐτ[ῶ Μ]νη|— — — Ἱπολοχ.. ||[4] — — —ίστου [τ]οῖς ἐνγόνοις ἀδελφο[ῦ]. της .α. Ἀ[ρτ]έμιτι Ἱπολόχο[υ ο] | — — —ε— —ς— — —ιρα.μ ἁμαρτωλὸς ἔστω θεοῖς χθονίοις | καὶ ὀφειλέτω Σιμηνέ[ω]ν τ[ῶ] δήμω ◎[,]α΄. | ἐ[πιδ]ρόμου δὶς τοῦ Νήνιο<ι>ς ||[8].

Teimiussa

Epigrafik Belgeler

T419 PETERSEN – LUSCHAN 1889: no. 106.

— — — | [ἁμαρτωλὸς] ἔστ[ω] | [θεοῖς χθόνιοις καὶ] ὀφει[λέ]τ[ω] Κυ|α[νειτῶν τῶ] δήμ[ω] δραχνὰς χειλίας | [ὧν] ὁ [ἐλέ]νξας λήνψεται τὸ τρίτο[ν] ||[4].

Telmessos

Epigrafik Belgeler

T420 *TAM* II/2: no. 51.

Ἑλένη ἡ καὶ | Ἄφφιον Ἰάσο|νος τοῦ Διο|γένους Τελ||[4]μησσὶς τὸ μνη|μεῖον κατεσκεύασεν | ἑαυτῇ καὶ οἷς αὐ|τὴ ἐνέθαψεν Ἀπολ||[8]λωνίδῃ ὃ υἱῷ αὐτῆς | καὶ Ἑλένῃ τῇ καὶ Ἀφφί|ῳ ἐγγόνῃ αὐτῆς· ἄλλῳ δὲ | μηδενὶ ἐξεῖναι ἐν τῷ ||[12] πυργίσκῳ τεθῆναι με|τὰ τὸ ἐνταφῆναι αὐτήν· | ἐπεὶ ὁ θείς τινα ἀσε|βὴς ἔστω θεοῖς κατα||[16]χθονίοις καὶ ἐκτὸς | ὀφειλέτω τῷ Τελ|μησσέων δή| μῳ ✳ ͵ε.||[20].

T421 *TAM* II/2: no. 55.

τοῦτο τὸ μνημεῖον κατ[ε]||σκεύασεν ἐκ τῶν ἰδίων Ἀκ[υ]||<λ>ῖνος Μόσχου· τεθήσετ[αι] | δὲ [αὐτὸς] καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ||[4] καὶ [οἱ ἐξ? αὐτ]οῦ· ἐὰν δέ τις ἄλλο[ν] | [θ]ά[ψῃ], ἱε[ρ]ο[ὶ?] ἔσονται χθονίοις θεοῖς.

Tlos

Epigrafik Belgeler

T422 *TAM* II/2: 613

Τ(ίτος) Φλάυιος Δίφ?αντος [. . . . πό]|λεμος τὸ ἡρῷον γονεῦ[σιν καὶ τῷ] | κατὰ διαδοχὴν γένει τοῦ ἰδί[ου] | οἴκου. ἐκτὸς δὲ τούτων ὁ θάψα[ς] ||[4] καὶ ὁ συνχωρήσας ὀφειλέτω|σαν τῷ φίσκῳ ἀνὰ ͵γ καὶ τῇ | πόλει ἀνὰ ͵γ καὶ ἁμαρτωλοὶ | ἔστωσαν καὶ ἐπάρατοι θεοῖς οὐρα||[8]νίοις καὶ ὑποχθονίοις.

T423 *TAM* II/2: no. 637

[— — —] | [— — —] | [ἀνέστη]<σ>αν. ἐ[πιθύ?] | [σου]σιν δὲ οἱ κ[ληρονό] | [μοι] καθέτος μ[ηνὸς] | [Ξαν]δικοῦ τοχ[άδα] ||[4] [σῦν κ]αὶ κάδιν. [θάψαι δὲ μὴ] | [ἐξέ]σ[τ]ω μηθ[ένα. ὃς δ' ἂν με]|τα]θῇ τὸν βωμ[όν, ἁμαρ]||[τ]ωλὸς ἔστω [θεοῖς κατα]||[8]χθονίοις κα[ὶ ἔξωθεν] | ὀφειλέτ·ω τῷ [ἱερωτάτῳ] | [τ]αμίῳ [✳] ͵α · ἥρωι.

Trysa

Epigrafik Belgeler

T424 PETERSEN – LUSCHAN 1889: no. 16; *IGR* III: no. 710.

[— — —] ||[8] ΩCNΥΙΙΓ[— — —]ΛΕΙΒΕ.ΕΙΙΙΟCNOΙ[...]TH[..]N[.] | ΛΓΙΙΙΤΛC ἁμαρτωλὸς [ἔστω] κ[α]τ[α]χθονί[οις καὶ οὐραν]ίοις [θε]|οῖς κὴ ὀφειλέτω Κυανειτ[ῶ]ν τῇ γερουσίᾳ εὔθυναν | .ΟΝ ἐξουσίας οὔσης πα[ν]τ[ὶ τ]ῷ β[ου]||[12]λομένῳ ἐλένχειν ἐπὶ τῷ ἡμίσε[ι]· ἡ ἐπι|γραφὴ ἀνεγράφη διὰ τῶν ἀρχίων ἐπὶ ἀρχιε|[ρ]έως Κλ(αυδίου) Καλλισ[τρά]του Ἀλεξάνδρου ιβ΄. | ἐξουσίαν ἔχειν τοῦ μνημείου ||[16] τοὺς υἱούς [μ]ο[υ Ἀ]λέξανδρον καὶ | Βοηθίωνα.

T425 PETERSEN – LUSCHAN 1889: no. 18.

[τοῦτον τὸν τάφον κατεσκεύασεν] Διομή|[δης..ἑαυτῶ καὶ τῆ γυν]α[ι]κὶ | [καὶ τοῖς τέκν]οι[ς] αὐ|[τῶν..καὶ τοῖς ἐ]ξ αὐτῶν ἐ[ν]||[4][γόνοις ..κα]ὶ Μαργαροῦτι | ΝΟΙΣΑΦΙΚΔΟΣΛΕ | [καὶ..καὶ] φηλιδι· ἄλλω δὲ οὐ|[δενὶ ἐξέσται ἐνθ]άψ[αι] ἢ ὁ παραβὰς [ά]μαρ||[8]τω[λὸς πᾶσιν(?) ἔσ]τω θεοῖς χθονίοις καὶ ὀ|φειλ[ήσει (δην.) ˏβφ(?) ἐ]κτὸς[.(?). ἄ]λλοις Ἀπόλλωνι | Κρατ[εανῶ, τῆς π]ράξεως οὔσης τῶ ἐλέν[ξαν] | [τι ἐπ]ὶ τῶ ἡμίσει μέρει.||[12].

Yukarıda, s. 7-10'da, Likyalılar'ın mezar ihlallerine karşı ne tür metodlar uyguladığına değinmiştik. Bu konuda, Hellenleşme öncesine tarihlenen Likçe yazıtlarda Erken Dönem Likyası'nda tebcil edilen çeşitli tanrılara başvurulduğu; daha sonra Helen dil ve kültürü etkisiyle, Likya *pantheonu*'na giren Hellen tanrılarının da lanetine başvurulan tanrılar olduğu görülmektedir. İster tamamen Hellen, ister yerel kökenli olsun, tanrıların bu gibi mezar ihlallerine şahitlik etmeleri önemliydi. İşte bu noktada, adaklar sunulan tanrıların dışında, sadece mezar ihlallerine karşı lanetinine başvurulan tanrılar olarak mezar yazıtlarında Θεοί καταχθόνιοι adıyla bilinen tanrılar karşımıza çıkmaktadır. Bu tanrıların hangi tanrılar olduğu veya Likya *pantheonu*'na nasıl girdikleri tam olarak bilinmemektedir. Bu konuda BRYCE 1986: 173, yukarıda da adı geçen (s. 10) *mãhãi huwedri* adlı tanrılar grubunun, zamanla artan Hellence'nin de etkisiyle, mezar yazıtlarında Θεοί καταχθόνιοι olarak yer almış olabilceğini söylemektedir. Bu savı destekleyecek noktalardan biri, hiç kuşkusuz, hem *mãhãi huwedri*'nin hem de Θεοί καταχθόνιοι'un sadece mezar yazıtlarında zikr edilmeleri ve sözcük anlamı olarak da *mãhãi*'ın Hellence'deki Θεοί'a karşılık gelmesidir. Bu tanrıların eril tanrılar olduğu ve Erken Likya Dönemi mezar yazıtlarında geçen *itleh*'nin karşılığı olduğu da ileri sürülmektedir (KEEN 1998: 205).

Mezar ihlallerine karşı alınan önlemlerin söz konusu olduğu mezar yazıtlarında genelde hep aynı cümle formülleri uygulanmıştır: Mezar suçluları, söz konusu tanrılar karşısında, ἁμαρτωλός «günahkar» diye nitelendirilmektedirler. SCHAFER 1952: 9, bu konuda, mezar kurallarını çiğneyen bu kişilerin «ölüm yerinin tanrıları tarafından gömüleceği» görüşünü ve Likçe mezar yazıtlarında adı geçen *qle-bi* ifadesinin de bu tanrılara karşılık gelebilceğini öne sürmektedir.

Θεοί καταχθόνιοι'un ikonografik betimlemeleri olmadığı gibi, şimdiye değin adlarına adanmış sunu veya tapınak da bulunmamıştır. Yazıtlara baktığımızda ise, söz konusu tanrıların adlarında da değişiklikler bulunduğunu görmekteyiz: Yeraltı

tanrıları, bazen sadece θεοῖς χθονίοις olarak, (**T401**, **402**, **403**, **404**, **405**, **406**, **408**, **419**, **421**, **425**) bazen de θεοῖς καταχθονίοις olarak (**T399**, **400**, **409**, **410**, **411**, **412**, **414**, **415**, **416**, **417**, **420**, **423**, **424**) geçmektedir. Yazıtlarda Yeraltı Tanrıları'nın yanında göksel tanrılar da «οὐρανίοις» zikredilmektedir (**T414**, **417**, **424**). Bu tanrıların hem gökyüzünün hem de yeraltının hakimleri mi, yoksa gökyüzü ve yeraltının ayrı ayrı tanrıları mı oldukları tam olarak anlaşılamamaktadır. SCHAFER 1952: 9, Erken Likya Dönemi tanrılarından *trzzubi*'nin ele aldığımız yazıtlarda geçen «Gökyüzü Tanrıları» olduğunu öne sürmekte fakat bu konuda yukarıda s. 11'de ele aldığımız gibi, bu tanrının adına sadece bir mezar yazıtında rastlanmış ama *trzzubi*'nin tek bir tanrı olduğu görülmüştür.

Erken Dönem Likçe mezar yazıtlarında zikredilen bazı tanrılarla karşılaştırılsalar da, Hellenistik Çağ'da söz konusu tanrıların adının geçtiği yazıtlar bulunmamakta; θεοῖς καταχθονίοις'un adına Roma İmparatorluk Çağı'nın M.s. I. yy.ına (**T422**, **424**) ve en geç olarak da III. yy.a ına ait (**T399**, **400**, **413**) mezar yazıtlarında rastlanmaktadır.

Söz konusu tanrılara nasıl tapıldığı tam olarak bilinmese de, Likya'da tebcil edildikleri dönem içinde geniş bir alanda adlarının zikredildiği düşünülebilir. Yeraltı Tanrıları'nın Batı (Kadyanda, Patara, Pinara, Sidyma, Telmessos ve Tlos), Orta (Antiphellos, Aperlai, Apollonia, Istlada, Simena, Teimiussa ve Trysa) ve az da olsa Doğu Likya'da (Elmalı ve Olympos) da adları geçmektedir. Eldeki veriler ışığında, kısa süre içinde tebcil edilen bu tanrıların sadece Likya mezarlarının koruyucuları olmasından dolayı, bilinmeyen özelliklerine rağmen, «yerel» karakterde oldukları düşünülmelidir (BRYCE 1986: 173).

GENEL DEĞERLENDİRME

M.ö. XII. yy.da Hitit Kralı IV. Tudhaliya Dönemi'nde Anadolu *pantheon*'unun genel görüntüsü oluşmuş ve oluşan bu dinsel manzarada hiyerarşik bir biçimde tanrılar yerlerini almışlardır. Tanrıların kimliklerinin belirlenmesinde «doğaya egemenlik» düşüncesinin etkin olduğu anlaşılmakta ve Anadolu'da oluşan lokal *pantheon*'larda da bu düşüncenin ön plana alındığı görülmektedir.

Hititler'in *pantheon*'u, kültürel olarak etkiledikleri her coğrafya ve toplumlarda görünmeye ve etkin olmaya başlamıştır. Hititler için bazen askeri açıdan önem taşıyan bazen de önemli bir problem haline gelen Luviler'in etkin olduğu Likya, Pisidya, Pamfilya, Likaonya, Kilikya ve Karya ülkelerinin kültürel yaşamlarında, elbette Luviler aracılığıyla, Hitit kültürü büyük bir paya sahiptir. Erken dönem Likçe yazıtlarında adı geçen tanrıların birçoğunun Hitit *pantheon*'ununda yer alan önemli tanrılar olduğu anlaşılmaktadır.

Bu tanrıların çoğunluğunun doğa koruyuculuğunun yanı sıra cezalandırıcı özelliklere de sahip olduğu görülmektedir. M.ö. II. binyılda, Anadolu'da, mağdur duruma düşenlerin, tanrıların yardımına sığındıkları ve onları bu mağdur duruma sokanların da cezalandırılmasını diledikleri anlaşılmaktadır.

Likya'da ise, erken dönem Likçe yazıtlara dikkat ettiğimizde, genelde mezar ihlallerine karşı alınan önlemlerin başında tanrıların bu cezalandırıcı özelliklerine sığındıkları görülmektedir. Söz konusu tanrıların özellikleri ne olursa olsun, genelde mezar kaidelerine uymayanlara karşı söz konusu tanrılar karşısında «dinsiz» olarak nitelendirilmeleri kaçınılmaz bir sonuçtur. Mezar ihlallerine karşı adı geçen tanrıların birçoğunun Hitit tanrısı olmasının yanı sıra, M.ö. IV. yy.da artık yazıtlarda açıkça kendini gösterdiği Hellen tanrıları da yer almaya başlamıştır. Belki, bu Hellen tanrıları bilinen özelliklere sahip olan Hellen tanrıları olmasa da; bunların, adlarıyla ve tebcil edilme şekilleriyle Hellen özelliklerini kaybetmeyen ilahlar olduğu anlaşılmaktadır.

BRYCE 1986: 173'ün de ifade ettiği gibi, artık M.ö. IV. yy.da, kendine farklı bir kimlik edinerek oluşan Likya *pantheon'* unda, Bronz Çağı Anadolu kökenli tanrıların ağırlığı dikkat çekicidir. Hellen kültürü, söz konusu devirlerde yükselen ve toplumlar üzerinde büyük bir tesiri olan etkin bir kültür olmuştur. Özellikle kültürlerin birbirle-

riyle olan etkileşiminde hiç kuşkusuz, toplumlar arasındaki alış-veriş en önemli unsurdur. Bu alışverişin oluşmasında ise, toplumun önde gelenleri, M.ö. IV.yy. Likyası'nda özellikle prenslerin, Hellen kültürünü önce sanatta, daha sonra yazıda ve ticari yollarla da sikkelerde kullandıkları, bir nevi «moda» olarak nitelendirebileceğimiz bu yeni kültürün tesiri altında en iyi ürünleri çıkardıkları görülmektedir. Hiç şüphesiz bu alış-verişin içinde din önemli bir yeri almaktaydı. Likyalı prensler kendi haklarında kaleme aldıkları övgü dolu yazıtlarda, adlarına bastırdıkları sikkelerde ve gene adlarını ölümsüzleştirmek için meydana çıkardıkları anıtlarda Likya kültüründen çok Hellen kültürünü daha belirgin bir biçimde ifşa etmiş oldukları düşünülebilir. Fakat söz konusu kültürel alışverişte ne bir tümden kopya, ne de bir asimilasyon yaşandığı anlaşılmakta; bunun sadece bir «biçim değişikliği» olduğu düşünülmektedir. Bu biçim değişikliğinde yorum tarzının farklılığı dinsel yaşamın da ifa edilmesinde gerçekleşmiştir. Artık insanlar için Tanrıça Malija'dan aman dilemekten çok, Malija'nın Hellen olmuş hali olan Athena'dan dileklerde bulunmak kaçınılmaz olmuştur.

Tanrıların bu kimliklerindeki kaçınılmaz değişiklikler onların ilahlar olarak tebcil edilme sebeplerini de az da olsa değiştirmiştir. Artık sadece mezarlara ait cezai hükümler dışında adlarına adanan adaklar, tapınaklar, adlarının geçtiği kehanet yazıtları daha belirgin ve yaygın hale gelmiştir.

Söz konusu bu biçim değişikliği ve yeni gelen tanrıların mevcudiyeti içinde, Bronz Çağı'ndan beri tebcil edildiği düşünülen, Anadolulu özelliğini koruyabilen ilahların da Likya *pantheon*'unda yer almış olması diğer bir kaçınılmaz gerçektir. Yeniler, yenilerle beraber ortak bir yorum içinde, yeni kimlik almış olan eskiler ve hep eski halleriyle kalanlar bu zengin coğrafyada, bazen kısa süreli bazen de diğer ilahlara karşı ezici bir populerite içinde tebcil edilmişlerdir.

İşte tüm bu manzara içinde, çalışmamızda ele aldığımız yerel kültlere ilişkin olarak incelediğimiz 425 belgeden de anlaşılan odur ki, Hellenistik ve Roma çağları'nda da varlığını gösteren, önemli ölçüde Anadolu kökenli yerel kültler mevcuttur. Bu tebcil edilen yerel kültlerin bilinen en belirgin özelliklerinin yanı sıra; bunların tebcil edildikleri bölgenin de süregelen geleneksel yapısına uygun yeni özellikler de aldıkları bilinmektedir. Örneğin Ay Tanrısı Men'in adının, Ana Tanrıça Meter Theon gibi kehanet yazıtlarında sıkça yer alması gibi, söz konusu ilahların geleneksel yapıları dışında Likya'daki vasıflarının daha farklı olduğu düşünülebilir.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi (s. 3-8), tarihsel gelişimi içinde Likya farklı özelliklere sahip iki önemli kültürle tanışmış oldu. Bunlardan ilki, siyasi amaçlarla Anadolu'ya yayılan Persler ve onların kültürü ardından da, Pers Egemenliği süresince, Likyalı prensler tarafından sanat alanında etkin olan Hellen kültürüdür. Bu kültürler içinde, Hellen kültürünün daha etkin olduğu görülmektedir. Fakat yüzyıllar süren bu etkinlik içinde Hellen kültürü ezici bir üstünlük sağlasa da, ya da Pers egemenliği bu kültürel etkileşimi engelleyemese de, şüphesiz Anadolu kökenli yerel dinsel yaşamında çok fazla önüne geçmemiştir. Yani yeni ve gözde olan kültlerin varlığı eski olanların üzerini tamamen kapatmamıştır.

Bu kültürel etkileşim, Likya'ya komşu olan kültürlerin de, bazen beklenen biçimde görünen tesirlerinin yanı sıra, zaman zaman politik bir düşünce içinde de olmuştur. Karya satrapları Mausollos ve Piksadoros'un politik güçlerinin birer etkisi olarak tebcil edilen Basileus Kaunios ve Arkesima'nın, söz konusu satraplıklardan sonra tebcil edilmemesi buna verilecek en iyi örnektir. Bu durum bu tanrıların aslında yalnızca politik amaçla tebcil edildiklerinin ve halkın nezdinde herhangi bir kabul görmediklerinin bir kanıtıdır.

Likya'nın komşusu olan ve Anadolu dinsel yaşamının önemli bir mirasçısı olan Frigya, şüphesiz Likya *pantheon*'u içinde önemli bir yere sahip olan kültlerin de ana yurdudur. Söz konusu bu kültlerin başında Ana Tanrıçalar gelmektedir. Hitit-Luvi geleneğinde önemli bir yere sahip olan ve hepsi de «Meter» adıyla alarak tebcil edilen Ana Tanrıçalar, FREI 1990a: 1849'un da ifade ettiği gibi, Likya'da en değerli sunakların sunulduğu kültlerdir. Frigya'da etkin olan Ana Tanrıça kültü ve «Ana» kavramı hiç şüphesiz ataerkil bir toplum yapısına sahip olan Hellen kültürüne oldukça uzaktır. Bu bakımdan Ana Tanrıça kültlerinin, Frigya'dan sonra komşu coğrafya ve kültürlerde görülmesi, Anadolu geleneğinin devamını da göstermektedir.

Gene Frigya'da tebcili yaygın olan Ay Tanrısı Men, Trakya kökeni de tartışılan ama Anadolulu özellikleriyle tapılan Sabazios, Sozon ve Kakasbos gibi ilahların da, Likya'da önemli kültleri olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolulu olan kültlerin, Hellen kökenli, *syncretismus*'a uğramış kültler, Mısır, Mezopotamya, İran kökenli kültler içindeki yeri bakımdan önemini dikkate alırken, tebcil edildikleri toplumun da sosyal ve ekonomik açıdan özelliğini göz önüne almak gerekmektedir. Hellen kökenli tanrıların daha çok Hellenize olmuş kentlerde, yani Likya'da Hellen kültürüne açık olan kıyı kentlerinde daha çok tebcil edildikleri anlaşılmaktadır. *Syncretismus*'a uğramış olan kültlerin Likya genelinde daha yaygın

oldukları görülmekte; ancak Anadolu kökenli yerel kültlerin daha çok rağbette olduğu kırsal alanda bu yoğunluğu gösteremedikleri anlaşılmaktadır. Kentlerde de kayda değer ölçüde saygınlık kazanmış olan yerel kültlerin ayrıca kıyı kentlerinde de önemli ölçüde tebcil edilmesi dikkate değerdir. Zira Hellenleşme daha çok kıyılarda kendini göstermiş olsa da, Likya toplumunun bu yeni kültürle beraber Anadolu'ya özgü gelenekleri de yaşattıkları anlaşılmaktadır. Batıdan doğuya doğru sıralarsak, Lydai, Kragos, Ksanthos, Phellos, Antiphellos, Megiste, Kyaneai, Teimiussa, Sura, Limyra, Myra ve Korydalla gibi kıyı kentlerinde yerel kültlerin önemli ölçüde sürdürebilmesi, gelenekselliğin devam etmiş olduğunu ve Anadolu *pantheon*'unun etkinliğini açıkça göstermektedir.

Bu kıyı kentlerinin yanı sıra, yerel kültlerin diğer kültlere oranla daha ağırlıkta olduğu bölgeleri sayacak olursak şüphesiz Elmalı Ovası ve çevresi başta gelmektedir. Oinonada, Balboura, Tyriaiaon, Podalia, Khoma; daha güneyde yer alan Arykanda, Nisa ve Idebessos büyük Hellen tanrılarına da tapınç da bulunmalarının yanı sıra yerel kültlere karşı da belirgin bir biçimde büyük ilgi göstermiştir.

Elmalı Ovası dışında, yerel kültlerin ağılıklı bir biçimde tebcilinin söz konusu olduğu bölgelerden Korkuteli ve Kibyra dikkate değerdir. Hellenleşmenin söz konusu bu bölgelerde etkin olmadığının ve yerel geleneklerin daha çok yaşandığının en önemli kanıtı, şüphesiz, bu bölgelerde yer alan önemli yerel kültlerdir. Frigya etkisine de açık olan Likya'nın kuzeyindeki Kibyra, Anadolu geleneğinin yaşandığı, ele aldığımız tanrıların varlığının belirgin bir şekilde ortaya çıktığı bir bölgedir. Pisidya ülkesine komşu olan Korkuteli bölgesi ise, Pisidya üzerinden gelen dinsel geleneğin canlı bir şekilde yaşanmış olduğunu göstermektedir.

FRÉZOULS 1990: 203-212 Likya'nın batısında yer alan kentlerin daha çok Hellen tanrılarına rağbet ettiğini dile getirmekte ve Likya'nın batısında tebcil edilen bazı tanrıların Likya'nın doğusunda yer almadıklarını öne sürmekte idi. Fakat bu düşünce zamanla, yeni bulunan belgeler ışığında, HARİTA 1 ila 4 ve 6 ila 7'de görüldüğü gibi, önemini yitirmiştir.

Coğrafi olarak dağılımına değinirken burada özellikle ele alınması gereken konulardan biri Tlos kentidir. Tlos, Hellenistik Çağ'da dahi tebcil edildiği anlaşılan yerel kültleri benimsemiş olan bir kenttir. Öyle ki, Kabireoi tanrılarında olduğu gibi, Tlos dışında tapımının gerçekleşmediği anlaşılan kültler de bulunmaktadır. Tlos'un, söz konusu kültleri M.ö. IV. yy.dan itibaren benimseyerek, Roma Çağı'na kadar devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.

Coğrafi dağılımın yanı sıra kültlerin hangi çağlarda daha yaygın olduğuna değinicek olursak, belgelerin de zamansal dağılımını dikkate alırsak, Roma İmparatorluk Çağı ön plana çıkmaktadır.

Hellenistik Çağ'da, Hellen kültürünün daha etkin olduğu ve dinsel yaşamda yerel kültlerden çok Hellen tanrılarının daha fazla yer aldıkları anlaşılmaktadır. Dionysos, Demeter, Hekate, gymnasion tanrıları Herakles, Hermes, Pan, Tykhe gibi Hellen *pantheon*'ununda yer alan kültlere ait belgelere daha çok Hellenistik Çağ'da rastlanmaktadır. Fakat bu Hellen nüfuzunun ön plana çıkması bazı yerel kültlerin de arka planda kalmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra, yerel kültlerin tapımlarının tamamen ertelenmiş olduğunu da düşünmek zordur. Sozon, Sabazios gibi tanrılar Hellenistik Çağ'da dahi tapım görmüş tanrılardır.

Tüm Küçükasya'da görülen baskın Hellen kültür yaşamı yerel kültlerin uzun bir sessizliğine sebep olmasına rağmen, onların tamamen ortadan kalkmalarına da yol açmamıştır. Kültürel açıdan, egemenlikleri altındaki bölgelerin dinsel yaşam ve tercihlerine, sistem karşıtlığı söz konusu olmadığı sürece, özgürlük getiren Roma İmparatorluk Çağı'nda tüm yerel kültlerin bir uyanışı gerçekleşmiştir. Artık Hellen tanrılarının yanı sıra, lokal tanrıların varlıklarına da rastlanılmaktadır: Meizoares, Meis Ourathos, Somendeus gibi adlarına yeni rastladığımız tanrılara ait tüm belgeler bu çağa aittir. Bu durum bize söz konusu Çağı'da bu yerel tanrıların bir zamanlar kutsanmış olduğunun hatırlandığını, yeniden bu yerel özelliklere bir geri dönüş yaşandığını göstermektedir.

Roma İmparatorluk Çağı uzun bir zaman dilimini içermesi bakımından, bu çağı belli dönemsel siyasal ve ekonomik olaylarla da sınırlandırmamız gerekmektedir. Roma İmparatorluk Çağı'nın en ferah olduğu M.s. II. yy.daki belgelere dikkat edersek, bunların çoğunluğu ve kalitesi söz konusu dönemi bize özetleyecek niteliktedir. Fakat, savaşların kayıplara neden olduğu, ekonomik çıkmazların yaşandığı M.s. III. yy. ve sonrasında ise, belgelerin nitelik bakımından maruz kaldığı bir bozulmaya yaşanmasına karşın, nicelik açısından bir yükseliş söz konusu olmuştur. Ters orantıda gerçekleşen bu durumun açıklaması şöyledir: ekonomik açıdan yaşanan zayıflık, sadece sunulan adak ve hediyelerin kalitesini düşürmüş, ama tanrılardan beklenen de yardımların bir o kadar artmasına sebep olmuştur.

Söz konusu devirlerde insanların ihtiyaçlarının ve ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan umutlarının da farklılaşmış olması dikkat çekicidir. Tanrılar için, «her şeyi duyan» (ἐπήκοος) sıfatının kullanılması, bu buhranlı dönem için yaygın bir hal al-

mıştır. Yaşanan zorlukların, tanrılar tarafından duyulup, görülmesinin umulması insanlar için, tanrıların yegane kurtarıcı ve adaleti sağlayıcı olarak görülmesine sebep olmuştur. Adaleti sağlayıcı görev üstlendiği düşünülen tanrılardan Theoi Dikaioi bu düşünce tarzı içinde yorumlanabilir. Söz konusu tanrılara ait belgelerin de M.s. III. yy. a tarihlendirilmesi, Theoi Dikaioi'un da neden tebcil edildiğini de gösterebilmektedir. Hosios kai Dikaiois kültüyle ilişkisi tartışılan söz konusu tanrıların tebcil edildiği yerin de, Hosios kai Dikaiois kültünün yaygın bir biçimde tapım gördüğü Frigya'ya yakın olan Kibyra'da (Kozağacı) olması da bu kültün yerel özelliklerine sahip olduğunu düşündürebilir.

M.s. IV. yy. a doğru, pagan kültleri geride kalmaya ve onların yerine tek tanrılı inançlar, Musevilik ve Hıristiyanlık, ön plana çıkmaya başlamıştır. Şüphesiz, bu tek tanrılı inancın yerleşmesinde, özellikle soyut kavramlarla tanımlanan tanrıların varlığı önemli bir rol oynamıştır. «Adil, kutsanmış, en yüksek (en ulu) tanrı» adlarında tanrıların giderek *pantheon*'ların en çok tebcil edilen ilahları haline geldiği görülmektedir.

Hıristiyanlığın giderek en yaygın din olması ve hatta devlet dini haline gelmesi, pagan inanışın da tamamen bitmesine sebep olmamıştır. Bu duruma en iyi örneklerden biri olan **T105**'te görüldüğü üzere, M.s IV. yy.da bile Sozon'a adakta bulunulmaktadır. Aynı şekilde Kakasbos, Oniki Tanrılar, Vahşi Tanrılar ve Ana Tanrıçalar'a sunulan adakların birçoğu, Hıristiyanlığın yaygınlaştığı dönemlere tekabül etmektedir. Bu adakların, özellikle geç dönemlerde, Likya'da kayda değer derecede çoğunlukta olması acaba Hrıstiyanlığa karşı gösterilen bir tepki olarak yorumlanabilir mi? Paganların Hıristiyanlığa karşı gösterdikleri bu tepkilerin yanı sıra, Likyalıların, o parlak eski dönemlerdeki yaşamlarına dönmek için, özellikle yerel kültlere karşı eğilim gösterdikleri de düşünülebilir. Kakasbos ve Oniki Tanrılar gibi yerelliğine şüphe bulunmayan ve köklerinin Bronz Çağı Anadolusu'na kadar dayandığı düşünülen bu kültlere özellikle yoğun ilgi gösterilmiş olmasının nedeni de gene belki Hıristiyanlığa karşı tepki olarak görülebilir.

Likya gibi Hellen kültürüne açık olan bir uygarlıkta, dinsel yaşamda yerel kültlerin daha belirgin olması; coğrafi yayılımının oldukça geniş, zamansal dağılımının ise Roma İmparatorluk Çağı sonrasına kadar uzanması dikkat çekmektedir. Bu, dinsel yaşam ve geleneklerin birbirleriyle olan bağını açıkça göstermektedir. Likya'nın geleneksel kültürel yaşamının dinsel öğeler üzerindeki etkisinin yanı sıra, dinsel yaşamın da gelenekleri oluşturduğu ve çok uzun bir zaman dilimine yayıla-

rak devam ettiği görülmektedir. Roma İmparatoru II. Theodosius zamanında Hıristiyanlığın resmi din olması ve ardından da pagan dinlerinin yasaklanması, bu kültlerin giderek dinsel yaşamdan uzaklaşmasına ve terk edilmesine sebep olmuştur. Fakat bu terk edilişin uzun bir zaman aldığına şüphe yoktur.

ANTİK KAYNAKLAR DİZİNİ

Edebi Eserler

Alex. Polyh. *lyk.*
frag. 52: d.n. 1.
frag. 54.71: d.n.1.
frag. 58: **T390**.
frag. 63: d.n.1.

App. *Mithr*.
XX 21: s.7.

Arr. *an*.
I 24, 1: d.n.10.
I 24, 2 v.d. : s. 5.
III 6, 6: d.n.10.

Cass. Dio.
LX 17,3: s.7.

Diod.
III 58,3: s.27.

Eur. *hipp*.
143: s.27.

Hdt.
I 28: s.4.
I 172, 2: d.n.1.
I 173: d.n.5.
I 173,1 v.dd.: s.4.
VII 92: d.n.5.

Hom. *il*.
II 876 v.d.: d.n.2.
X 430: d.n.2.
XII 315-438: d.n.2.
XVI 659-662: d.n.2.

Liv.
XXXVII 22 v.d.: s.6.
XXXVII 56: s.6.
XLV 22: s.6.
XLV 25: s.6.

Plin. *nat*.
V 26-96: d.n.1.
V 28-101: d.n.1.
V 147: d.n.34.

Plut. *Alex*.
XVII 3, v.d.: d.n.10.

Plut. *Brut*.
30, v.d.: s.7.

Plut. *defec.orac.*
21 (421 D): s.109.

Ps. –Sk.
100: d.n.1.

Thuk.
II 9: d.n.8.
VIII 41, v.d.:d.n.9.

Steph. Byz. *ethn*.
327: s.35.
387,13: d.n.1.

Strab.
X 3, 12: s.31.
XII 3,31: s.39.
XII 8,14: s.39.
XII 8,20: s.39.
XIII 4,14: s.7.
XIV (666): s.7.
XIV 3,1 v.d.: d.n.1
XIV 4,1: d.n.1
XVII 8,5: d.n.4.

Hellence Yazıtlar

BE (1940)
no. 156: **T8**.

BE (1953)
no. 195: **T100**.

BE (1955)
no. 542: d.n. 51.

BE (1959)
no. 407: **T281**.
409: **T272**, **274**.

BE (1963)
no. 253: **T103**.

BE (1966)
no. 426: **T293**.

BE (1968)
no. 427: **T292**, **293**, **296**, **318**, **337**, **346.**

BE (1968)
no. 509: **T282**, **293**.

BE (1972)
no. 450: **T386**.

BEAN 1956
no. 22: **T175**.
no. 23: **T182**.

BEAN 1958
no. 96: **T282**.
97: **T296**.
98: **T272**.
99: **T274**.
100: **T281**.
102: **T146**.
104: **T100**.

BEAN 1962
no. 7: **T103**.
no. 8: **T104**.

BEAN 1971
no. 16: **T219**.
no. 47: **T386**.

BEAN 1978
s.81: d.n. 53.

Le BAS – WADDINGTON 1870
no. 1281: **T399**.

BENNDORF – NIEMANN 1884
no. 8: **T407**.

BERARD 1890
no.11: d.n. 48.

BRIXHE – HODOT 1988
no. 4: **T273**, **337**.
no. 5: **T280**.

CIG
no. 4300k: **T399**.
no. 4300k(2): **T400**.

COLLIGNON 1878
no. 2: **T105**.
no. 16: **T3**.

COMSTOCK – VERMULE 1976
no. 293: **T338**.

CORSTEN *et alii* 1998
no. 3: **T1**.
no. 5: s.23.
no. 8: **T3**.
no. 12: **T9**.

CORSTEN 2001
s.139: **T368**.

COULTON 1988
s.230: **T370**.

DELEMEN 1999
no. 16: **T144**.
no. 24-25: **T208-209**.

no. 27-29: **T210-212**.
no. 30: **T168**.
no. 38: **T246**.
no. 56: **T124**.
no. 80: **T169**.
no. 81: **T247**.
no. 82-83: **T170-171**.
no. 84: **T213**.
no. 88: **T172**.
no. 90-95: **T173-178**.
no. 124: **T248**.
no. 125: **T214**.
no. 139: **T145**.
no. 140-143: **T215-218**.
no. 144-147: **T179-182**.
no. 159: **T146**.
no. 169: **T249**.
no. 171: **T250**.
no. 186-187: **T183-184**.
no. 189-193: **T251-255**.
no. 197: **T219**.
no. 199-200: **T237-238**.
no. 202: **T243**.
no. 288: **T100**.
no. 289: **T105**.
no. 391: **T108**.

DIAMANTARAS 1894
no. 10: **T320**.
no. 33: **T312**.

DREW-BEAR – LABARRE 2004
s. 81: **T351**.

FREYER-SCHAUENBURG 1994
no. A1: **T272**.
no. A3: **T273**.
no. A4: **T337**.
no. B1: **T339**.
no. B2: **T274**.
no. B3: **T340**.
no. B4: **T278**.
no. B5: **T341**.
no. B6: **T310**.
no. B7: **T279**.
no. B8: **T324**.
no. B9-12: **T342-345**.
no. B13: **T325**.
no. C1: **T318**.
no. C2: **T292**.
no. C3: **T296**.
no. C4: **T346**.
no. C5: **T280**.
no. C7-C8: **T347-348**.
no. C10: **T349**.
no. C11: **T298**.
no. C12: **T281**.
no. S1: **T293**.
no. S2: **T282**.
no. S3-5: **T311-313**.
no. S6: **T335**.
no. S7: **T290**.
no. S8-10: **T326-328**.
no. S11: **T308**.
no. V1: **T320**.
no. V3: **T322**.
no. V4-6: **T299-301**.

HEBERDEY – KALINKA 1896
no.7: **T238**.
no.40: **T404**.
no. 57-58: **T401-402**.
no. 79: **T8**.

IGR
III
no. 688: **T399**.
no. 696: **T403**.
no. 710: **T424**.

IGR
IV
no. 889 (LL. 1-6): **T34**.

IGSK
40
no. 1012: s. 101.

IGSK
48
no. 82: **T36**.
no. 93: **T33**.

IGSK
60
no. 96: **T368**.

IGSK
62
no. 44: s. 101.
no. 231: s. 101.

İPLİKÇİOĞLU *et alii* 1992
s. 195: **T145**.

İPLİKÇİOĞLU *et alii* 2000
no. 3: **T27**.

İPLİKÇİOĞLU 2001
no. 20: **T22**.
no. 21: **T23**.
no. 22: **T24**.
no. 23: **T25**.
no. 24: **T26**.

İPLİKÇİOĞLU 2002
no. 1: **T126**.
no. 2: **T127**.
no. 3: **T128**.
no. 4: **T129**.
no. 5: **T130**.
no. 6: **T131**.
no. 7: **T132**.
no. 8: **T133**.
no. 9: **T134**.
no. 10: **T135**.
no. 11: **T136**.
no. 12: **T137**.
no. 13: **T138**.
no. 14: **T139**.
no. 15: **T140**.
no. 16: **T141**.

İPLİKÇİOĞLU 2003
s. 76: d.n. 56.
s. 77: d.n. 57.

İPLİKÇİOĞLU 2006
s. 1: d.n. 56.
s. 2: d.n. 57.

LANE 1985
no. 43: **T34**.

LONG 1987
no. 1-3: **T299-301**.
no. 4: **T322**.
no. 6: **T320**.
no. 7: **T272**.
no. 8: **T296**.
no.9: **T282**.
no. 10: **T274**.
no. 11: **T281**.
no. 12-13: **T292-293**.
no. 18: **T318**.
no. 19: **T290**.
no. 20: **T335**.
no. 21: **T310**.
no. 22: **T312**.
no. 23: **T346**.
no. 24-25: **T337-338**.

MARKSTEINER *et alii* 2007
no. 3: **T37**.
no. 5: **T38**.
no. 8: **T39**.
no. 11+26+30: **T40**.
no. 19: **T41**.
no. 38: **T42**.
no. 42: **T43**.
no. 46: **T44**.
no. 47: **T45**.

METZGER 1952
no. 2: **T282**.
no. 4: **T146**.
no. 12: **T100**.
no. 15: **T296**.
no. 33: **T310**.
no. 36: **T318**.

MILNER – SMITH 1994
no. 2: **T393**.

MILNER 1997
no. 9: **T119**.
no. 11: **T369**.

MILNER 1998
no. 110: **T30**.
no. 114: **T34**.
no. 122: **T5**.

PACE 1922
no. 66: **T386**.

PETERSEN – von LUSCHAN 1889
no. 7: **T247**.
no. 16: **T424**.
no. 18: **T425**.
no. 34: **T405**.
no. 85: s. 50; **T408**.
no. 92: **T418**.
no. 106: **T419**.

no. 115: **T406**.
no. 157: **T301**.
no. 186: **T318**.
no. 199: **T237**.

PETZL 2001
s. 51: **T27**.
s. 52: **T28**.

RICL 1991
no. 1: d.n. 60.
no. 2-3: d.n. 59.
no. 7: d.n. 59.
no. 31: s. 101
no. 42-43: s. 101.
no: 45: s. 101.
no. 47-48: s. 101.
no. 56: s. 101.
no. 83: s. 101.
no. 85: s. 101.
no. 87: s. 101.
no. 90: s. 101.
no. 93: s. 101.
no. 99: s. 101.
no. 108: s. 101.

RICL 1992a
no. 74: s. 101.
no. 75: s. 102.
no. 82: s. 102.
no. 93: s. 102.

RICL 1992b
no. 5-6: s. 101.

ROBERT 1946
no. 2: **T254**.
no. 3: **T247**.
no. 5-6: **T251-252**.
no. 7: **T246**.
no. 8: **T249**.
no. 11: **T253**.
no. 12: **T250**.
no. 20: **T212**.
no. 21: **T208**.
no. 53: **T255**.
no. 67: **T238**.
s. 71 v.d.: **T243**.

ROBERT 1955
s. 9: **T282**.

ROBERT 1983
no. 4a: **T238**.
s. 547: **T108**.
s. 589: **T272**, **T274**.
s. 590: **T292-293**.

SEG
I (1921)
no. 468: **T310**.
no. 469: **T312**.
II (1922)
no. 685: **T386**.
XVII (1960)
no. 677: **T100**.
no. 678: **T282**.
no. 679: **T281**.
no. 686: **T272**.
no. 687: **T274**.
no. 688: **T296**.
XXVII (1977)
no. 942: d.n. 24.
no. 1572: **T337**.
XXXI (1981)
no. 1315: d.n. 24.
XXXIII (1983)
no. 1172: **T108**.
no. 1174: **T290**.
XXXV (1985)
no. 1441: d.n. 24.
XXXVIII (1988)
no. 1456: **T273**, **T337**.
no. 1457: **T280**.
XXXVII (1987)
no. 1228: d.n. 53.
XLII (1992)
no. 1433: **T368**.
no. 1810: s. 102, d.n. 48.
XLVI (1996)
no. 1720: d.n. 24.
XLVII (1997)
no. 1809: **T9**, **T29**.
XLVIII (1998)
no. 1576: **T5**.
no. 1585: **T34**.
no. 1594: **T30**.
no. 1607: **T5**.
no. 1721: d.n. 24.

LI (2001)
no. 1828: **T28**.
no. 1841: d.n. 24.
LII (2002)
no. 1440: **T22**.
no. 1441: **T23**.
no. 1442: **T24**.
no. 1443: **T25**.
no. 1444: **T26**.
no. 1653: **T126**.
no. 1654: **T127**.
no. 1655: **T128**.
no. 1656: **T129**.
no. 1657: **T130**.
no. 1658: **T131**.
no. 1659: **T132**.
no. 1660: **T133**.
no. 1661: **T134**.
no. 1662: **T135**.
no. 1663: **T136**.
no. 1664: **T137**.
no. 1665: **T138**.
no. 1666: **T139**.
no. 1667: **T140**.
no. 1668: **T141**.

TAM
I
no. 44: **T307**.
II/2
no. 5: d.n. 48.
no. 7-8: **T246-247**.
no. 9-10: **T251-252**.
no. 11: **T249**.
no. 12: **T254**.
no. 51: **T420**.
no. 55: **T421**.
no. 130: **T391**.
no. 148: **T392**.
no. 168a. sat. 12: **T107**.
no. 218: **T416**.
no. 228: **T417**.
no. 294-296: **T18-20**.
no. 451-452: **T412-413**.
no. 550.6: **T16**.
no. 521-522: **T414-415**.
no. 582: **T35**.
no. 613: **T422**.
no. 637: **T423**.
no. 692: **T409**.
II/3
no. 714: **T318**.
no. 727: **T314**.
no. 728: **T320**.
no. 729: **T335**.
no. 731: **T322**.
no. 732: **T289**.
no. 733: **T346**.
no. 737: **T7**.
no. 758: **T109**.
no. 939: **T99**.
no. 1028: **T410**.
no. 1081: **T411**.
no. 1222 LI: **T32**.
no. 1222 LII: **T11**.
no. 1225: **T101**.

VERMASEREN 1987
no. 371: **T7**.
no. 729: **T8**.
no. 732: **T11**.

WEINREICH 1913
s. 3: **T299**, **T318**.
s. 4: **T300-301**, **T320**, **T322.**
s. 5: **T312**, **T335**.
s. 5 v.d.: **T346**.

ZIMMERMANN 1993
no. 8: **T308**.

Likçe Yazıtlar

NEUMANN 1979a
no. 304.5: s. 14.
no. 306.4: s. 13.
no. 309c: s.14.
no. 309c. 4. v.d.: s. 13.
no. 309c. 6: s. 14.
no. 309c. 7: s. 14.
no. 312: s. 14.
no. 314. 5: s. 80-81.
no. 320: d.n. 12.
no. 320a: d.n. 26.
no. 320a, 8.12.24.28b: d.n. 13.
no. 322.2: s. 11.

TAM
I
no. 20.49: s. 9
no. 35: s. 8.
no. 44b.48: s. 13.
no. 44c: s. 96.
no. 57: s. 10.
no. 58.5: s. 13.
no. 65.22: s. 9.
no. 65.24: s. 13.
no. 83: s. 12.
no. 88: s. 10.
no. 93: s. 10.
no. 102.4: s. 14.
no. 106.2: s. 14.
no. 111.1: s. 9, 11.
no. 135: s. 11.
no. 139.4: s. 13.
no.149:s.11.

Sikkeler

AULOCK 1974
no. 4-5: **T110-111**.
no. 29-35: **T112-118**.
no. 54: **T143**.
no. 73: **T158**.
no. 75-76: **T159-160**.
no. 84-90: **T161-167**.
no. 113: **T21**.

BMC 1964
s. lvii: **T97-98**.

HN 1977
s. 694: **T97-98**.

ROBERT 1946
s. 64: **T143**.
s. 66: **T112**.

ROBERT 1955
s. 11: **T158**.
s. 11-12: **T161**.

SNG AULOCK 1964
no. 4295: **T158**.
no. 4466: **T17**.

SNG Cop. 1955
no. 47: **T97**.
no. 49: **T98**.

SNG Nactr. AULOCK 1968
no.8483:**T97**.

Arkeolojik Belgeler

BE (1959)
no. 409: **T275**, **277**.

BE (1966)
no. 427: **T294**, **297**, **318-319**, **352**.
no. 426: **T295**.
no. 429: **T306**.

BE (1968)
no. 509: **T295**.

BE (1972)
no. 450: **T387**.

BEAN 1956
no. 22: **T194**.
no. 23: **T201**.

BEAN 1958
no. 96: **T288**.
no. 97: **T297**.
no. 98: **T275**.
no. 99: **T277**.
no. 100: **T287**.
no. 102: **T156**.
no. 104: **T102**.
s. 78: **T306**.

BEAN 1971
no. 47: **T387**.
s. 14: **T152**, **239**.

BRIXHE – HODOT 1988
no. 4: **T276**, **352**.
no. 5: **T286**.

COLLIGNON 1878
no. 2: **T106**.
no. 16: **T4**.
s. 365: **T389**.

COMSTOCK – VERMULE 1976
no. 293: **T353**.

CORSTEN *et alii* 1998
no. 3: **T2**.
no. 8: **T4**.
no. 12: **T10**, **T29**.

COULTON 1988
s. 230: **T370**.

DELEMEN 1999
no. 11: **T256**.
no. 15-16: **T147-148**.
no. 24-25: **T220-221**.
no. 27-29: **T222-224**.
no. 30: **T185**.
no. 31: **T257**.
no. 33: **T225**.
no. 38-40: **T258-260**.
no. 44: **T149**.
no. 56: **T125**.
no. 64: **T150**.
no. 68: **T151**.
no. 74: **T261**.
no. 80: **T186**.
no. 81: **T262**.
no. 82-83: **T187-188**.
no. 84: **T226**.
no. 86: **T189**.
no. 87: **T227**.
no. 88-95: **T190-197**.
no. 96: **T228**.
no. 101: **T152**.
no. 111: **T229**.
no. 117: **T153**.
no. 119: **T154**.
no. 124: **T263**.
no. 125: **T230**.
no. 139: **T155**.
no. 140-143: **T231-234**.
no. 144-147: **T198-201**.
no. 152: **T202**.
no. 155: **T142**.
no. 159: **T156**.
no. 169-171: **T264-266**.
no. 181: **T157**.
no. 182: **T244**.
no. 186-187: **T203-204**.
no. 189-193: **T267-271**.

no. 194-196: **T205-207**.
no. 197-198: **T235-236**.
no. 199-201: **T240-242**.
no. 202: **T245**.
no. 289: **T106**.

DIAMANTARAS 1894
no. 10: **T321**.
no. 33: **T316**.
DREW-BEAR – LABARRE 2004
s. 81: **T367**.

FREYER-SCHAUENBURG 1994
no. A1: **T275**.
no. A2: **T283**.
no. A3: **T276**.
no. A4-5: **T352-353**.
no. B1: **T354**.
no. B2: **T277**.
no. B4: **T284**.
no. B3: **T355**.
no. B6: **T314**.
no. B8: **T329**.
no. B9-12: **T357-360**.
no. B13: **T330**.
no. C1: **T319**.
no. C2: **T294**.
no. C3: **T297**.
no. C4: **T361**.
no. C5: **T286**.
no. C6: **T331**.
no. C7-10: **T362-365**.
no. C11: **T303**.
no. C12: **T287**.
no. C13: **T366**.
no. S1: **T295**.
no. S2: **T288**.
no. S3-5: **T315-317**.
no. S6: **T336**.
no. S7: **T291**.
no. S8-10: **T332-334**.
no. S11: **T309**.
no. V1: **T321**.
no. V2: **T289**.
no. V3: **T323**.
no. V5-7: **T304-306**.

HEBERDEY – KALINKA 1896
no. 7: **T244**.
s. 41: **T385**.

İPLİKÇİOĞLU *et alii* 1992
s. 195: **T155**.

KOLB 1991
s. 27: **T309**.

KÜTÜK 1986
s. 408: **T191**, **201**, **203**.
s. 409: **T196**, **221**, **230**.
s. 410: **T189**, **199** v.d., **228**.
s. 411: **T192**, **201**, **203**.
s. 412: **T188**, **197**, **202**, **204**.
s. 413: **T186** v.d.

LONG 1987
no. 1-3: **T303-305**.
no. 4: **T323**.
no. 5: **T289**.
no. 6: **T321**.
no. 7: **T275**.
no. 8: **T297**.
no. 9: **T288**.
no. 10: **T277**.
no. 11: **T287**.
no. 12: **T295**.
no. 13: **T294**.
no. 14-17: **T306**.
no. 18: **T319**.
no. 19: **T291**.
no. 20: **T336**.
no. 22: **T316**.
no. 23: **T361**.
no. 24-25: **T352-353**.

MARKSTEINER *et alii* 2007
no. 1-10: **T46-55**.
no. 11+26+33: **T56**.
no. 12-27: **T57-69**.
no. 27-32: **T70-75**.
no. 34-55: **T76-96**.

METZGER 1952
no. 2: **T288**.
no. 4: **T156**.
no. 12: **T102**.
no. 15: **T297**.
no. 33: **T314**.
no. 36: **T319**.

MILLER 1993
s. 58: **T309**.

MILNER – SMITH 1994
no. 2-3: **T394-395**.

MILNER 1998
no. 110: **T31**.
no. 122: **T6**.

NOUR 1980
no. 35: **T15**.
no. 36: **T396**.
no. 41: **T397**.
no. 71: **T398**.
no. 88: **T14**.

PACE 1921
no. 66: **T387**.
no. 79: **T388**.

PETERSEN – von LUSCHAN 1889
no. 3: **T270**.
no. 7: **T262**.
no. 186: **T319**.
no. 199: **T240**.
s. 157: **T305**.

ROBERT 1946
no. 2: **T270**.
no. 3: **T262**.
no. 5-6: **T267-268**.
no. 7: **T258**.
no. 8: **T264**.
no. 9: **T261**.
no. 10: **T142**.
no. 11: **T269**.
no. 12: **T266**.
no. 15: **T260**.
no. 17: **T259**.
no. 20: **T224**.
no. 21: **T220**.
no. 24: **T271**.
s. 67: **T241**, **242**.
s. 71 v.d.: **T245**.

ROBERT 1949
s. 57 v.d.: **T240**.

ROBERT 1955
s. 8: **T306**.
s. 9: **T288**.

ROBERT 1969
s. 50: **T207**.
s. 1456: **T205-206**.

ROBERT 1978
s. 44: **T387**.

ROBERT 1983
no. 4a: **T241**.
s. 572: **T387**.
s. 587-593: **T291**.
s. 589: **T275**, **277**.
s. 589 v.d.: **T283**.
s. 590: **T294**.

SMITH 1997
no. T1-15: **T370-384**.

VERMASEREN 1987
no. 725: **T13**.
no. 728: **T15**.
no. 730: **T14**.
no. 733: **T12**.

WEINREICH 1913
s. 3: **T303**, **319**.
s. 4: **T289**, **304-305**, **321**, **323**.
s. 5: **T316**, **336**.
s. 5. v.d.: **T361**.

ZIMMERMANN 1993
no. 8: **T309**.

Harita 1: Likya'da Ana Tanrıça Kültlerinin Dağılımı

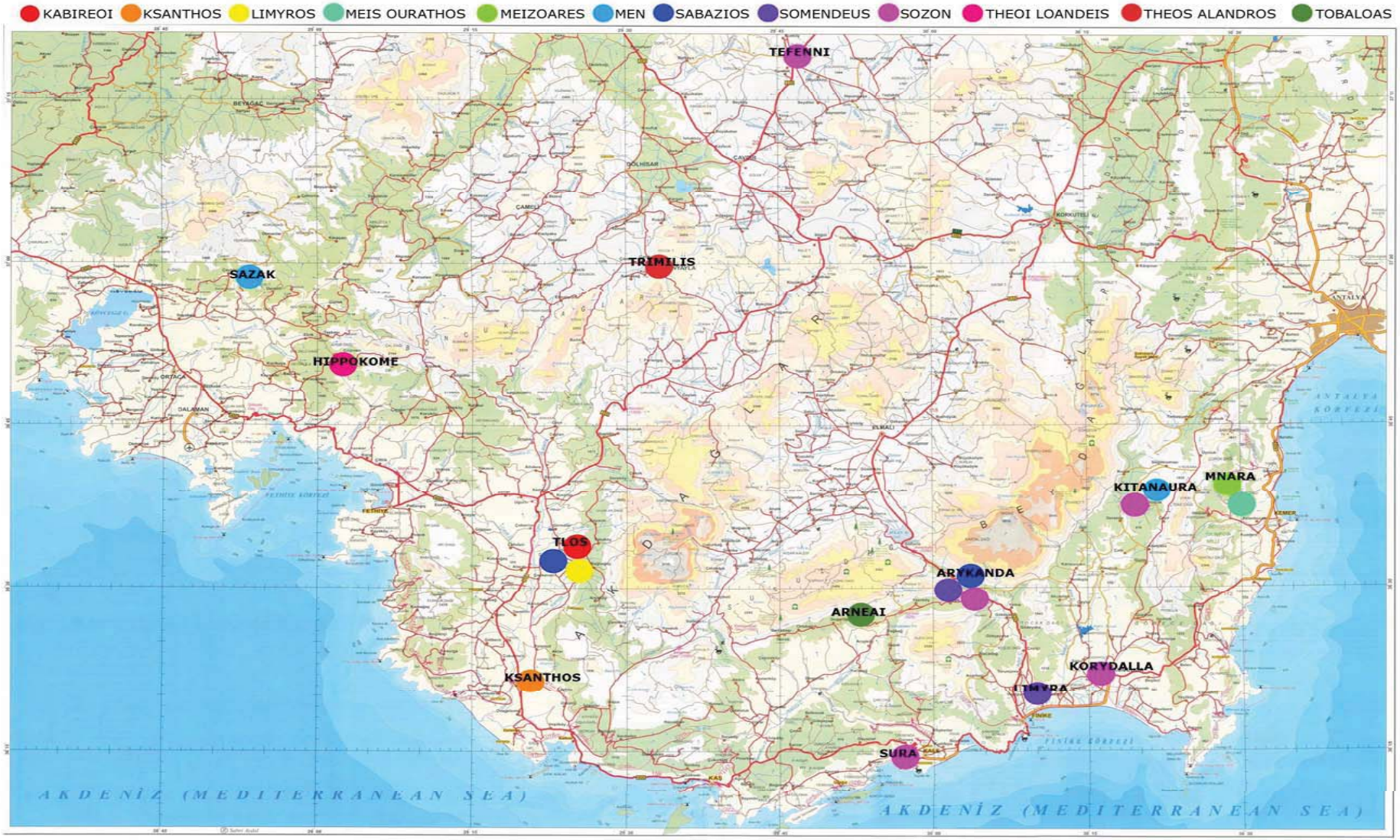

Harita 2: Likya'da Eril Baştanrılar Kültünün Dağılımı

Harita 3: Likya'da Kakasbos Kültünün Dağılımı

Harita 4: Likya'da Oniki Tanrılar Kültünün Dağılımı

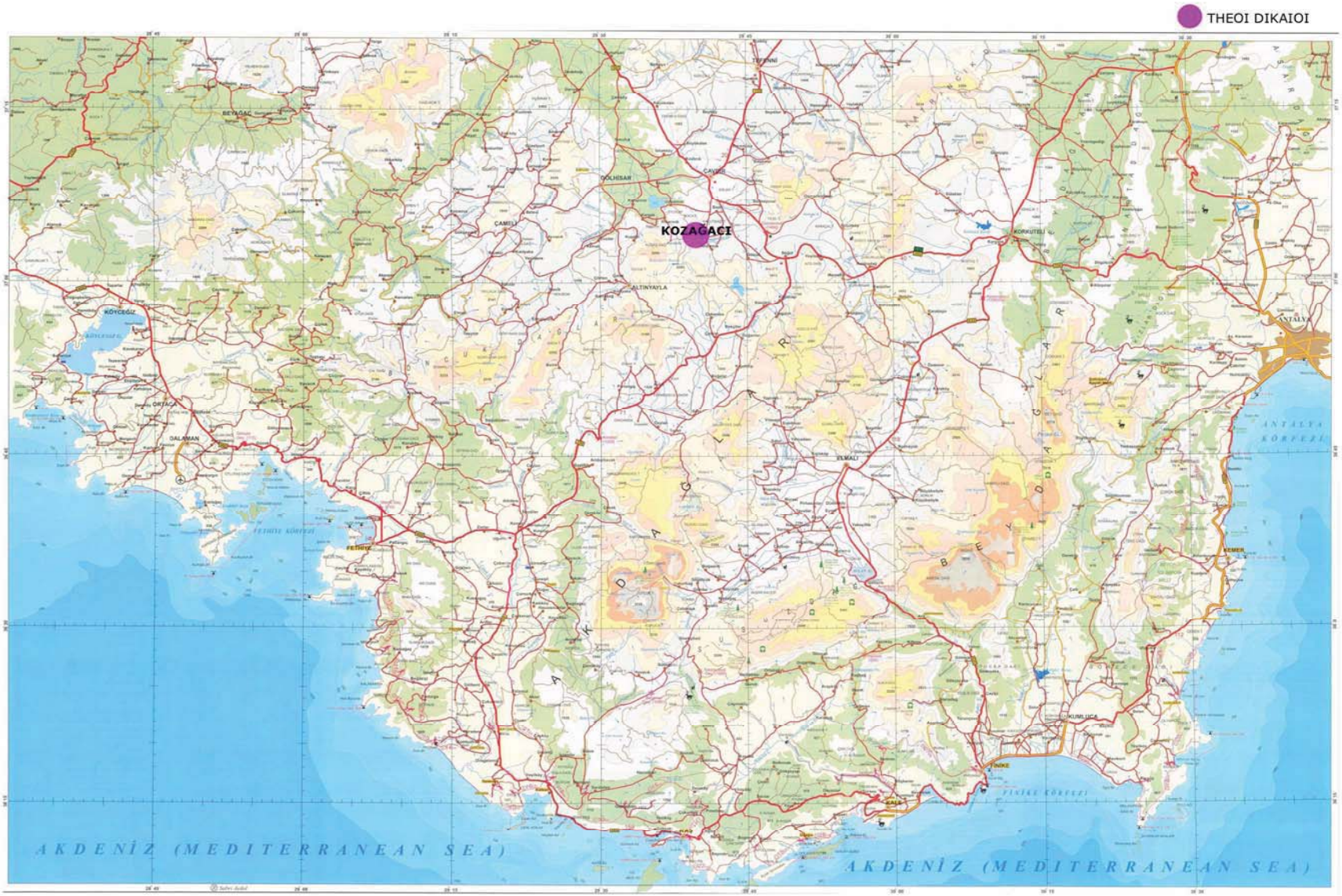

Harita 5: Likya'da Theoı Dıkaıoı Kültünün Dağılımı

HARİTA 6: Likya'da Vahşi Tanrılar Kültünün Dağılımı

HARİTA 7: Likya'da Yeraltı Tanrıları Kültünün Dağılımı